

segona fase, a partir de setembre i fins els mesos de gener i febrer de 1873, presenta un canvi, una inflexió en l'estat de la insurrecció. S'incrementen les partides amb nous voluntaris o amb ex-indultats, i creix el seu atreviment en els combats. Es en aquest període quan es palesen els problemes dels successius Capítans Generals a l'hora de liquidar un moviment armat que semblava que tenia els seus dies comptats.

Comencem de bell nou i situem-nos en els primers mesos de la guerra. L'aixecament d'abril havia estat un fracàs en voler arrossegar cossos de l'exèrcit governamental cap a la causa carlista i havia resultat igualment un fracàs al nord. Amb aquest teló de fons tan negre, les partides carlistes catalanes van haver-se de sostenir enmig d'extraordinàries dificultats entre maig i agost de 1872. Les dades que tenia en el seu poder sobre Catalunya el secretari polític del pretendent, Emilio Arjona, eren descoratjadores. El 18 de maig va enviar una carta a Hermenegildo Díaz de Cevallos explicant-li els pormenors de la situació. L'exèrcit havia faltat a les seves promeses. El desengany s'estenia també a les juntes: "En Barcelona, como siempre, piden dinero, y nada cumplen. Las Juntas, eclipsadas, no han respondido al llamamiento de S.A., ni realizado las ofertas hechas en tiempo de V.E. (...) En una palabra, el alzamiento es flaco, donde debía ser formidable". La solució que la secretaria de D. Carlos donava a la direcció catalana era la de la constància. Perpetuar la lluita durant almenys dos mesos amb les armes a la mà: "ganemos o perdamos acciones, pero sin ceder; el gobierno, que no tiene un céntimo, caerá sin remedio, el ejército, que se bate con desacierto y disgusto, vendrá a nosotros (...)". La proposta representava una sortida cap endavant, alimentada per il·lusions poc fonamentades. En resum, Arjona conservava l'esperança que la lluita contra el rei Amadeu cohesionaria al carlisme català: "El humo de la pólvora debe limpiar la atmósfera que en la paz hayan podido crear las diferencias personales" (189). El proper futur s'encarregaria de demostrar tot el contrari.

El comportament de les diferents partides aixecades entre abril i maig de 1872 va ser netament defensiu. Els dirigents militars carlins es van limitar a intentar consolidar la seva respectiva partida, mirant d'evitar de tenir xocs frontals amb les tropes del Govern. L'enfortiment o no d'aquests grups se situava dins d'un context més ampli i fortament limitat. D'un costat, pel tipus d'expectatives que la mateixa marxa de la insurrecció generava, i que podien esperonar o restar la moral dels combatents; d'un altre, per la major o menor efectivitat en la persecució a la qual eren sotmesos per les tropes, així com per l'actitud de les poblacions envers el pas de partides per la seva demarcació. Sota aquests paràmetres, els capitosts carlins es van dedicar a perseguir diversos objectius. El primer de tots era el d'incorporar voluntaris, recurrent habitualment les zones on el cabdill en qüestió gaudia de predicament entre els seus. Amb el pas dels dies i l'augment dels problemes, l'objectiu

---

¹⁸⁹ Carta d'Emilio Arjona a Hermenegildo Díaz de Cevallos, secretari d'Alfonso de Borbón. Datada des del Cuartel Real, 18 de maig de 1872, a B.R.A.H., fons Pirala lligall 9/6865.

principal va ser més modest i n'hi havia prou amb evitar les presentacions en massa. El seu armament era deficient i amb fusells i municions de sistemes tan diversos com els tradicionals trabucs, les carrabines Minié, el fusell Berdan i, pocs del més modern Remington. De fet, els caps de partida sovint no acceptaven voluntaris si no venien armats pel seu compte. Aquest va ser un dels entrebancs més grans amb el qual s'hagué d'enfrontar el cap dels carlins gironins Josep Estartús. En el seu poble nadiu, Sant Privat d'en Bas (Garrotxa), durant el darrer dia de juny: "de 139 voluntarios que se me alistaron, solamente pude incorporar 31, desarmando para ello a todos los propietarios del entorno", segons va manifestar en les seves memòries (190). En altres ocasions, les indagacions de les autoritats duien a descobrir dipòsits d'armes reunides amb penes i treballs per les juntes. En el cas de l'amagatall trobat en el domicili d'una família carlista manresana, es van reunir 157 fusells, amb les seves municions i equip, suficients per armar una partida (191).

Durant aquestes setmanes, doncs, les partides recorrien el país marxant i contramarxant per a enganyar amb els seus moviments les columnes perseguidores, o subdividint-se i reagrupant-se contínuament per a fer quasi impossible els objectius de l'exèrcit liberal. Quan era possible, s'entrava per sorpresa en alguna localitat, mirant d'aprovisionar-se i, si es donava el cas, desarmar al cos de voluntaris locals. D'antuvi sorprengué a l'opinió pública l'atreviment d'algunes partides que van aconseguir entrar en poblacions importants, algunes de tradició netament liberal i republicana. D'altra banda, els cabdills havien sortit amb quantitats de diner suficients per a sostenir-se uns dies o, tirant llarg, unes poques setmanes. Eren uns recursos proporcionats per les juntes o trets de la pròpia butxaca. Servint-se d'aquests fons aconseguien de moment no molestar gaire les poblacions i no exigir les contribucions, que sens dubte començarien a originar problemes. No obstant això, als dos o tres mesos les partides iniciaren la seva particular guerra econòmica amb el Govern, fent-se amb els cabals dels impostos que s'havien de pagar a l'administració

---

¹⁹⁰ Novament, l'informe justificatiu elaborat per Josep ESTARTUS I AIGUAVELLA, *Memòries i documents d'un carlí d'Olot*, Ms. 3374 de la Biblioteca de Catalunya, en la pàg. 22 (mecanografiat).

¹⁹¹ Per a l'exemple manresà, relació feta a Barcelona, 7 de maig de 1872, carta del Capità General al Ministre de la Guerra. S.H.M. 2-4, lligall 81, sobre la detenció de la família d'Antoni Ribas. Tanmateix, a principi d'agost l'escorcoll de la casa del propietari Josep Soler a Santa Coloma de Farners va fer descobrir 100 cananes, 100 beines de baionetes, 100 pistons nous, 510 cartutxos de fusells, 400 més del sistema Berdan, 490 de carrabina Minié, 2.950 de diferents calibres, 9000 càpsules i 80 kilos de pólvora. Tel.legrama del capità general de catalunya al ministre de la guerra, S.H.M. 2a. secció 4a divisió, lligall 82. Una altra mostra d'aquesta diversitat són els models d'armes agafats a la partida de Francesc Savalls durant el combat de Vidrà el dia 18 d'agost: dues escopetes de caça, un fusell llis desconegut, un altre llis anglès, una carrabina ratllada del 1855, dos fusells retallats anglesos del 1846, una carrabina ratllada del 1859, dues escopetes de dos canons, cinc baionetes, tres baionetes, un sac de municions, pistons, nou cananes, tres beines de baionetes i, significativament, unes ordenances i un breviari. Relació signada des de Vic, 20 d'agost 1872, id. lligall.

de l'Estat.

El comportament de les partides va tenir des del seu principi una certa regulació. Van seguir les recomanacions establertes per la superioritat pel que fa a temes generals sobre la tàctica militar més idònia, o d'altres com l'actitud a mantenir amb la població civil. Amb tot, entre allò teòricament estipulat per la direcció carlina i la pràctica quotidiana de les partides podia haver-hi tot un abisme. Probablement, va ser considerable el pes dels cabdillatges en la presa de decisions. La seva particular política militar, era deutora de l'aprenentatge acumulat en les anteriors carlinades i, en algun cas esporàdic, de la formació en l'exèrcit isabelí. Malgrat això, les ordres de la directiva carlina tampoc no estaven tan lluny de la tradició militar del partit.

Per a saber què havien de fer les partides els primers mesos de l'aixecament, res millor que l'anàlisi de les ordres i instruccions emanades durant l'estiu de 1869 i els mesos de març i maig de 1872. El primer cas és força il·lustratiu, ja que gran part dels caps sublevats el mes d'agost van reincidir tan sols tres anys després. S'ordenava a la comandància general de la província de Barcelona i, per extensió, a la resta de Catalunya, incautar-se de tots els fons pertanyents a l'Estat, expedint els corresponents rebuts. En el cas d'existir en la seva demarcació delegats civils, serien aquests els encarregats de la recaptació. En segon lloc, es procuraria el desarmament de les forces de voluntaris i de tots aquells que no es posés a disposició de les forces carlines. Per últim, se subratllava la conveniència de no causar violències ni venjances personals a la població, castigant tota insubordinació i els robatoris que es poguessin donar. Si bé els càstigs estaven formalment contemplats en totes les ordenances militars, no deixa de ser significativa la insistència de l'escrit. Dies després, quan l'aixecament d'agost de 1869 s'abocava cap el fracàs, es completaren les ordres anteriors exhortant a fer quelcom que després seria emulat al principi de la tercera guerra. S'animava a mobilitzar partides ni que fossin només de 10 homes. D'aquesta manera es pensava facilitar l'entrada de més adeptes. Amb partides petites "se atiende más fácilmente a la subsistencia, se molesta menos a los pueblos y será también menor la persecución, porque unidos tendrán que dividir las de todas las columnas, y en el caso de experimentar alguna desgracia, será menos dolorosa" (192).

Convé repetir que la valoració d'aquestes ordres és altament alligadora sobre les primerenques pretensions del carlisme. Encara més, coincidí bastant amb l'actitud demostrada durant els primers mesos de 1872, tal i com ho va reflectir la premsa de tots els colors polítics, així com els mateixos analistes militars del Govern. Eustaquio Díaz de Rada, en qualitat de comandant general de la frontera, va donar

---

192 Carta del "Gefe Superior de Gobernación y Administración del Principado", a José Mendiri (pseudònim), Comandant General de la província de Barcelona, a Barcelona 16 d'agost de 1869. La primera de les comunicacions, entre els mateixos, és del 24 de juny. B. R.A.H., fons A. Pírala, lligall 9/6863.

una "Orden General" el 4 de març adreçada als comandants generals de les províncies catalanes, idèntica a l'enviada el mateix dia a les províncies basques del nord. L'ordre contenia una certa flexibilitat pel que fa a la necessària autonomia de decisions que havia de tenir cada cap de partida (193). A continuació, es referia a la tàctica que havien de dur a terme, i que reproduïm perquè palesa al cent per cent la dinàmica militar que va caracteritzar els primers mesos de guerra al Principat: el cap de partida "debe evitar en cuanto sea posible todo encuentro con el enemigo, al que solamente atacará o resistirá cuando se vea en la absoluta precisión de hacerlo (...)" . En darrer lloc, l'ordre tornava a insistir en la conveniència del bon tracte a la població. Calia fer destacar en els voluntaris: "su afabilidad y buen trato con todos los paisanos, cualquiera que sea su posición social, su compostura y noble conducta en los alojamientos, su ánimo y contento exterior que demuestre su interior satisfacción y su digna y resuelta actitud en los grandes riesgos y fatigas" (...) (194). En realitat, com veurem més endavant, els carlins cometeren ben aviat vexacions, tan bon punt començaren a trobar resistències a pagar les contribucions.

Tanmateix, el document més important va ser l'elaborat per Díaz de Cevallos i signat per Alfonso de Borbón, probablement entre els mesos de maig i juny de 1872. En aquesta ocasió, apareixia més clara i detallada (21 articles) la voluntat d'enquadrar als combatents carlins, inspirats per uns esquemes més rigidament ordenancistes. S'establia la formació de batallons, formats per 600 homes, amb 6 companyies de 100 homes cadascu. S'ordenava el nombre d'oficials i suboficials per cos, i altres punts com ara que els sergents i caporals sabessin llegir i escriure, aspiració que en la pràctica no es va poder acomplir mai. Seguidament s'especificaven els sous que havien de cobrar, des del soldat ras al tinent general. Un soldat havia de cobrar diàriament 6 rals, un alferes 10, un capità 14, un comandant 16, un coronel 30, i els tinentes generals 60. En el transcurs de la guerra, però, el sou base del voluntari era de 8 rals, si tenia la sort de cobrar.

A la paga calia afegir-hi el vestit i les espadenyes, un tipus de calçat molt indicat per a tropes lleugeres, però poc resistent en zones humides. La seva fabricació en obradors de caràcter familiar permetia el seu aprovisionament en aquells punts on es treballava el cànem, com ara Santa Pau (Garrotxa). En realitat, però, el manteniment d'aquestes tropes depengué d'elements no sempre estables com el cobrament de contribucions o la col.laboració econòmica de propietaris carlins

---

¹⁹³ L'article núm. 3 deia que: "Como no sea posible preveer ni fijar los acontecimientos y necesidades de la guerra, ni establecer reglas precisas para el acierto y buen éxito de las operaciones, se arreglará la conducta de toto gefe que mande fuerza armada, a lo que le sugiera su inteligencia y pericia militar (...)". Orden General del Ejército, 4 de març de 1872. Eustaquio D. de Rada, Ban imprès a Paris. Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals (A.D.P.O.), Perpinyà, sèrie vigilància de la frontera, 4 MP 299.

¹⁹⁴ DIAZ DE RADA, Eustaquio, *Orden General...* op.cit.

addictes. La resta de l'articulat feia referència de nou a la necessitat de portar una administració sanejada, mitjançant l'expedició dels corresponents rebuts de les despeses als ajuntaments. També era present l'obsessió pel manteniment de la disciplina i la subordinació. S'esmentava la conveniència d'establir canals de comunicació permanents amb la caserna general de D. Alfonso de Borbón i, per acabar, la substitució d'ajuntaments desafectes per persones favorables a la causa carlista. Una política executada més tard, el 1874, quan el carlisme català controlava una part del territori ⁽¹⁹⁵⁾.

Després dels primers temptejos, durant el mes de juny el quadre de cabdillatges havia quedat perfilat pel que restava de guerra. S'hauria d'esperar als canvis organitzatius provocats per Alfonso de Borbón, a partir de 1873, per donar per acabada l'estructura fonamental de comandaments carlins (vegeu Organigrama III). A la província de Barcelona, Joan Castells, en qualitat de comandant general, havia aplegat una xarxa de subordinats en la qual es trobaven Geroni Galcerán, Josep Altimiras i Felip Muixí i Aisina, manant els "batallons" primer, segon i quart, respectivament; al seu costat Josep Vila i Crivillers (a) Vila del Prat amb el tercer batalló, i Martí Miret amb el cinquè. La seva distribució per la província responia al grau de coneixement i de relacions amb el seu petit país. La facció unida de Castells, Galcerán, Altimiras i Muixí, s'estenia pel Berguedà, el Bages i el Lluçanès. La de Vila del Prat per les Guilleries, i la de Miret pel Penedès. A aquest quadre se li sumaven altres partides manades per Josep Guiu, que circulava pel Vallès, i Miquel Borràs (a) Cadiraire i Domènec Massacs (a) Nastallat, per l'Anoia.

En la província de Lleida la feblesa de l'aixecament i l'acció del brigadier Arrando van portar al fet que, a mitjan de juny, les partides estiguessin a prop de l'extinció. Destacaven petits grups manats per Manel Camats a la conca de Tremp, Josep Farré (a) Capredó a la vall d'Aran, i el comandant general Andreu Torres a la Noguera. Partides que amb prou feines passaven del centenar d'homes. La divisòria entre aquesta província i la de Tarragona, era freqüentment transitada pels carlins tarragonins. Una altra de les forces que la recorrien va ser la partida de Rafael Tristany, nomenat entre els mesos de maig i juliol comandant general interí del Principat, que marxant des de la Garrotxa es va situar en una línia que connectava el Solsonès, la Segarra i la Conca de Barberà, i en l'àrea limítrofe entre l'Anoia i el Bages.

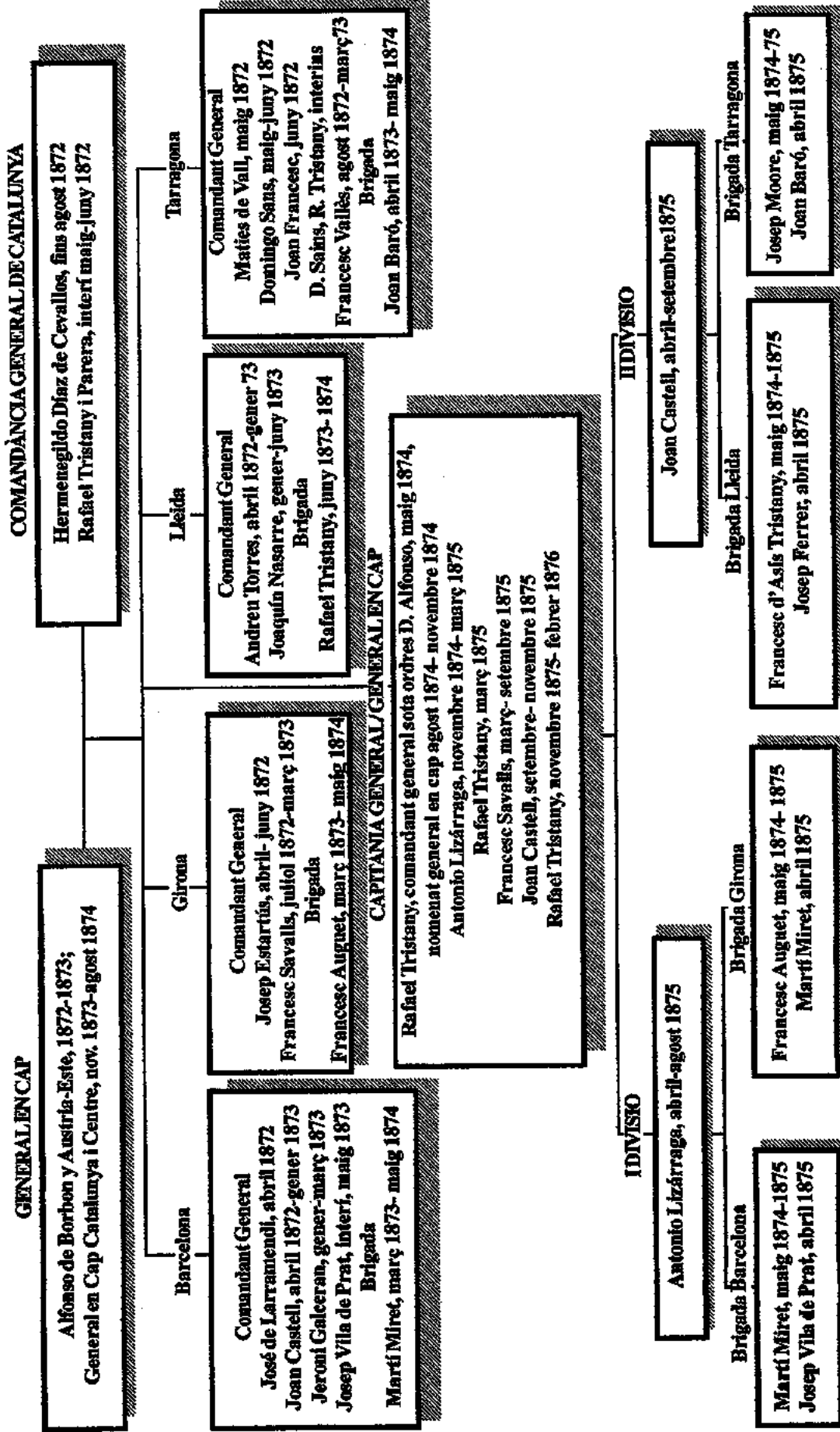
Igualment, en les comarques del sud català el manteniment de la sublevació travessarà per problemes greus. El quadre de cabdillatges va estar sotmès a una inestabilitat contínua. Ja hem explicat els canvis que van afectar a la província: Maties de Vall, Domènec Sans, Joan Francesc, Rafael Tristany i Francesc Vallès, van ser els responsables d'una direcció en permanent interinitat. Al costat d'aquests va aparèixer

---

¹⁹⁵ Vegeu "Instrucciones Generales para los Comandantes militares de las Provincias y demás Gefes de fuerza", signat per l'infant en cap Alfonso de Borbón y Austria, 6 pàgs. imprès. Fons Guillem J. GUILLEN GARCIA, Ms. 2253 de la Biblioteca de Catalunya.

ORGANIGRAMA Nº III

L'ESTRUCTURA DE COMANDAMENTS EN L'EXÈRCIT CARLI CATALÀ, 1872-1876

Font: Elaboració pròpia. Hem de considerar que Rafael Tristany va ser cap superior interí, en absència de Don Alfonso, l'octubre-novembre de 1873, el mateix temps, comandant general de la província de Lleida i Tarragona

una corrua de petits cabdills que maldaven per sostenir-se en el terreny. Pel Baix Penedès i el Tarragonès el propietari Francesc Cerdà i Socias (a) Quico de Constantí. En el Camp de Tarragona la patrocinada pels propietaris benestants d'un triangle de pobles: Borges del Camp, Alforja i l'Aleixar, dirigides per Maties de Vall. Aquesta facció se subdividia en altres més petites comanades per Josep Maria Barenys i Cavallé, propietari fort de Maspujols, Josep Bové, propietari mitjà de Falset, i Antoni Ventosa, culleraire de Reus.

El carlisme sud català arrossegarà una vegada i altra continus problemes. El primer va ser la presentació a indult de la partida sencera de Tomàs Pinyol, amb els seus 140 homes. Altres cabdills van ser fets presoners, com ara Josep Anton Mestres (a) Pep Anton, propietari acabalat d'Alforja. O el grup de 25 homes indultats el 10 de maig en la petita localitat de La Mussara, situada al límit amb el Priorat, per manca absoluta de recursos. En aquesta línia d'entrebancs, el màxim cap Maties de Vall deixarà en poques setmanes la direcció degut a les xacres de la vellesa, seguint-li després Agustí Cendrós. Substituirà Valls de forma interina Domènec Sans, qui reunirà a principi de juny els capitosts Barenys i Ventosa i, dies més tard, Joan B. Pinyol (a) Mañero, de Móra d'Ebre. Malgrat la reorganització de forces la seva partida sortirà malparada en tres combats (prop de la Juncosa del Montmell, al Masroig i al Santurari del Tallat), que provocaren la seva dispersió i la minva de la seva autoritat (196).

La nova empenta del carlisme tarragoní la protagonitzarà Joan Francesc i Serret, titulat nou comandant general a meitat de juny. Es dedicarà a reagrupar en el Priorat els voluntaris de Barenys, Quico, Bové i Mañero. Des d'aquí organitzarà una expedició que voldrà dur a terme una de les operacions més arriscades i ambicioses de tota la tercera guerra carlina: l'entrada a Reus. L'acció tenia dues finalitats, apropiar-se dels diners dels fons públics de la ciutat, i mirar d'incorporar a les seves partides alguns militars del destacament. Com és prou sabut, Francesc baixarà del Priorat i, tot passant per Tivissa, segrestarà un tren de viatgers a l'Hospitalet de l'Infant, amb el qual transportarà les seves forces, uns 500 homes, fins a Salou. Des d'aquesta població, dividit en tres grups, va entrar per sorpresa a Reus el 30 de juny. En Joan Francesc no era un cabdill en el sentit ortodox. Nascut a Lleida i amb 39 anys, s'havia format en l'exèrcit governamental en l'arma d'enginyers, amb el rang de

---

¹⁹⁶ No ens detindrem en la descripció de les accions i dels combats si no ho considerem rellevant per a l'explicació. Pel que fa als parts oficials de l'exèrcit governamental, els hem seguit a través de la consulta de la documentació del Servicio Histórico Militar de Madrid, l'obra del C.E.M.E. *Narración militar de la guerra carlista...op.cit.* vol. VIII (any 1872) i els següents per la resta d'anys, així com la premsa liberal en general. Pel que fa als parts carlins, es poden seguir en part en la premsa carlina barcelonina com *La Convicción*, almenys fins inicis de 1873. En el cas del carlisme tarragoní vegeu Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme a les comarques meridionals...op.cit* (Barcelona 1997), i les memòries molt poc utilitzades d'Argimiro BLAY LA-CASA, *Las páginas de la guerra en el Centro, Cataluña y Norte. Apuntes para la historia*, València, 1876, pàgs. 48-60.

tinent coronel. El 1872 vivia a Tortosa ensenyant matemàtiques i apartat de la vida activa, per causa de les ferides rebudes en la guerra del Marroc. L'entrada a Reus li comportà la mort quan les seves forces s'havien possessionat dels centres neuràlgics (197).

Les repercussions dels fets de Reus no es van fer esperar. No hi haurà durant tota la guerra una ciutat tan gran, prop de 30.000 habitants, a la qual els carlins siguin capaços de penetrar. No hi va haver una gran mortaldat en el desallotjament de la ciutat, però sembla que va ser un cop molt dur en les expectatives carlines. Rafael Tristany serà ara el nou comandant general, fins que l'ocupi el 6 d'agost el tortosí Francesc Vallès, aquesta vegada d'una manera una mica més estable. Tristany, però, se situarà preventivament entre les comarques del Bages i l'Ancòria, reunint als homes de Quico, Barenys i Sans. Les resistències dels combatents carlins a abandonar el seu país, unit a la persecució governamental van acabar de desfer l'empenta de l'aixecament de maig. Per últim, potser la necessitat de braços en les feines agrícoles van poder convidar a la presentació en massa a indult dels carlins tarragonins. Durant el període que va ocupar la Capitania Gabriel Baldric, entre juny i novembre de 1872, hom calcula que es presentaren a indult 701 tarragonins, entre ells 515 armats (198). Un ritme d'indultats superior al de qualsevol altra província catalana. Tant era així, que la caserna general amb la qual s'havia traslladat a Valls el Capità General retornà a Barcelona el 18 de juliol. Només restaven petits grups manats per Francesc Vallès, Quico de Constaní i Vea de la Granadella. En el Baix Ebre i el Maestrat feia dies que la partida de Pascual Gamundi havia fracassat. El mes d'agost la província de Tarragona es podia considerar pacificada.

D'altra banda, la situació a les comarques gironines va estar dominada per una altra crisi: la del canvi en la direcció representada per l'ostracisme d'un vell cabdill matiner, Josep Estartús, i l'ascensió fulgurant de Francesc Savalls. A partir de juliol el primer batalló de Girona estava dirigit per Francesc Savalls i Francesc Orri (a) Xic de Sallent. El segon batalló per Francesc Auguet, situat a la Selva i les Guilleries. El tercer i quart batallons es trobaven encara en plena formació, però els ocuparan de seguida altres capitosts: Salvador Costa, sabater de Girona i ex-matiner, situat en les rodalies de la seva ciutat; Miquel Cambó (a) Barrancot, de Besalú, antic contrabandista i conductor de diligències, per la frontera empordanesa; i Salvador Soliva, adroguer de Tordera, en el Maresme i el Montseny. Altres petits cabdills

---

197 Vegeu la monografia de Josep IGLESIAS, *L'entrada dels carlins a Reus...*op.cit; el part oficial del governador militar de Tarragona Joaquín de Rodríguez Termens al capità general, el 3 de juliol, a C.E.M.E., *Narración militar de la guerra...*op.cit., vol. VIII, pàgs. 193-196.

198 Dada proporcionada per C.E.M.E., *Narración militar de la guerra...*op. cit., vol. VIII, pàgs 214-215. El ritme de les presentacions a indult es pot seguir a Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 82.

s'havien incorporat al quadre de batallons. Francesc Vinyoles, propietari de la Celler, Francesc Pratsevallí (a) Sala, propietari benestant de Granollers de Rocacorba, o Ferran Piferrer (a) Nando, adroguer d'Anglès.

El carlisme gironí no va estar absent de les disputes internes. La primera d'elles va ser originada per la mort d'un veterà carlí, el coronel Joan Solanic (a) Saragatal. La derrota de la facció que manava Saragatal en el poble de Riudaura (Garrotxa), el 3 de maig, provocà un seguit de protestes que al crit de "traïció" culminaren en la seva mort a trets. En realitat, el seu assassinat va estar motivat per l'intent de Saragatal de formar un batalló sense comptar en el nomenament d'oficials dels que feia poc havien aixecat partides, com ara Francesc Vinyoles, l'autor de la seva mort (199).

La segona i més important crisi va ser la protagonitzada per Josep Estartús. La seva partida acabaria dissolta el dos d'agost, presentant-se a indult 75 dels seus membres, mentre la resta es va incorporar als altres batallons. Coneixem la pròpia versió d'Estartús a través d'un informe-esberrany adreçat a Alfonso de Borbón i elaborat del seu puny i lletra. Al seu costat un conjunt de cartes i documents que probablement els va voler fer servir per a justificar la seva actitud mentre ocupà el càrrec de comandant general. Pensem que paga la pena endinsar-nos en la visió privilegiada que ens dóna Estartús de la insurrecció gironina.

Josep Estartús era un veterà cabdill entrat en la maduresa, malaltís, queixós d'una ferida que havia rebut en el peu el 1869 i que li impedia caminar amb facilitat. Gaudia d'un gran coneixement de la guerra de partides. Tinent el febrer de 1834, va assolir el grau de cap superior de la província de Girona el 1848. Posteriorment el veiem exercint diverses comissions, entre 1849 i 1859, a França, Anglaterra, Itàlia i Suïssa. Indultat el 1859, va ser novament incorporat al carlisme militar el novembre de 1868, amb el càrrec de comandant general de la província de Girona. Per tant, tenia una llarga experiència i una bona xarxa de relacions en el país, especialment en la seva comarca nadiua, la Garrotxa. Tota aquesta llarga fulla de serveis no li serà suficient per a evitar ser relegat i apartat de la direcció dels carlins gironins.

Després de la seva entrada per la frontera francesa, Estartús es trobà amb un aixecament notablement desorganitzat. Ningú no en sabia res de ningú. Els fons

---

¹⁹⁹ Vegeu la relació del comandant del regiment d'infanteria d'Amèrica Fernando Peñarrubia, al Capità General de Catalunya, el 7 de maig de 1872; Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 81. Les explicacions que el mateix Josep Estartús va sentir dels fets Saragatal estava borratxo quan va apropar-se una columna i encara responia ufanos "que aún no tenía para un desayuno". Tot seguit la tropa va massacrar als homes de la seva partida. La derrota, doncs, sembla que hagi estat la guspira que va encendre un conflicte preexistent: "D. Francesc Viñolas de la Sellera llegando desesperado, al grito de ¡traición! disparó contra Solanich, que estaba sentado, hiriéndole mortalmente, y llamando a los hombres de Osor y Susqueda desaparecía a la carrera fugándose con ellos, en tanto que algunos voluntarios de la partida de Berga (Jaume Berga, nebot d'Estartús) les hacían fuego hiriendo levemente a Viñolas". Cites de les *Memòries i Documents...* op. cit., pàg. 11 escrites per Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, Biblioteca de Catalunya.

proporcionats per les juntes eren irrissoris. Els batallons que asseguraven tenir els nuclis conspiratius eren "pura farsa". Sense armes, ni municions, ni diners, enmig de la més absoluta improvisació, Estartús no es veia amb cor d'exposar els seus homes a una derrota inevitable. Una vegada coneixedor de la mort de Saragatal, la prioritat era tornar a reunir les partides i efectuar un cop d'efecte a alguna població que servís per reanimar als seus. Però les juntes que devien proporcionar armes i recursos: "no daban fé de vida, nadie sabía darme razón del paradero de alguno de sus miembros, como si se los hubiere tragado la tierra" (200). Per fi, els primers dies de juny es va poder entrevistar amb Josep Solà Morales "factotum" de la junta d'Olot i altres grans propietaris com el cunyat d'aquest el Sr. Subirà d'Osor i Fèlix Oliveres (a) Batlle de Sallent, terme de Santa Pau. També va poder conferenciar amb Rafael Tristany, en les masies dels seus parents: "ocultándonos durante las horas del día en un magnífico bosque de la hacienda, atendidos por los dueños que cuidaban de llevarnos allí la comida y de disponer por la noche para tropa un succulento rancho" (201).

Un altre font de problemes amb les juntes va ser el tema de l'obtenció de recursos. La Junta Superior Catalana li havia enviat una ordre el 8 de juliol sobre el sistema de cobrament d'impostos. En canvi, Estartús havia concebut una guerra curta, com la que havia promès el pretendent Carles VIIè, finançada pels propis carlins. La mateixa junta catalana, a través de Rafael Tristany, ja li havia enviat el 15 de maig un llistat amb 45 invitacions a propietaris pudents, signades per Alfonso de Borbón, amb l'objectiu d'arreplegar diners. La posició d'Estartús va ser la de demanar a la junta un llistat oficial per a cada districte, assenyalant el que corresponia a pagar a cadascu: "y como no lo efectuaron, no queriendo exponerme a ser tildado de trabaucare, preferí que Balust, como comandante de la fuerza que me acompañaba, pidiese socorros a los pueblos en calidad de reintegro". Més tard, el vell cabdill dirà a Hermenegildo Díaz de Cevallos que "no puedo ni quiero ser capitán de ladrones" (202).

La visió negativa dels membres de les juntes d'armament clandestines era total. En l'informe que va adreçar al germà del pretendent, Estartús va descriure cruament aquest personal: "como la mayor parte de los individuos de dichas juntas procedían del partido moderado, tendrían quizás por objeto desprestigiar al nuestro, al fin de que, a la caída de D. Amadeo, en vez de encontrarse frente a carlistas y

---

200 De Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, *Memòries i documents d'un carlí...op. cit.* pàg. 10, mecanografiat, Biblioteca de Catalunya.

201 Ibidem., pàg. 15.

202 Ibidem...op. cit. pàg. 23. En la carta de Tristany de 15 de maig, li remetia també 50 proclames de D. Alfonso adreçades als catalans, i el conjunt de 16 instruccions militars als comandants generals. La carta a Cevallos en 30 de juliol, pàg. 32.

republicanos, sólo tuviesen que combatir contra estos últimos” . Amb el pas dels dies, Estartús s'adonà que les juntes només afavorien amb el seu concurs el que era el seu segon en l'escalafó de la província, Francesc Savalls. Tot seguit va definir durament a l'element polític públic del carlisme: “cuatro abogados que a la caída de Da. Isabel buscaban, cobijándose en nuestra causa, un medio para figurar, pretendiendo cuando menos una embajada; cuatro capellanes que equivocaron la carrera y apetecían una Mitra; cuatro ricos propietarios, repletos de ambición y orgullo, que soñaron un título nobiliario viniere de donde viniere” (203). El principal error de les juntes havia estat, segons Estartús, llançar-se al camp sense tenir en compte la situació política, eren els mateixos que els havien enganyat el 1869. L'opció més encertada hauria estat esperar la revolució: “a la proclamación de la República se hubiese logrado más en quince dias que no se consiguió en un año” (204).

La pedra de toc d'aquestes diferències la va proporcionar la tibantor existent entre Estartús i Savalls. Francesc Savalls i Massot, nascut el 1817 a La Pera (Baix Empordà), posseïa una llarga trajectòria com a defensor de la causa carlina, però amb punts foscos a causa de la seva participació en la banda trabucaire de Ramon Vicens (a) Felip, el 1842 (205). De bon principi Estartús es va oposar al nomenament de Savalls com el seu segon en la província; “si le falta afusílelo” (sic), li va dir el general Eustaquio Díaz de Rada. Pel cabdill de Sant Privat, Savalls només havia guanyat a Roma “en vanidad y orgullo”. Les primeres setmanes de relació a distància entre els dos caps van ser un suplici per a Estartús, segons explica en les seves memòries. Savalls movia al seu gust les partides d'Auguet, Fontova i Barrancot. No feia cas de les seves ordres, no li donava l'estat de forces, responia faltant-li al respecte i actuava amb la més absoluta autonomia militar. Per acabar-ho d'adobar, Estartús tenia la impressió que els emissaris i agents carlins de la frontera feien més cas a Savalls que no pas a ell mateix. Finalment, la protecció que els membres de les juntes donaven a Savalls, li feia creure que era víctima d'una activitat cismàtica, d'una conspiració, en la qual exdiputats com Joan Vidal de Llobatera tenien part de responsabilitat. Un dels oficials de Solà Morales li va confessar que, en cas de

---

203 *Ibidem*...op. cit., pàgs. 31 i 6, respectivament.

204 *Ibidem*...op. cit., pàg. 5

205 Sobre la qüestió dels trabucaires i Savalls vegeu els llibres de Josep Maria MUNDET I GIFRE i Narcís PUIGDEVALL I DIUME, *El general Savalls*, Diputació de Girona, 1994; Ferran SANCHEZ I AGUSTI, *Carlins amb armes en temps de pau. Altres efemèrides d'interès (1840-1842)*, Pagès Editors, Lleida 1996, i un altre del mateix autor titulat *Carlins i bandolers a Catalunya (1840-1850)*, Ajuntament de Sallent, publicat anteriorment el 1990.

conflicte, tenien ordres de passar-se a Savalls (206).

Donades aquestes circumstàncies, Josep Estartús presentà la seva dimissió el 27 de juny. La resposta de D. Alfonso va ser la de suggerir-li que passés a la província de Lleida, com a nou comandant general, deixant Savalls com a cap interí de la de Girona. La negativa d'Estartús fou immediata. Desconeixia la situació a les terres de Lleida, on només va estar de pas l'any 1839. No tenia amics ni relacions, amb prou feines existien carlins sobre les armes: "y con el agravante de tener que vivir sobre el país imponiendo contribuciones, ya que la junta no tiene un ochavo". La presentació per segona vegada de la seva dimissió no va fer-se trigar (207). A final de juliol ja tenia la decisió presa i es va retirar a meditar a Sant Privat. Mentrestant, Solà Morales va reunir una comissió de propietaris del seu poble en una casa de la propera localitat de Les Preses, per tal de signar una exposició en la que es demanava la seva destitució. Davant d'aquesta situació, quan l'aixecament carlí estava en les seves hores més baixes, Estartús decidí acollir-se a indult. El 8 d'agost va ser detingut per forces carlines i li formaren un consell de guerra en el petit poble de Santa Pau, on va ser sentenciat a mort. Les condicions del seu empresonament, amb una vigilància insuficient, permeteren Estartús de travessar la frontera (208). Una setmana després, el 16 d'agost, Francesc Savalls rebia oficialment el seu nomenament com a comandant general de la província de Girona. Tot seguit la imatge d'Estartús es va començar a deteriorar davant de l'opinió carlina. La premsa partidària va permetre l'aparició de notícies que embrutaven el prestigi i l'historial d'aquest cabdill. El descrèdit va arribar a tal punt que s'explicà la presentació a indult com a fruit "de raptos de enagenación mental o flaqueza de entendimiento" (209).

En el seu lloc, la notorietat que va adquirir Francesc Savalls va ser extraordinària, una novetat en aquesta guerra. Després de les persecucions fetes al

---

206 El clima de por era tan gran que Balust, ajudant d'Estartús, li suplicà a aquest que: "en caso de retirarme se lo avisase puesto que tenía la seguridad de que Savalls lo mandaría fusilar" Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, Memòries i documents d'un carlí...op. cit., pàg. 30, mecanografiat, Biblioteca de Catalunya.

207 Ibidem...op. cit., pàg. 25.

208 Ibidem...op. cit., pàgs. 35-36; Ofici de Narcís Comadira, sobre la captura de Josep Estartús i el consell de guerra. Hi assistiren Miquel Cambó, Francesc Casellas, Salvador Serra, Eduardo Kirkpatrick, Josep Queralt, Josep Conangle i Antoni Ventosa. L'acusació se centrava en l'acte de la seva deserció a l'enemic, amb tota la seva partida. Una descripció del consell de guerra en un dels seus participants, Eduardo KIRKPATRICK DE GLOSEBURN, *Souvenirs de la dernière guerre carliste (1872-1876)* par lo general..., Paris 1907, 422 pàgs.

209 Vegeu *La Esperanza*, Madrid, núm. 8510 de 28 d'agost de 1872. La carta era de Girona, 17 del mateix mes. Un llibret biogràfic de caràcter divulgatiu a Jordi MORET I MARGUI, *Estartús. Un general de la Garrotxa. Vida i costums*, Ajuntament de la Vall den Bas, Olot 1992.

llarg de 1872 a Castell i Tristany, el principal objectiu a batre a partir de juliol era Savalls. El propi rei Amadeu va ordenar al Ministeri de la Guerra que publiqués "la biografia de Savalls en alguno de los periódicos ministeriales", i que es confeccionés una estadística dels cabdills catalans més reconeguts (210). La premsa carlina el mostrava com un "nuevo Zumalacárregui", els substituït doni d'Estartús, un cabdill que tenia el bo i millor de Ramon Cabrera.

En aquesta operació de maquillatge va col·laborar decididament el personal de les Juntes. La Central catalana li va regalar una espasa amb una inscripció que recordava les accions de Vidrà, Torelló, Sant Quirze i La Cellera. En la ciutat de Perpinyà les publicacions legitimistes *Le Drapeau Français* (1872-1874) i *Le Roussillon* (1872), destacaven Savalls com el més hàbil, el més heroic i el més afortunat dels carlins (211). Aquest és el temps en què es va fabricar el cançoner sobre Savalls, fet per lletraferits del partit i també pels seus propis voluntaris. La propaganda carlista va fer circular retrats i fotografies de carlins solemnement uniformats de cos sencer, o bé en grup, que es venien en les llibreries de Barcelona i de Madrid. Bona part de l'oficialitat va voler tenir el seu retrat i se'n feren desenes i desenes d'aquests. El periòdic carlí barceloní *La Convicción*, sovint feia esment dels retrats realitzats pels fotògrafs Cantó i Cordiglia. Un d'ells, fet a prop de Sant Hilari Sacalm (Guilleries), era una cèlebre estampa on es veïa Savalls flanquejat per la seva escorta personal de trabucaires. Ben situat, es trobava també el fill del dirigent carlí gironí el Marquès de Campmany, Felip de Sabater, al qual Savalls havia nomenat cap del seu estat major i secretari personal. El suport dels homes de les juntes a Savalls era innegable, almenys en aquesta fase de la guerra.

Com hem dit més amunt, la major part dels combats durant 1872 consistiren en petites batusses, després de contínues persecucions i de marxes i contramarxes. Entre l'abril i l'agost van predominar els petits tirotejos, mentre que a mesura que avançava l'any van disminuir en número els que guanyaven en intensitat. A poc a poc es donaven més i més accions amb ús d'artilleria de muntanya (la primera, a Taveret); la lluita cos a cos i les càrregues amb la baioneta, es farien més freqüents.

---

210 L'informe elaborat poc després diu "Estado expresivo de los antecedentes, procedencias y demás circunstancias de los cabecillas más importantes que han mandado las facciones carlistas desde el principio de la insurrección en este distrito", segell de la Capitania General de Catalunya, capità Jaime Sanchís, 19 pàgines, a Servicio Histórico Militar, 2a secció, 4a, divisió, lligall 82, datat el 3 d'agost de 1872. El 10 del mateix mes arribaria un altre informe específic sobre les terres de Lleida.

211 Hem consultat les col·leccions existents als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals i a la Biblioteca Nacional de Perpinyà. En aquestes publicacions apareixien les cartes enviades per un corresponsal de L'Univers (París), que va ser enviat a Catalunya. En relació a les biografies de Savalls, durant aquest temps sortí publicada una pel biògraf oficial Carlos de ROLDAN, *Le général Savalls, son portrait, sa vie*, Bayonne, Imp. Lamoignon, 1873, 16 pàgs, consultada a la Biblioteca Nacional de París. Destaca també la tasca propagandística realitzada pel diari carlí barceloní *El Nuevo Pelayo* (1872-1873).

Si al principi de la guerra les topades duraven una o dues hores, amb el pas del temps es van allargar durant tot el dia. Per exemple, el 8 de juliol i l' 1 d'agost, la població de la Celleria va patir dos combats. El primer d'ells, la partida de Francesc Auguet contra la columna del brigadier Hidalgo, durà des del nou del matí fins la una del migdia. La segona topada, tinguda entre els mateixos contrincants amb la participació de les forces de Francesc Savalls, es perllongarà des de les set de la matinada fins a les sis de la tarda (212).

A partir d'ara ens endinsarem en aquelles accions de major entitat que poden ser útils per a l'explicació. Les principals van estar comanades per Francesc Savalls a les comarques de la Selva i el Ripollès, per Joan Castells al Berguedà, l'Osona i el Vallès Occidental, i un conjunt divers de cabdills en les comarques de la Segarra, les Garrigues, el Priorat i el Baix Camp. Una d'elles, la que va tenir lloc a Vidrà el 18 d'agost, va assolir un ressò important. Es van enfrontar, d'una banda, les partides de Francesc Savalls, Francesc Auguet i Vila de Prat i, de l'altra, el batalló de Navarra manat pel comandant general d'operacions de la província de Girona, Baltasar Hidalgo de Quintana, antic oficial artiller protagonista del motí de la caserna de Sant Gil el 1866, i que havia pujat com l'escuma en el generalat a partir de la Gloriosa. Les tropes arribaren a Vidrà enmig d'un temporal de pluja, després de 10 hores de marxa sense descansar ni haver menjat res, mentre que mig centenar de carlins estaven possessionats del poblet, del gran casalot de Can Cavaller, la rectoria i l'església. L'acció va començar les tres de la tarda, amb el foc sostingut per les dues avançades. La penetració d'Hidalgo pels carrers de Vidrà fou tan penosa, que el seu mateix cavall resultà mort i ell lleument ferit. Enmig de la confusió, les forces del cap liberal quedaran escampades, i el grup que l'acompanyava reduït a 100 homes escassos, inclús sense el metge de la columna.

Mentrestant, Can Cavaller servia de refugi de Savalls i els seus, defensant-se amb tots els mitjans possibles, inclosa l'aigua bullint, i el llençament de teules i maons. Aprofitant la negra nit, els carlins van poder sortir escàpols travessant la línia enemiga. La força liberal va reconèixer tenir un cap mort (el comandant Ramis del regiment de Bailén), un capità i 12 de tropa més. En canvi, els carlins tan sols reconegueren haver tingut 5 morts, xifres que sempre s'han de posar en quarentena. Dels 8 presoners carlins, 3 eren sacerdots de la parròquia que van posar el seu gra de sorra fent un parany a un pelotó de tropa. Amb tot, el combat de Vidrà sembla assenyalar un cert punt d'inflexió. Molts pocs dies abans, Savalls havia ensopegat un xoc desgraciat al Pla de la Calma (Montseny), i la seva partida va estar a punt de creuar la frontera. A partir d'ara, Savalls serà un dels punts de referència fonamentals en el carlisme català. Pel que respecta Baltasar Hidalgo, la seva

---

212 Una altra de les formes de seguir els esdeveniments bèl·lics són les síntesis que de la guerra i del panorama polític català, espanyol i internacional, feia l'*Almanaque del Diario de Barcelona*. En aquest cas, el de 1872, "Movimiento carlista de Cataluña" pàg. 156-175

participació a Catalunya li farà de trampolí i serà nomenat el mes de novembre Capità General de les Bascongades. Després de la renúncia d'aquest càrrec, serà traslladat de nou els últims dies de gener de 1873, per a dirigir les operacions en la província de Tarragona. La dimissió en massa de 300 artillers, provocarà una crisi d'efectes imprevisibles en la monarquia amadeïsta (213).

Una de les novetats d'aquest conflicte era la relativa facilitat amb la qual els carlins van entrar en ciutats i poblacions de fort arrelament liberal. El mes de maig J. Castells entrà unes hores a Igualada, A. Torres a Balaguer i M. Camats a Tremp. El mes de juny F. Savalls penetrà a Sant Feliu de Guíxols, i J. Francesc a Reus. Els mes següent, J. Castell forçà les entrades a Solsona, on romangué durant tres dies, tot seguit anà a Berga i, finalment, amb desigual fortuna entrà a Terrassa. Només a la província de Girona, més d'una cinquantena de poblacions van experimentar la presència de faccions: Sarrià de Ter, La Bisbal, Sils, Blanes, Breda, La Jonquera, Salt, Sant Joan de les Abadesses, Banyoles, Tortellà, Torroella de Montgrí, L'escala, Lladó, Amer, i un llarg etcètera (214). L'atreviment anava a més a mesura que avançava la guerra: presència d'escamots en el raval de Pedret, en la ciutat de Girona, robatori de cavalls a Gràcia, o grups demanant la contribució a Sarrià, totes dues en el pla de la ciutat de Barcelona.

Al llarg d'aquests mesos es desarmaren els cossos de voluntaris de Centelles, Moià, la Granadella, Sant Hilari, Vilabella, Maçanet de Cabrenys i La Bajol, Cubells, Terradas, Sant Feliu de Pallerols, Arbúcies i Taradell, i a final d'any els voluntaris de Banyoles, Canet de Mar i Caldes de Montbui, Sant Vicenç dels Horts, Sant Ciprià i Alguaire, aquesta última només a dos kilòmentres de la ciutat de Lleida. Seguint aquesta tònica, el capità i 10 voluntaris del Pont d'Armentera es van passar als carlins, Rafael Tristany desarmà el Sometent i als voluntaris de Castellterçol, i Joan Castells als nacionals de Solsona. Per altra part, grups de pobles retornaren llur armament a l'exèrcit, perquè havien perdut tota confiança de ser auxiliats en cas de perill. Durant el mes de juny, voluntaris de les Planes d'Hostoles, Sant Pere d'Osor, Cassà de la Selva, La Cellera, Castellfullit de la Roca i Arbúcies, van entregar més de 200 fusells al Govern. El desarmament de voluntaris, doncs, serà una constant al llarg de tota la guerra, i una de les fonts d'aprovisionament d'armament per part dels

---

213 Qui millor ha retratat el combat de Vidrà, utilitzant els parts d'ambdós bàndols, ha estat Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte de la guerra....op. cit.*, vol. II, pàgs. 560-564. L'acció també descrita a través del part oficial en la documentació del Servicio Histórico Militar, 2a secció, 4a divisió, relació del 20 d'agost, lligall 82. La qüestió de Baltasar Hidalgo a Daniel R. HEADRICK, *Ejército y política en España (1866-1898)*, Tecnos, Madrid 1981, capítols VI i VIII.

214 Cal citar també, només a la província de Girona, les poblacions de Cornellà de Terri, Palol de Rebardit, Terradellas, Sant Miquel de Fluvià, Riudellots, Sant Jordi Desvalls, Sant Privat, Riudarenes, Sant Gregori, Darnius, Mieres, La Cellera, Sant Joan les Fonts, Beuda, Sant Pau de Segúries, Surroca, Lese Presses, Santa Pau, Albanyà, Borrassà, Pontós, Pont de Molins, Boadella, Susqueda i Montagut...

carlins.

Dues d'aquestes entrades, a més de la descrita de Reus, van tenir una gran repercussió en l'opinió pública catalana. Ens fixarem ara en les efectuades per Joan Castells a Terrassa, el 22 de juliol, i a Manresa, el 8 de desembre de 1872. En la primera d'elles, Castells amb l'auxili de Geroni Galcerán i un total de 600 homes, s'apoderà del tren de la línia de Lleida i féu pujar la seva partida fins a l'interior de la població, a dos quarts de vuit del matí. L'intent fracassat d'ocupar les cases consistorials va acabar amb la mort del capità de voluntaris liberals de Terrassa Jaume Jover. Al mateix temps, part de la partida s'entretingué a fer descarrilar dos vagons poc abans de Monistrol de Montserrat, i s'endugué presos els caps d'estació de Viladecavalls i d'Olesa de Montserrat. Mesos després, l'entrada de Castells a Manresa s'efectuà la nit de diumenge, mentre bona part de les autoritats liberals locals estaven veient una funció de teatre. Uns 400 homes s'apoderaren ràpidament de la plaça de l'ajuntament i de l'edifici principal, els carrers adjacents on vivia la burgesia manresana, i alguns cafès i centres socials de relleu. La presència en la ciutat d'un cap experimentat com Joaquim Mola i Martínez, va frustrar l'operació. El mateix comandant militar de la plaça va poder-se salvar disfressat, aprofitant els moments de confusió de l'entrada dels carlins al teatre. No van tenir la mateixa sort l'alcalde republicà federal, Vicenç Martrús, el secretari progressista German Raboso, el coronel Felix Rokiski i 23 individus més, que van ser obligats a marxar amb els carlins. La retenció es va allargar tres setmanes, en les quals van recórrer el Berguedà i el Ripollès (215).

L'evolució de la partida de Joan Castells pot servir per adonar-nos que no sempre l'acció de l'Exèrcit fou del tot estèril. Alhora, a través d'un cas particular podem matisar una visió massa linial que presentaria al carlisme sempre i a tot arreu de forma ascendent. L'increment de l'activitat del carlisme serà general a final de 1872, però sobretot serà en la província de Girona on la seva acció esdevindrà més eficaç i puixant. Les topades més rellevants protagonitzades per Joan Castells seran les de Vallcebre, Sant Llorenç de Morunys, Sallent i Casserras; és a dir, al triangle comarcal habitual de les seves corregudes pel Berguedà, Solsonès i Bages. Per a seguir les seves operacions comptem amb el diari del comandant César del Villar, que

---

²¹⁵ Una descripció de la presència a Manresa a Concepció LLORENS I CONECUSTELL: "Les entrades dels carlins a Manresa, el 1872 i el 1874", a *Miscel·lània d'Estudis Bagençs* (1985), núm. 4; i, de la mateixa autora "Aproximació històrica de Manresa a la darrera carlinada (1872-1876)", a *Dovella*. Revista Cultural de la Catalunya Central, núm. 32 (Manresa 1989), pàgs. 35-45. Una explicació des del punt de vista carlí de l'entrada a Terrassa a *Boletín Oficial de la Guerra*, núm. 6, 1872, publicació clandestina carlina. Divers material generat els primers anys de la Restauració: Romualdo ROMERO, *Glorias de Tarrasa ! A propósito en un acto y verso*, Terrassa, 1883, 24 pàgs; *Folleto de "Renovación"*. *Entrada del general Castells a Terrasa, el 22 de juliol de 1872*, per HEBER, 16 pàgs, i Jacint ELIAS ESCAYOL, *La entrada de los carlistas en Terrassa, Recuerdos de un anciano*, ms. 7 pàgs. Biblioteca Soler i Palet de Terrassa.

confeccionà l'itinerari de Castells especificant les localitats on diàriament pernoctava la seva partida, des de l'1 de setembre al 30 d'octubre ⁽²¹⁶⁾.

En aquest diari s'anotaven els objectius més immediats que ocupaven a les columnes de tropa. Cal fer notar com els moviments de l'Exèrcit no només venien determinats per la persecució. Altres problemes com l'adquisició de recursos monetaris per a pagar la tropa, podien decidir abandonar la persecució i sojornar a Manresa, Barcelona o qualsevol ciutat important. Altres vegades, les necessitats del servei com el municionament o la conducció de ferits, el reconeixement i l'obtenció de notícies, l'espera de reforços o l'entrega d'armes a cossos de voluntaris, podien fer variar la persecució. Sovint, també, les columnes realitzaven tasques que l'administració de l'estat no podria resoldre, com ara la recollecció de contribucions. Com veurem més endavant, en els moments de major gravetat social i política, o de possible alteració de l'ordre a Barcelona, era habitual que les tropes esperessin instruccions a Sabadell o Granollers, prop de la línia fèrria, per a poder marxar ràpidament sobre la capital catalana.

Com dèiem, Joan Castells patirà fortes topades que portaran al seu descrèdit davant la direcció carlina. En la primera d'elles, a Vallcebre, el 12 de setembre, encara obtingué un resultat esperançador. El mateix cap militar liberal, Odón Macias, va ser arrestat un mes al castell de Montjuïc. Els habitants de Vallcebre van ser obligats per Castells, segons la relació liberal, a combatre les tropes del govern. Un d'ells, Francesc Ripoll, va ser detingut "sorprendido tirando piedras a la tropa". De totes formes, aquesta era una de les poques vegades que Vallcebre s'havia conquerit, en una posició especialment temuda. Uns dies després, el 16 de setembre, Castells va ser sorprès a Sant Llorenç de Morunys. En aquesta ocasió va morir el brigadier carlí Lluís Maria de Ferrer, president que havia estat de la junta catòlico-monàrquica de Vic. Alhora, va ser detingut el secretari particular de Castell i cronista italià arribat feia poc de Roma, Carlo Piers. En una sèrie ininterrompuda de combats, el dia 24 Castells tviurà una desafortunada entrada a Sallent de Llobregat, on van ser empresonats 40 dels seus homes. També, cal afegir la mort del capità del seu cos de guies, Josep Carnè i Torra, un més dels que havien sortit de Gràcia la nit de 7 al 8 d'abril anterior. Per últim, ja 23 de desembre a Casserras, la seva gent patirà un autèntic daltabaix per la topada amb la columna de Joaquim Mola i Martínez. Aquest li farà 66 presoners i morirà el propietari del poblet berguedà de Viver, Josep Santamaria, "el que más había contribuido en el país al levantamiento general de los somatenes",

---

²¹⁶ Vegeu els itineraris efectuats pel comandant d'estat major César del VILLAR, i reproduïts per C.E.M.E., *Narración militar de la guerra...* op.cit. pàgs. 140-144, 148-149, i 158-159. L'itinerari de les forces combinades de Miret, Nastallat, Cadiraire i Espolet a pàgs. 162-163, i l'itinerari de Francesc Savalls, durant els mesos de setembre i octubre, a pàgs. 273, 277, 279-283.

sol·licitats pels carlins (217).

L'estiu de 1872 la tònica de la guerra es va transformar. Per un costat, l'empenta inicial de l'aixecament s'havia anat apagant; els mateixos dirigents carlins seran conscients d'aquesta crítica situació. De l'altre, tot i que les autoritats liberals confessaven que la guerra era qüestió de poques setmanes, també es van adonar que alguna cosa estava canviant en el caràcter de la guerra de partides. Després de la gestió de Manuel de la Serna, el nou Capità General Gabriel Baldric i Palau, feia balanç de la situació al seu col·lega el Ministre de la Guerra Fernando Fernández de Córdova. Segons la seva opinió, era indubtable que les faccions catalanes es trobaven "trencades" i desmoralitzades; ara bé: "protegidas o por lo menos toleradas por el país que recorren y decididas como lo están a eludir el combate con las tropas, se dispersan a su vista para desaparecer por unos días, y volverse a presentar organizadas en puntos las más veces diametralmente opuestos a aquellas donde el encuentro tuvo lugar (...)". En aquestes condicions: "se hace extremadamente difícil su total destrucción con los reducidos elementos de que en el día dispongo". El carlisme havia variat d'aspecte. Si bé no augmentaven els seus efectius totals, es notava una més bona unitat i direcció en els seus moviments. S'estava produint un punt d'inflexió. Les faccions acceptaven els combats i feien front a les tropes. Tot i això, encara és prematur pensar que havien passat d'una actitud defensiva a una altra d'ofensiva (218).

Al poc temps, insistint en el caràcter de les transformacions, el Capità General Gabriel Baldric va enviar al seu col·lega el Ministre de la Guerra un escrit que paga la pena reproduir: "ha cambiado notablemente la conducta de las facciones, pues en vez de tratar con consideración a los pueblos a los que ningún vejámen han causado hasta el presente, exigen ya y cobran fuertes impuestos, se ensañan contra los que profesan opiniones diferentes de las suyas, y cometen verdaderos atentados sin otro objeto que el de causar vejaciones, como lo fué el incendio de ayer en la estación de Rajadell de algunos vagones de mercancías. Todo esto podría ser el indicio de que no consideran ya necesario el apoyo del país (...)" Els informes de que disposava Capitanía notificaven que el carlisme es preparava a donar un nou impuls a la insurrecció, que tenia armes i diner. Les partides, afegia l'autoritat militar, "no están

---

217 Novament, el seguiment de les accions a través de C.E.M.E., *Narración militar de la guerra...* op. cit., pàg. 341. La família Santamaria és l'estudiada per Ignasi TERRADAS, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona 1984. La vinculació amb el carlisme que tracta aquest autor és de la primera guerra. Per tant, podria ser un cas interessant de "continuitat" en l'adhesió al moviment. El fill de Josep Santamaria, Miquel, amb grau d'alferes, va morir en la mateixa acció. Un tal Ramon Santamaria, apareix el 1870 com a capità del segon batalló del districte de Berga i Prats de LLuçanès de l'organització clandestina, però ignorem si existeix algun grau de parentiu.

218 Cartes de Gabriel Baldric a Fernando Fernández de Córdova, ministre de la guerra, des de Barcelona, del 5 i 6 de juny de 1872. Servicio Histórico Militar, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 81.

tan desalentadas y abatidas como a principios del mes de Agosto, cuando Estartús se presentó a indulto". Malgrat això, els efectius carlins havien disminuït molt durant l'agost, i amb prou feines reunien entre 800 i 1200 homes (219). La retirada d'Hermenegildo Díaz de Cevallos com a secretari d'Alfonso, va coincidir amb la consulta feta pel pretendent als cabdills catalans sobre si continuaven o no en el camp de batalla (220). La gravetat de la situació de les partides carlines havia arribat al seu punt límit.

El cobrament d'impostos o els atemptats en les comunicacions no eren sinó el símptoma de profunds problemes en el bàndol carlí. L'escassetat de diners en les caixes de les partides feia inevitable l'embutxacament dels fons dels pobles. Per altra part, el paper dels transport per ferrocarril d'efectius militars, i la rapidesa amb la que s'enviaven ordres per telègraf, posaven en dificultats la guerra de partides, i feien aconsellable la inutilització d'aquests mitjans. Això sí, aquesta política empesa pel carlisme es va desenvolupar en un context de greu crisi interna. El repartiment de 53.217 francs francesos, regal del Duc de Mòdena al seu parent Alfonso de Borbón, van ser un baló d'oxigen per a les caixes de les partides catalanes. Joan Castells comentava a l'Infant en data de 18 d'agost que la seva força no podia subsistir per molt temps: "teniendo que sostener los reales ejércitos de S.M. con la hidalguía de algunos buenos legitimistas que adelantan para el día, pero hasta este recurso se me concluye (...)" (221).

L'incendi de material ferroviari a Rajadell (Bages) va comportar àmplies conseqüències. El dia 7 de juliol va ser detingut prop d'aquest poble un tren de mercaderies que havia sortit de Barcelona amb destinació a Lleida. Els carlins, que

---

219 Carta de Gabriel Baldric al Ministre de la Guerra en 8 de juliol de 1872, des de Manresa, i entre els mateixos de 14 de setembre de 1872. Servicio Histórico Militar, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 82.

220 Mesos després Carles VIII el va recriminar amb un to afable: "Somos bastante amigos para decirte francamente que estaba muy incomodado contigo por tu retirada de Cataluña, dejando sólo a mi hermano en las más difíciles circunstancias en que se haya podido encontrar, pues era el momento en que los catalanes iban a proponerme, según mi orden, si continuarían la guerra o se retirarían. Dios les inspiró felizmente, y a mi me ha ayudado para que las cosas hayan llegado al grado en que hoy se encuentran". Carta del 17 de març de 1873, de D. Carlos a Hermenegildo Díaz de Cevallos, R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6878.

221 Es van destinar a la província de Tarragona (Francesc Vallès) 10.000 mil francs, igual quantitat pel de Lleida, i la resta distribuïda entre Girona i Barcelona per la Junta Central catalana. Carta de 26 d'agost de 1872 a la Junta. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6867. El document de Joan Castells, on s'agraïa l'enviament de diners, el 18 d'agost des de Serrateix, en el mateix arxiu i lligall. Sabem també que es van repartir bons reintegrables per valor de 150.000 pessetes. Desconeixem si van poder circular entre els propietaris afectes. La distribució dels bons va ser així: 25 mil per a Castell, Tristany i Savalls, respectivament, i altres 25 mil més per la Junta carlina catalana. La resta els va utilitzar directament Don Alfonso. Vegeu Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea*, tom IIIr., pàg. 553.

formaven part de la força de Rafael Tristany, van incendiar tres vagons carregats de sucre, pipes i altres efectes d'escàs valor, i van fer xocar les màquines núm. 55 i 58. L'acte va servir a les autoritats i polítics liberals per desencadenar una forta ofensiva per a desprestigiar l'activitat bèl·lica carlina. Es tractava de tenyir la imatge, promocionada per la premsa partidària, dels carlins com a "bons minyons" que tot ho paguen, que resen el rosari en la plaça dels pobles i no cometen cap malifeta. Al contrari del que difonia la premsa carlina legal de *La Esperanza*, *La Convicción* o *El Nuevo Pelayo*, les autoritats liberals van voler fer de l'eliminació de les partides un acte d'ordre públic contra grups de trinxeraires.

En el fons estava en joc el suport de la institució del Sometent de l'alta muntanya. Feia pocs anys, el Sometent havia auxiliat l'exèrcit en aixecaments progressistes i republicans. Joaquim Mola i Martínez, com a màxim cap del cos, va voler implicar-lo ara contra el carlisme. Recordem que la resposta de la major part de caporals sembla que fou negativa, al·legant que es tractava d'un aixecament "polític" i no una activitat delictiva. D'aquí la importància en vincular al carlisme a un atemptat contra la propietat. Els fets de Rajadell van tenir també una lectura interna. L'infant D. Alfonso de Borbón va amonestar durament Rafael Tristany per l'incendi. Alhora, es queixà de la seva poca efectivitat com a comandant general del Principat, primer, i com a comandant de la província de Tarragona, després. La posició de Tristany el mes de novembre, segons va confessar, era gravíssima. Havia de romandre inactiu, mancat de responsabilitats, i sense poder emprar els suports del seu país, sobre el qual únicament ell tenia influències (222). El que sí va ser greument amonestat va ser Jaime Costilludo, d'ofici sabater i ajudant de Tristany. Aquest, per trotejar un tren de la línia de Saragossa, va haver de marxar de Catalunya.

Per altra part, un testimoni d'excepció sobre la particular visió que el carlisme tenia de l'evolució de la guerra, són les peticions fetes per la Junta Central catalana a Carles VIIè i el seu germà. El 30 de juliol una comissió de la Junta visità D. Carlos, i li exposà les necessitats de les províncies catalanes. El pretendent els prometé recursos pecuniaris i dos mil fusells, però a principi de setembre res no s'havia aconseguit. Tots els delegats de la Junta ho exigien per a donar més impuls a un moviment que s'esbrinava creixent. La supervivència del carlisme armat català se supeditava a l'acció del carlisme basc-navarrès: "si pronto no se acude en auxilio de los catalanes sosteniendo y apoyando su movimiento con armas y dinero, y llamando la atención del enemigo en otras provincias, se verá decaer el entusiasmo del país y de sus esfuerzos

---

²²² Tristany s'havia entrevistat anteriorment amb Joan Castell (Castellfullit del Boix, 6 de juliol). Aquest últim i Francesc Savalls ho van fer el dia 13 a Montesquiú. La carta de Tristany va ser enviada des de Fonollosa, 1 de novembre de 1872, a D. Alfonso de Borbón. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6866, exp. 22. L'incendi a Rajadell es va fer després que Tristany amenacés la companyia del ferrocarril amb una multa de 10.000 durs en cas d'ús militar. Contradictòriament amb el que havia expressat amb anterioritat, a final d'any Alfonso de Borbón prohibirà taxativament el transport de tropes i d'efectes a través del ferrocarril.

(...); perderemos la esperanza de poder renovar la lucha en muchos años, porque el país se convencerá de su impotencia, verá desaparecer sus elementos y los propietarios la inutilidad de sus sacrificios" (223).

La pressió sobre Carles VIIè per tal que es decidís a ajudar als carlins catalans va ser persistent a tot el llarg de l'any. Segons l'ajudant d'Alfonso de Borbón, Díaz de Cevallos: "el licenciamiento de los soldados cumplidos del Ejército y el efecto que haya producido su última proclama, piensa S.M. que podrá contribuir a la resistencia de Cataluña, interin se arbitran recursos y se consigue el levantamiento de las demás provincias de España" (224). La "proclama" de la que parlava era la famosa "Proclama a los aragoneses, catalanes y valencianos", signada per D. Carlos el 16 de juliol. En ella s'anul·lava la supressió dels furs realitzada per Felip Vè, i s'anunciava de manera un xic indefinida el seu retorn. Alhora, es publicava una relació dels "Principales fueros vigentes en Cataluña", que van ser repartides arreu durant el mes d'agost. (Apèndix núm. 1). Sense entrar ara en l'anàlisi del seu contingut i del seu impacte, tasca que correspon a un altre capítol, la voluntat del retorn dels furs sembla anar directament vinculada a les expectatives de mobilització que aquest oferia. La proclama dels furs va provocar un debat al si de la direcció carlina sobre la seva conveniència. La seva repercussió en l'opinió pública va ser molt gran. Totes les forces polítiques i la premsa partidista es van fer ressó. Els "visques" als furs formaren part del ritual d'entrada als pobles, al costat dels habituals de ¡ Fuera el extranjero!, i els més tradicionals de Déu, Pàtria i Rei.

Molt més urgent era superar l'esgotament en què vivien les partides. Tot se subordinava al concurs d'un nou aixecament en el nord. Tant era així, que la mateixa autoritat de Carles VIIè va estar en perill. L'esposa d'Alfonso, María de las Nieves, va escriure a la seva cunyada Margarita una carta que reflecteix el to alarmant de la situació. El problema principal tenia un nom, Emilio Arjona, secretari del seu marit. Segons María de las Nieves, quan Alfonso demanava diners als legitimistes europeus trobava un no per resposta: "No quieren dar dinero para Carlos por causa de Arjona, están demasiado indignados de que Carlos se deje conducir por este hombre". Quan sabien que el diner aniria a parar directament a mans d'Alfonso alguns començaren a donar-li'n: "En fin, te debo decir una cosa, y lo digo con mucho sentimiento. Todo el partido en masa está contra Carlos, y hasta llegan a hablar de hacerle abdicar como incapaz de reinar; muchos hablan ya de esto y todos, todos, los mejores, los más fieles, convienen que si Carlos sigue así, una abdicación sería inevitable, también si la

---

223 Carta de José Larramendi, representant la Junta, a Alfonso de Borbón, el 7 de setembre de 1872. Aquest enviarà una còpia al seu germà Carlos tres dies després. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6868.

224 Carta de Hermegildo Díaz de Cevallos (pseudònim Ramiro), a la Junta Central, el 5 d'agost de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6866, sobret que diu "Minutas de Carmen", una agent carlina que feia de correu entre el Rosselló i Barcelona. El seu nom real possiblement era el de Rosa Cabré.

causa triunfa" (el subratllat és nostre) . Les greus recomanacions de Maria de las Nieves continuaven: "Pero no sólo en provincias se pide esto; una representación de Cataluña que ha ido a ver a Carlos, le ha exprimido (sic) en el nombre de todo el Principado el relevo de Arjona" (225). Carles VIIè, pressionat per tot arreu, deposà el seu secretari el mes d'octubre.

La comissió de què parlava donya Blanca, visità D. Carlos el 30 de juliol, i no va ser la darrera vegada. Com a mínim, n'hi hagueren d'altres els mesos d'agost i a principi d'octubre i desembre. Seguint amb el testimoni de la infanta, D. Carlos va escriure al seu germà una carta en la qual li advertia que "si no se podía seguir adelante, suspendiese el alzamiento, previa consulta con los jefes, disolviendo las partidas que existan y dejándolo todo para una mejor ocasión". La posició del seu germà, Alfonso, va ser contrària a la suspensió, però va acordar consultar-ho amb els seus subordinats. En les reunions, fetes en un punt ocult de la frontera, es reiterava la necessitat que les partides catalanes obtinguessin algun senyal de suport. En una entrevista amb delegats provincials catalans, es va deixar clar que la insurrecció s'aguantaria sempre i quan el Nord hi col·laborés. La delegació que mantingué una conversa el 4 d'octubre, expressà clarament la intenció de la trobada: "Cataluña quiere la guerra a toda costa, sin tregua ni descanso; que necesita recursos, pero más que recursos el movimiento en el Norte, grande o chico, de cualquier manera, porque eso decidirá allí a los somatenes (...)". La sensació que es tenia en la frontera catalana era que "el Principado estaba en las últimas" (226). En efecte, el nou aixecament basc-navarrès anunciat pel 21 de desembre de 1872, sembla estar relacionat amb la situació catalana. Amb tot, el decisiu era l'existència d'unes condicions mínimes que fessin possible la insurrecció: recursos, cabdills, homes compromesos. L'anàlisi de la documentació permet establir la seva vinculació. Isidoro de Iparraguirre, nou secretari del pretendent, en una carta a Antonio Dorregaray, cap de les forces de Navarra, li transmeté aquesta impressió: "Las perentorias circunstancias en que nos hallamos, y el deseo de ayudar lo antes posible a los

---

225 Aquesta carta inèdita, com la major part de la documentació que utilitzem, prové dels fons A. Pirala, B.R.A.H., 9/6868, 19 de setembre de 1872. Més endavant Maria de las Nieves aconsellava l'esposa del pretendent: "Si Carlos prefere este miserable a su hermano, a todos los carlistas, si no quiere hacer nada para los que le dan su vida, a lo menos no puede sacrificar su propia persona, su corona y su honor, a una criatura tan vil, pagada por la revolución para perderle (...) Piensa que si se pierde todo ahora, tú y Carlos lo teneis sobre la conciencia para toda la vida; jamás se levantará partida otra vez por Carlos, porque si le pierde ahora, le aborrecerán. Tal vez que ahora te enfadarás contra mi y no me crearás, pero más tarde me darás razón y tal vez que sea demasiado tarde. Estoy segurísima que si le quieres verdaderamente lo podrás obtener de Carlos y lo harás, no lo dudo, porque no dejarás perder todo mientras que todo podrías salvar; y estoy segura, lo que nadie puede sobre Carlos, su mujer lo podrá".

226 Tot aquest tema també es pot seguir a través del llibre de María de las NIEVES, *Mis memorias...* op. cit. vol. I, pàgs. 39, 43 i 46.

valientes catalanes, obligaron a S.M. a fijar a V. plazos (...)" (227).

El compromís d'aixecar el Nord va ser tan sols parcial, almenys en els termes als quals estaven acostumats a fer-ho els carlins del nord. No es tractava de preparar un alçament formidable com altres vegades. Es tractava tan sols d'iniciar el moviment. Els comissionats catalans que parlaren amb D. Carlos a principi de desembre, uns representant la Junta i altres Alfonso de Borbón, "anunciaban extender y aumentar su movimiento, pero exigían como condición precisa que se hiciese algo también en estas provincias, y pedían como garantía la palabra del Rey". No es podia desaprofitar enfortir el moviment a Catalunya en un context en el qual la qüestió de les quintes tornava a ser conflictiva i l'Exèrcit estava reduït d'efectius. Però també era un assumpte delicat fer una promesa sense un mínim de garanties. Per això es decidí que l'aixecament basc fos diferent als anteriors. Es tractava de "salvar la palabra del Rey sin que parezca un movimiento fracasado", procurant que saltessin partides els primers dies, fins que s'introduís armament i l'aixecament es pogués generalitzar. Tal i com va succeir posteriorment. El projecte que va presentar la comissió catalana consistia en què la província de Girona faria un aixecament generalitzat aprofitant la convocatòria de la nova quinta. Si aquesta es realitzava sense haver privat al govern de nous recursos humans, es correria el risc de desanimar als carlins que s'havien d'enfrontar als plans futurs del Capità General Eugenio Gaminde (228).

El propi D. Carlos ordenà Antonio Dorregaray, comandant general de la frontera, que s'aixequés "imitando a los valientes y entendidos catalanes". El moviment era necessari, explicava, indispensable: "Cataluña, las circunstancias del momento, nuestra honra, todo en fin lo está exigiendo". El sistema de lluita que s'havia d'adoptar recorda fidelment la guerra de partides que s'havia desenvolupat al Principat. Isidoro de Iparraguirre, secretari militar de Carles VIIè, aconsellava evitar els xocs amb l'Exèrcit, disseminar-se davant del perill, recollir armes dels pobles: "animar el espíritu del país contando las heroicidades de los catalanes, a fin de promover su emulación (...)". Tot seguit, posava com a exemple la tàctica utilitzada i en la guerra dels matiners! "En 1846 entraron en Cataluña Tristany, Castell, Marçal,

---

227 El resulta de la delegació d'octubre en una carta escrita per Ariza a Antonio Dorregaray. 11 d'octubre de 1872, B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6867. La carta entre Iparraguirre i Dorregaray, és de 1 de desembre de 1872, id. arxiu.

228 Comunicació de Joaquín Elio a Antonio Dorregaray, 5 de desembre de 1872. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6867. Un dels delegats va ser un tal Solà, propietari influent (Solà Morales?), que va comentar a D. Carlos que: "la política estaba abocada a un cambio en sentido conservador, sobre todo cuando llegase el plazo de poder disolver las cortes, y que esto podría producir un pronunciamiento radical y republicano más serio que el de ahora de los federales". Guillermo Estrada, un alt conseller del pretendent, en carta a Antonio Dorregaray li comentà l'escena de la visita de la comissió: "Entonces, el señor, por uno de esos arranques espontáneos que prometen tan buenas cosas para cuando esté en Madrid, escribió por sí mismo la carta-decreto a su hermano el S.S. Infante (...)". Comunicació de 6 de desembre de 1872, 9/6867.

Borges, Pozas y otros y hasta 1848, que hizo su entrada Cabrera, todas las partidas que aquellos mandaban y que después formaron aquel magnífico ejército JAMAS se batieron (...)”⁽²²⁹⁾.

Amb tot, el panorama pintat pels delegats catalans no acabaria per complir-se. Una opinió tan autoritzada com la del secretari polític de D. Carlos, l'asturià Guillermo Estrada, mostrava un xic de pessimisme. Preguntava al cap de les forces navarreses, Antonio Dorregaray, si sabia que l'alçament al nord: “¿fué decretado por la presión que hacían los catalanes, con la promesa de realizar ellos por su parte un levantamiento general, que había de ser inmediato, y del cual sin embargo no hay noticias ni sintomas?”⁽²³⁰⁾.

Si féssim un petit balanç del succeït en el primer any de guerra, ens hauríem d'adonar del paper gens perifèric que el carlisme català va tenir en el conjunt espanyol. Ans al contrari, la seva participació va ser significativa en la precipitació dels aixecaments d'abril i desembre de 1872. Tradicionalment, el lloc que ocupava el carlisme català estava subordinat al pes del carlisme basc i a la forta jerarquització de la seva direcció. El “comodí català” va adquirir un innegable protagonisme en sostenir la insurrecció amb les seves pròpies forces.

D'altra banda, també hem vist com l'exèrcit governamental estava molt més limitat del que hom podria pensar. Escàs de recursos, en homes i en diners, es va veure incapaç d'acabar la guerra de partides amb l'eficàcia esperada. Obligat unes vegades a atendre l'entrada de quintos en les caixes de recluta, o d'altres al cobrament de contribucions, Capitània es va mostrar impotent per servir-se del Sometent, i per aconseguir la plena col·laboració de les autoritats municipals.

En resum, parlem d'una guerra que aixecà un nombre de sublevats superior al de 1869, i que es distingeix al mateix temps per la qualitat dels seus dirigents. En la seva majoria, els capitosts eren propietaris de posició, d'influència i de prestigi. Sorprenentment, a diferència de guerres anteriors, les partides van poder entrar en localitats de fonda tradició liberal sense gaire oposició. De totes formes, el comportament més contemplatiu davant les faccions durant els primers mesos, va anar canviant en la mesura que aquestes exigien contribucions, i creixia la tensió amb els elements liberals locals. En arribar als darrers batecs de la monarquia amadeïsta, les faccions, lluny de minvar, van obtenir una força que no podia deixar a ningú indiferent. No en va, el diari alfonsí madrileny *La Epoca* assegurava que els carlins catalans: “han organizado un Estado dentro del estado, y un gobierno por encima del

---

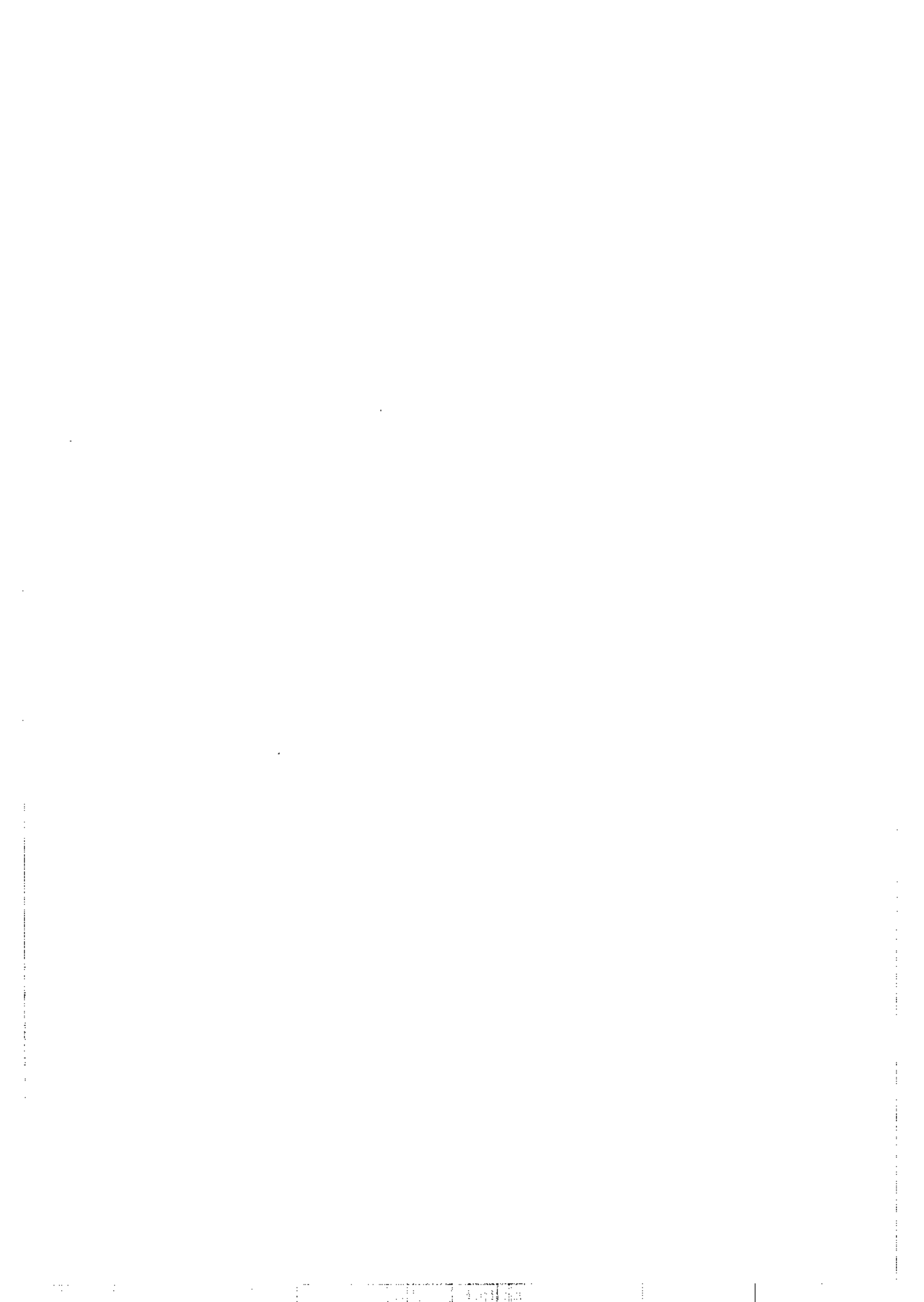
²²⁹ Carta de Carles VIIè a Antonio Dorregaray, 14 de desembre de 1872; i carta de Isidoro de Iparraguirre al mateix Dorregaray el 17 de desembre del mateix any. R.A.H., fons Antonio Pirala 9/6867. Les majúscules en l'original.

²³⁰ Comunicació de Guillermo Estrada a Antonio Dorregaray, 17 de desembre de 1872, B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6867.

gobierno". En efecte, l'optimisme creat gràcies a la incorporació a les partides de pròfugs de la quinta, es va reflectir en l'opinió d'un correligionari carlí gironí: "bien puede asegurarse que si debe haber guerra civil, ahora comienza" (231).

---

²³¹ Hem consultat les col·leccions del diari *La Época*, des de 1872, dipositades a la Biblioteca Nacional de Madrid. El text pertany al núm. 7426, de 26 de gener de 1873. La carta de Girona reproduïda en *La Esperanza*, Madrid, núm. 8598, del 2 de desembre de 1872.

CAPITOL 5è. INTENSIFICACIO DE LA GUERRA I DEL CONFLICTE POLITIC A L'ESCALF DE LA PRIMERA REPUBLICA.

5.1. Crisi i revolta en la Catalunya republicana.

La instal·lació d'un règim republicà a Espanya va significar per al carlisme molt més que un fet esperat, era un veritable desig amagat. La crisi de la monarquia amadeïsta era un fet reconegut per a tots. La inestabilitat política era contínua, i el recanvi dels governs presidits per Sagasta i els radicals presidits per Ruiz Zorrilla no van acabar d'apuntalar el règim. En aquest context és força revelador que dirigents carlins a Barcelona manifestessin que: "el reynado de Amadeo desaparece, esto no admite duda. La duda está en si por el pronto seremos, simplemente republicanos, o republicanos federales" (232). Altres personalitats havien dipositat pocs anys enrera l'esperança en una República que precipités una reacció favorable al carlisme. Uns plantejaments que recordaven la "necessària" expiació social anunciada per Donoso Cortés. En paraules del general Joaquín Elío al seu rei: "Tal vez, Señor, no es muy cristiano lo que voy a decir, pero considero necesario para la buena curación de España un poco de 93 o un poco de República" (233).

Amb tot, existeix una cert tendència a atribuir al període agitat de 1873 l'origen, el motor, de la guerra carlina a tot Espanya. El més senzill seria interpretar el carlisme en el context republicà com la lògica resposta contrarevolucionària al canvi polític. Certament, el carlisme és essencialment contrarevolució, però no aprofundir en la complexitat dels seus suports i de la seva dinàmica interna, pensem que equivaldria a simplificar la seva anàlisi i empobrir la seva comprensió. Aïhora, el fet que la historiografia hagi privilegiat el període de 1873 en perjudici de 1872, es justifica també per la notorietat que va tenir el carlisme armat basc a partir de la Primera República. Una tercera explicació sobre aquest tipus d'enfocament té un origen fortament conservador. El discurs elaborat des de les pàgines del *Diario de Barcelona*, per exemple, va insistir constantment a culpabilitzar al desordre militar provocat pels republicans. Segons aquesta versió, el carlisme hauria augmentat per causa de la indisciplina i el desori promogut pel republicanisme federal entre les tropes. En les pàgines següents ens proposem matisar o simplement capgirar aquesta visió. Tot i

---

²³² Carta adreçada a Hermenegildo Díaz de Cevallos, el 15 de juliol de 1872. Probablement escrita per José Larramendi, de la junta catalana a Barcelona. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6867.

²³³ Carta des de La Tour de Joaquín Elío a Carles VIIè, del 14 de juny de 1870. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6864. Citada en el nostre treball *L'aristocràcia d'espardenya. La mobilització política del carlisme català enfront de la revolució democràtica (1868-1872)*, Lleida, Pagès Editors (en premsa).

l'embranchida que el carlisme català va obtenir arran del règim republicà, l'empenta venia d'abans, dels mesos finals del 1872. Sense negar, ni molt menys, la suma de voluntats contrarevolucionàries que li proporcionà la República, el canvi de tendència en el creixement del carlisme armat cal imputar-lo als darrers mesos de 1872.

5.1.1. Una capitania inestable a remolc del canvi polític i de la guerra.

Convé recordar quina situació heretà la República. L'alçament del Sometent carlí i l'entrada d'Alfonso i María de las Nieves per la frontera el mes de desembre havia commocionat l'alta muntanya catalana. D'antuvi aquest fet va comportar dues importants conseqüències. D'una banda, des del punt de vista social i humà, la convocatòria del Sometent va provocar un fenomen que es perllongaria al llarg de la guerra: l'emigració de famílies liberals benestants cap a les capitals, a la recerca de seguretat. D'altra banda, l'ofensiva carlina va sacsejar el republicanisme federal que fins aleshores s'havia mantingut en una postura més aviat indiferent davant del desenvolupament bèl·lic. Una cosa era contemplar el deteriorament de la monarquia amadeista, i una altra de ben diferent no respondre a la presència cada cop més agressiva del carlisme. Els debats en les sessions del Congrés de Diputats van anar plens, a partir de l'hivern de 1872, de requisitòries i de discussions sobre l'escandalosa situació de la guerra a Catalunya. Per tant, a les alçades de gener de 1873, un mes abans del tomb republicà, totes les forces polítiques i socials catalanes es van mobilitzar per acabar amb la guerra. La diferència respecte de l'any 1872 va radicar en la unanimitat de la resposta.

Durant el mes de gener de 1873 nombrosos alcaldes van demanar urgentment a Capitania que repartís armament. L'exèrcit amadeista amb prou feines podia protegir els treballs de la quinta. L'entrada en caixa de mossos va esdevenir una qüestió vital per causa de la multiplicació de funcions que l'Exèrcit havia d'assumir. Des de l'escorta de combois a ciutats, a la recollida d'impostos, l'Exèrcit havia de disposar de columnes en persecució de facciosos, inspeccionar les línies fèrries, i atendre el socors de les poblacions. El dia 20 de gener el Ministre de la Guerra afirmava que a Catalunya havien deixat d'entrar en caixa uns 3.000 quintos del reemplaçament. Si pensem que el cup que corresponia al Principat en la lleva del mes de novembre anterior era de 4.358 joves, ens adonarem dels problemes de Capitania i de la gran quantitat de pròfugs i redimits. Malgrat que l'Exèrcit a Catalunya disposava d'uns 20.000 homes, les autoritats militars es trobaven amb tantes dificultats que ni tan sols podien cobrir les guàrdies. Així, en la ciutadella de Barcelona els qui s'encarregaven del servei de vigilància jeren els músics!. El Capità General Eugenio Gaminde reclamava al Govern 500 carrabiners per a protegir els pobles del Vallès i de la Marina, propers a la capital del Principat. Exigia a més augmentar el seu contingent de soldats en la mateixa ciutat de Barcelona, "pues si por desgracia

acaeciese un día un suceso desagradable contra un pueblo armado en que hubiese federales, habría aquí un cataclismo contra el clero que yo no tendría fuerzas para reprimir". Guarnicions com la de la Seu d'Urgell, vivien des de feia mesos a la defensiva, sense poder fer sortides amb plena seguretat (234).

Durant aquestes setmanes l'actitud dels batallons carlins va ser cada cop més audaç. El 9 de gener s'atreviran a atacar Ripoll, amb l'auxili dels sometents dels pobles veïns. El dia 14 una forta partida manada pel nou cap de la província Joaquín Nassarre entrarà a Tremp, desarmant els cos de voluntaris local i emportant-se una forta suma de diners. També, a principi de mes atacaran prop de Gironella (Berguedà) un transport de queviures escortat per l'Exèrcit i amb destinació a Berga. En la província de Girona la columna de l'Exèrcit comanada pel mallorquí Josep Cabrinetty i Cladera va iniciar una campanya que el va portar a perseguir constantment les partides de Savalls i a destruir els seus dipòsits d'armes i municions. Caldria subratllar d'entre totes les topades tingudes a Viladrau, població amb una forta implantació carlina, les del 17 de gener i 5 de febrer, on l'artilleria liberal va disparar contra les cases, així com les dispersions efectuades a Santa Pau i Vidrà. Una escalada en l'acció de les partides de la que tampoc no es va lliurar la província de Tarragona. Davant de la desprotecció que sentien els pobles, alguns van renunciar a la seva pròpia defensa. Es el cas de Castellterçol, on els voluntaris van abandonar les armes. O el cas dels ajuntaments de Gràcia i de Martorell, tan propers de Barcelona, els quals van presentar la dimissió per no estar preparats per defensar-se en cas d'un hipotètic atac carlí.

Tot aquest cúmul de circumstàncies va motivar a un grup de senadors, diputats a Corts i autoritzats membres de la Diputació de Barcelona, a elaborar un escrit en representació del Principat i destinat al Govern espanyol. L'informe portava data de 7 de gener, i fou simptomàtic del posicionament d'homes significats de la política catalana davant la gravetat de la situació. Els sotasignants, en la seva gran majoria membres del republicanisme català i alguns liberals sagastins i radicals, venien d'entrevistar-se amb el Capità General. El cap militar els va prometre l'entrega d'armament als pobles, corresponent així a la voluntat del rei Amadeu i a la de molts ajuntaments catalans. El problema era que el dipòsit d'armament de Capitanía estava gairebé exhaurit. Calia, doncs, que el govern facilités urgentment armes a Catalunya.

La guerra havia destirotat el sistema de comunicacions per ferrocarril. Els interessos del comerç i de la indústria estaven ferits de mort: "Si no fuese posible asegurar la viabilidad en los tres ferrocarriles que, partiendo de Barcelona, se dirigen a Madrid y a Francia, procúrese al menos dejar libre y expedita una de las vias, la de Zaragoza o la de Valencia, al objeto de que no quede para lo sucesivo, como hoy

---

²³⁴ Cartes del Capità General al Ministre de la Guerra en 18 i 30 de gener de 1873. Servicio Histórico Militar, Madrid, 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83. Sobre la Seu d'Urgell, missatge xifrat del ministre de la guerra a capitanía, amb data de 3 de novembre de 1872, id. arxiu, lligall 82.

sucede, completamente interrumpido el tráfico comercial". En cas contrari, demanaven que es reforçés la línia de vapors entre la capital comtal i València, i així assegurar les relacions comercials amb la resta de la Península. Els diputats no exageraven gens ni mica. La navegació marítima va ser al llarg de la guerra una de les vies privilegiades de comunicació i d'exploració comercial. No obstant això, la paralització dels transports i en el subministrament de mercaderies, podia ocasionar un greu problema de caràcter social. El govern havia d'evitar que l'augment de la misèria, per la intermitència del treball en les fàbriques, no provoqués el recurs a la violència. El remei al problema dels transports i a la delicada situació social era novament l'armament generalitzat del poble liberal (235). Capitania assegurava haver repartit durant quasi un any unes 3.000 armes als voluntaris locals, però pel que sembla aquesta mesura va ser del tot insuficient. El règim republicà heretarà, pel que respecta a Catalunya, una colla de problemes que condicionaran els seus projectes de govern.

En contrast amb la major part de l'Estat espanyol, a Catalunya hi predominava el republicanisme federal. La recepció de la notícia de la proclamació de la República el dia 11 de febrer no va ser sinó un fet gratament esperat. En realitat el règim naixia indefinit i ple d'incerteses (236). Es tractava d'un canvi de govern però sense un paral·lel canvi constitucional. Un govern de transacció, amb majoria republicana, que havia de conviure amb una assemblea on s'invertien els termes, amb una filiació majoritària radical i no republicana. Els objectius del primer govern van consistir a controlar la situació política i mantenir l'ordre públic, per sobre de qualsevol projecte de canvi.

En l'amplia historiografia que s'ha ocupat a Catalunya d'aquesta etapa, és habitual veure destacat en lletres majúscules els intents d'una fracció del republicanisme federal, l'anomenada "intransigent", de proclamar l'Estat Català dins

---

²³⁵ Els signants del document titulat "Al Gobierno de la Nación", 6 pàgs., eren el liberal radical Rafael Deas Adroer, senador per Tarragona, el liberal sagastí Jaume Codina Franc, senador per Lleida, Pau Alsina Rius, senador republicà per Barcelona, els diputats a corts republicans Fermí Villamil Cancio (per Tortosa), Salvador Sampere i Miquel (per Igualada), Frederic Rusca Iglésies (per Berga), Antoni Mola Argemí (per les Borges Blanques), Baldomer Roig (per Gràcia), Joan Pla i Mas (per Terrassa), Joan Tutau Vergès (per Vilademuls), Eusebi Coromines i Cornell (per Torroella de Montgrí), així com Benet Arabio Torre, president de la diputació de Barcelona, Francesc Sunyer i Capdevila, vice-president, i Josep Maria Alier, diputat provincial de la mateixa, tots tres també republicans. Barcelona, 7 de gener de 1873. Arxiu de la Diputació de Barcelona (A.D.B.), lligall 560.

²³⁶ A escala espanyola, hem utilitzat entre d'altres C.A. HENNESY, *La República Federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal, 1868-1874*, Aguilar, Madrid 1996; V. LOPEZ CORDON, *La revolución de 1868 y la 1a. República*, Siglo XXI, Madrid 1976, i Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España, La 1a. internacional (1868-1881)*, Crítica, Barcelona 1977.

de la Federació espanyola. La vinguda del president del comitè executiu Estanislau Figueres a Barcelona l'11 de març, vindria a significar la importància que els esdeveniments catalans tenien per a la política espanyola. S'ha subratllat encertadament la tensió existent entre el republicanisme que desitjava que la República Federal fos declarada després d'un procés constituent, i aquells altres republicans que volien la seva proclamació immediata. El nostre punt de vista no difereix gaire de l'anterior, però pensem que cal utilitzar altres elements per a la comprensió del període. El fet de poder observar aquest convuls tros d'història a través del conflicte bèl·lic carlí, ens ha permès de contemplar-lo dins d'un feix de factors més ampli. Potser, amb certa dosi de lògica, s'ha "republicanitzat" la història del 1873. Però en la mesura que per a molts la pau era la condició ineludible per a la consolidació del règim, la comprensió d'aquest període a la llum de la carlinada no és secundària. En el cas català, gran part de les manifestacions polítiques republicanes van passar a través de la discussió sobre quin model de forces armades calia tenir, i quina era la forma de desenvolupar una manera "republicana" de combatre als carlins i de guanyar la guerra (237).

A Catalunya la cadena de fets que es van succeir després de la caiguda de la monarquia, durant els mesos de febrer i març, van condicionar bona part de l'etapa posterior. La dissolució de l'exèrcit tradicional i l'empenta carlina van proporcionar a la situació catalana una aspecte singular. Les creixents dificultats en les comunicacions van crear la imatge d'un país republicà aïllat, desassistit pel govern de Madrid, enmig de brots de cantonalisme i a remolc de la iniciativa militar carlina. El pols i el ritme històric de la resta de l'Estat és diferent, a excepció del nord basc-navarrès. En el cas dels republicans més estretament vinculats a les responsabilitats de govern a Madrid, la seva preocupació més immediata depenia sobretot de superar les resistències dels radicals, expressades en les temptatives de cop d'estat del 23 de febrer i del 23 i 24 d'abril. Certament, l'acord de la Diputació de Barcelona el 9 de març, relativa a la dissolució de l'exèrcit i la seva conversió en un de voluntari, va tenir un ampli ressò en la península. Amb tot, mentre que la Catalunya republicana va estar condicionada per l'herència carlina i els canvis de febrer i març, a la resta de l'Estat la situació va venir definida per l'experiència cantonal a partir de l'estiu.

---

237 Pel cas català, ens hem basat en els clàssics del que va ser alcalde de Barcelona durant els esdeveniments M. GONZALEZ SUGRAÑES, *La República en Barcelona, Barcelona 1896*; el llibre de Mercedes NIETO DE SANGENIS, *La 1a. República Espanyola en Barcelona*, Càtedra de Historia General de España, Barcelona 1973; els estudis de Josep TERMES, *Federalismo, catalanismo y anarcosindicalismo*, Anagrama, Barcelona 1976, i Borja de RIQUER, "La diputació revolucionària: 1868-1874", a *Història de la Diputació a Barcelona*, vol. I (Barcelona 1987) pàgs. 196-240. Una crònica sobre els esdeveniments explicada per Conrad ROURE, observador i protagonista dels fets a Josep PICH (ed.): *Memòries de Conrad Roure. Recuerdos de mi larga vida*. Tom VI *La República en España (I). El inicio de la primera República y el levantamiento cantonal*, i Tom VII. *La República en España (II). La crisis de la primera República*, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Eumo Editorial, Barcelona 1995-1996.

Anem a pams. L'existència al davant de Capitanía General de militars poc afectes al nou règim, va ser el primer entrebanc seriós per a les noves autoritats republicanes, bona part de les quals actuaven des de les diputacions provincials. Eugenio Gaminde i el seu segon, el general Manuel Andía, van estar de seguida en el centre dels rumors enfront d'un hipotètic cop anti-republicà. *La Gaceta* recollirà el 18 de febrer el seu relleu. Un dia més tard, Gaminde es va embarcar sense esperar el traspàs, en direcció a Portvendres. Mentrestant, el "segundo cabo" Andía, va intentar de convèncer part de la tropa i de l'oficialitat de la guarnició de Barcelona, de realitzar una sublevació en nom d'Alfons XII. La possible arribada d'un militar de reconegudes simpaties alfonsines, el general Caballero de Rodas, va fer augmentar la por. Alhora, havia ordenat als batallons que tenien més proclivitat pels republicans que marxessin de la ciutat a combatre als carlins, i deixar així Barcelona en les seves mans. Aquests intents van fracassar, enmig d'una ciutadania especialment sensible als moviments de les casernes. El dia 21 de febrer el batalló de La Habana es va presentar a la Diputació de Barcelona i es va posar a la seva disposició. Tot seguit, la corporació va ordenar que el coronel més antic, el cap del regiment d'Almansa, Félix Iriarte, ocupés interinament la Capitanía. Es van enviar delegacions de diputats a les casernes, i es va ordenar el desarmament del batalló de voluntaris francs caçadors de Catalunya, i altres cossos de voluntaris poc afectes a Sentmenat, Caldes i Cardedeu. Durant aquest dia va tenir lloc la cèlebre desfilada de tropa i paisans confosos, en la plaça de la Constitució (Sant Jaume), on es cridava als oficials "¡Que bailen!", i una comissió va presentar a la Diputació una proposta de creació d'una Convenció de l'Estat Federal e Catalunya.

El propi Eugenio Gaminde va enviar una carta oberta a la premsa espanyola, publicada per *La Epoca* i *La República Democrática*, datada el 4 d'abril, i escrita des de San Juan de Luz. L'ex-Capità General es va voler exculpar de la situació de l'exèrcit a Catalunya. Pel seu interès paga la pena fer-ne esment. La notícia de la proclamació de la República la va rebre per "conducte irregular", ja que el Ministre de la Guerra no li havia dit absolutament res. Ignorava l'actitud que devia prendre, mentre que les autoritats civils van rebre la notícia bastant abans que ell, i "tuvieron tiempo de prepararse de un modo favorable a sus miras y aspiraciones dentro de la situación que se creaba". Els republicans es van apoderar de les armes que hi havia a l'Ajuntament, mentre que ell va disposar que desembarquessin 150 mariners del "Villa de Madrid" amb peces d'artilleria. La Diputació i el consistori barcelonins van intentar de constituir una junta revolucionària, i de dictar mesures "que las ponían en abierta contradicción y hasta en pugna con la Asamblea soberana". Gaminde, amb la seva carta, es volia justificar perquè durant el mes de març i abril el govern republicà li havia obert una sumària pel seu sospitos comportament. Sigui com sigui, Eugenio Gaminde esmentava en la seva missiva que els republicans intransigents havien posat en greu dificultat al Govern, "comprometiendo los grandes intereses de la capital, y esto me decidió a llamar las tropas de la montaña dejando tan solo las más precisas

para evitar un golpe de mano de los carlistas contra alguno de los puntos fortificados (...) (238).

El general continuava explicant en el document que l'arribada de la República a Barcelona havia produït estupefacció entre les fileres republicanes. Tan aviat com es van recuperar de la sorpresa, els republicans de diferents colors van començar a fer una oposició decidida a l'Assemblea. Cal fer notar com Gaminde menystenia les divergències entre la família republicana per fixar-se únicament en els entrebancs que plantejaven, al seu parer, al nou govern constituït. Amb la vinguda de tropes a Barcelona ja podia dedicar-se exclussivament a evitar transtorns a la ciutat. La tesi de la conspiració alfonsina, principal acusació dels federals, no era per a Gaminde sinó un pretext per a fer-lo fora. Segons la seva percepció, l'objectiu dels federals era el d'oposar-se a l'estat de coses de Madrid. Davant d'això va preferir dimiïr, abans que sufocar i reprimir als republicans de les diverses faccions... Sense l'autorització del Govern, no volia considerar-se una mena de Capità General interí, de segona categoria.

Del talant conservador de Gaminde i de les fundades prevencions dels republicans, n'és una bona prova l'entrevista que el militar va demanar a José Ruiz de Larramendi, destacat dirigent carlí a Catalunya feia molt poc, i ara resident a la localitat fronterera de Baiona. Els dos havien estat antics companys d'armes durant una bona colla d'anys, i això va facilitar la trobada, celebrada el 21 de maig de 1873. Eugenio Gaminde li va llençar una perorata, on feia esment de la necessitat de salvar la pàtria, i molt especialment les Bascongades. Segons ell, calia apropar les posicions polítiques de tots aquells que volien destruir la República. Tot i el caràcter amistós de l'entrevista, Gaminde sempre va deixar clares les distàncies respecte la política carlina i la figura de D. Carlos. Quan Larramendi li va preguntar què pensava fer per a dominar la "demagògia": "me contestó sencillamente, una dictadura; y ¿después?, insistí, me contestó: también una dictadura" (239). Segons aquest testimoni revelador, els republicans catalans de tots els matisos van tenir sospites raonades del perill que corria el naixent règim sota les botes i el sabre de Gaminde.

El dia 25 de febrer va arribar per fi el nou Capità General, Juan Contreras y San Román, càrrec en el qual romandrà fins el 6 d'abril. Aquest tenia una llarga fulla de serveis com activista liberal dins de l'exèrcit. S'havia donat de baixa per tal de no reconèixer Amadeu, i va ser escollit diputat republicà per Lorca. El primer que va voler fer va ser reorganitzar la cúpula de capitania amb homes de la seva plena confiança.

---

²³⁸ Carta d'Eugenio Gaminde a *La República Democrática*, i que ell mateix va demanar que s'inserís en *La Epoca*. Des de San Juan de Luz, 4 d'abril de 1873. Hem consultat el núm. 7497 del diari alfonsí madrileny *La Epoca*, corresponent al dia 11 d'abril de 1873.

²³⁹ Carta escrita des de Baiona de Jose Ruiz de Larramendi a D. Carlos, de 22 de maig de 1873. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6868.

Les primeres hores van ser un "estira i arronsa" amb el Govern, que no acceptava les seves propostes al·legant que disposava ja de suficient nombre d'oficials (240).

Sigui com sigui, Contreras va trobar una ciutat, Barcelona, en la qual no es rebia correspondència oficial des de feia 4 dies, i amb una guarnició saturada de batallons. Les paraules que va adreçar a la multitud que el va rebre des del palau de la Diputació, s'encaminaren a demanar el retorn de la disciplina en les tropes. La seva presència havia de significar un fre a les atribucions que la Diputació s'havia atorgat en matèria militar. Inclús l'aspecte extern de molts soldats no va ser ben vist pel general. La barretina i el gorro frigi, prendes utilitzades entre els soldats com a símbol del canvi, havien substituït al reglamentari ros. A pesar de la seva voluntat, la dinàmica del canvi iniciada les primeres setmanes no es va poder aturar.

Juan Contreras va formar una columna i va marxar d'operacions a principi del mes de març, deixant a Barcelona com a principal responsable militar al general José Lagunero y Guijarro. Contreras va sortir en direcció al Baix Llobregat, va passar per Esparraguera, Manresa, Moià i Vic. Segons dades recollides pel seu antecessor, el carlisme havia reunit els primers dies de febrer entre 4.000 i 4.500 homes, un augment d'un 40 a un 50% durant els mesos de desembre i gener anteriors, quan tenia uns 3.000 efectius. El Capità General en la seva excursió per la Catalunya central, es va trobar un país pràcticament abandonat. Vic estava bloquejada, igual que Centelles, Roda i la remunta de Conanglell (Masies de Voltregà). En el retorn a la capital comtal, Contreras va enviar al Ministeri de la Guerra durant un temps, encara en mans radicals, Fernando Fernández de Córdova i Juan Acosta, una llarga valoració de la situació del districte de Catalunya.

En el seu escrit Juan Contreras relatava, en un clar to apologètic, com es va trobar capitania en arribar a Barcelona. La seva primera idea va ser la de no acceptar el càrrec, donada la greu situació d'indisciplina i de dissolució en la qual es trobava l'exèrcit. Barcelona i les seves rodalies acumulaven "casi todas las fuerzas del Ejército", distretes del seu objectiu principal, que era combatre els carlins. Es va haver de limitar a "la persuasión y a buscar el apoyo de las clases que conservaban más influencia en el soldado", i que podien ajudar-lo a treure els cossos a la muntanya. Quan va tornar a Barcelona després de la seva marxa per la Catalunya central, va

---

240 Hem analitzat, com fem al llarg de tot aquest treball, la correspondència enviada pel Capità General de Catalunya al Ministre de la Guerra. En aquest cas, una carpeta gruixuda que diu "Ordenes referentes del personal que llevó a Cataluña al ser nombrado general en jefe", entre 20 de febrer a 13 abril de 1873. Probablement, d'entre la llista d'oficials, suboficials, caporals i soldats, molts d'ells eren republicans i homes de confiança de Contreras. Hem reconegut, entre d'altres, a Bartolomé Pozas, aleshores coronel retirat d'infanteria, posteriorment un dels principals protagonistes del cantó de Cartagena. Vegeu S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83.

trobar l'Exèrcit "en peores condiciones de guerra que antes" (241).

En efecte, els rumors de canvi a Madrid, en sentit favorable al partit radical, havien reforçat la voluntat per part d'una majoria de membres de la Diputació de Barcelona de declarar l'Estat Federal. Una famosa nit de comunicacions per telègraf entre Pi i altres republicans catalans, i l'arribada de Figueres a Barcelona, van calmar un xic els ànims. A canvi, el 10 de març la Diputació decretà la dissolució de l'exèrcit tradicional i la seva conversió en un de voluntari. Es nomenarien delegats de la corporació en les casernes i l'elevaria el sou fins a 8 rals diaris. Qui manava de veritat era la Diputació, a través de la seva comissió d'armament i defensa. Aquesta estava capacitada per a nomenar nous caps dels batallons de voluntaris, així com d'incautar-se de les caixes, magatzems i oficines dels cossos. La mesura no acontentà a tots. Com és sabut, els republicans de *La Independencia* i *La Campana de Gràcia*, no van estar satisfets amb les repercussions de la mesura. Ni tampoc els de *La Federación*, que estimaven que no s'havia tractat d'una veritable dissolució. La realitat va ser més aviat que es produí una transacció, un compromís forçat per les urgències dels republicans que s'esforçaven en arbitrar mesures decisives contra la guerra. No desapareixia formalment l'exèrcit, en això tenien raó els de l'òrgan internacionalista. Però ni la composició i el funcionament intern dels cossos, ni la simbòlica derivada del comportament i de la vestimenta, van ser les mateixes que en temps de la monarquia.

Són molt il·lustratives les comunicacions que el cap d'operacions de la província de Girona, el general Arsenio Martínez de Campos, va enviar durant aquests mesos a Capitanía i al Ministeri de la Guerra. L'estat de desmoralització de la tropa era elevat. Aquesta havia de guarir destacaments que en realitat no eren necessaris; a més, d'ençà que els carlins tenien artilleria, la defensa de les poblaciones es feia més difícil. Les dificultats en obtenir informació eren enormes. El general no tenia diners per a pagar confidents. Les faccions es movien en pobles addictes i les úniques notícies eren les dels comandants dels forts, i anaven molt endarrerides. "Tampoco se encuentran guías buenos, si no son recompensados, y el que no se mueve por interés o por el espíritu de partido, más bien trata de esquivar el encuentro con la facción que enseñar veredas que conduzcan a sitios donde se la pueda atacar con ventaja, y en esta guerra de posiciones y persecución, es de una influencia grandísima el caer por la espalda o por un flanco" (242).

---

241 Carta de Juan Contreras al ministre de la guerra, Barcelona 23 de març de 1873. S.H.M., 2a secció, 4a. divissió, lligall 83. Com a balanç de la seva gestió, Juan Contreras va fer públic un escrit justificatori on explicava què havia succeït des dels seus primers dies al capdavant de capitanía, i el seu comportament en campanya: "Manifiesto del general Contreras", a *La Independencia*, núm. 1494, Barcelona 18 d'abril de 1873.

242 Carta d'Arsenio Martínez de Campos a Juan Contreras, des de Girona, 20 de març de 1873. Reproduïda a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. IX, pàg.76.

En aquest estat de coses, l'eficàcia de les tropes era nul·la: llargues jornades sense menjar ni beure, soldats sobrecarregats de pes amb els morraïls, sense haveries que poguessin transportar municions, i l'oblit de la disciplina i de l'ordenança. La ferma actitud de Martínez de Campos li va valer una recompensa per part del govern de la República. A finals de maig serà ascendit a mariscal de camp. A la llum pública amant de l'ordre, es tractava del general que més esforços havia fet per corregir la indisciplina, i el primer que havia auxiliat les doigudes poblacions que havien patit l'entrada dels carlins. La seva activitat a la província de Girona li va servir per a catapultar-lo cap als més alts rangs de l'escalafó militar. Un fet que no podem deixar inadvertit en la seva trajectòria posterior.

En aquest context crític per al districte militar català, Juan Contreras va intentar de solventar un dels problemes més urgents: la manca d'oficials en els batallons. Una solució provisional va ser l'ascens de dos sergents primers per cada batalló. De l'exèrcit de Catalunya en faltaven 19 caps, 48 capitans, 90 tinents i 54 amb el grau d'alferes. D'altra banda, el 27 de març ordenava col·locar una columna a Montcada. Servint-se del ferrocarril volia evitar un cop de mà carlí al pla de Barcelona. Durant les darreres setmanes del seu mandat, va reforçar amb destacaments alguns punts de la província de Girona, i les ciutats de Berga, Igualada i Solsona. De totes formes, l'entrada dels carlins a Ripoll el 22 de març va precipitar la seva dimissió del càrrec, donada a conèixer el 27. Dos dies després els carlins van entrar a Berga, i es van produir desenes d'afusellats entre el voluntariat liberal i avalots a Barcelona. Des d'aleshores fins el traspàs de poders a la nova autoritat militar, el 6 d'abril, Contreras va marxar cap a la capital del Berguedà. S'adonava que era impossible concloure la guerra "por medio de combates provocados por la persecución de una columna a cada cabecilla". La solució que havia trobat anava destinada a atacar el nucli dels seus suports. El pla de campanya que proposava passava per establir una línia de columnes que aïllarien a les partides en les muntanyes. "Su escudo único es el país que los mantiene, les sirve de exploradores y les ayuda con el somatén en los combates" (243). D'aquesta manera, s'arruïnaria la muntanya carlina i cansaria als seus partidaris. El 30 de març Contreras suspengué definitivament la premsa carlina que encara es publicava a Barcelona (*La Convicción, El Nuevo Pelayo...*). Demanava als alcaldes que donessin una relació nominal dels individus que faltaven dels seus pobles respectius. Ordres d'aquesta mena, una rera l'altra, van ser parcialment obeïdes. Finalment imposava una contribució de guerra que no es duria a terme, i que consistia en el cobrament d'una multa de 60 rals mensuals a les famílies carlines en concepte dels individus de tropa i una unça per als cabdills. Tot i semblar un projecte difícilment assolible amb aquelles condicions, el següent Capità General no es va allunyar gaire d'aquest horitzó.

---

243 Novament, una carta des de Berga del general Juan Contreras, encara Capità General, al ministre de la guerra, 1 d'abril de 1873. S.H.M., 2a.secció, 4a. divisió, lligall 83.

El nou cap militar, José García Velarde, venia d'obtenir un cert triomf la Capitania General de València. Aquesta comprenia també les comarques catalanes del sud de l'Ebre, i havia pogut controlar les faccions carlines del Maestrat. El seu mandat en el Principat es va estendre entre el 6 d'abril i el 18 de juliol de 1873. Va ser un cap notablement actiu en la persecució de les grans partides, ja fos la de Savalls o la d'Alfonso de Borbón i la seva esposa Donya Blanca. Després d'estar 8 dies sense tenir correu de Madrid, va iniciar el seu mandat amb un oferiment d'indult; aquest va tenir un relatiu èxit, però sense assolir mai les cotes de penedits de l'estiu de l'any anterior. Aquesta política "tova", de perdó, la va combinar amb una altra d'enèrgica, de mà dura. El 21 d'abril publicà un ban des de Prats de Lluçanès amb la intenció de frenar el creixent monopoli que sobre l'autoritat i la violència "legítima" estava assumint Francesc Savalls. El ban considerava la població rural com a la principal responsable de l'acatament de les ordres carlines, "abusando de su aislamiento, para convertirse todos sus habitantes en espías y ejecutores de la voluntad de los carlistas, llegando el escándalo a interceptar motu proprio, toda comunicación del gobierno".

José García Velarde anuncià tota una sèrie d'ordres de caràcter salomònic. Tots els correus dirigits cap a la muntanya havien de ser escortats per tropes, i s'havien de detenir a Manresa, Vic, Girona, Banyoles i Olot. En 6 dies després del ban, s'havien de tancar totes les cases de camp dels partits judicials de Berga, Manresa, Vic (excepte la plana), Vilafranca del Penedès, Figueres, Olot, Ribes (excepte la Cerdanya), i la part muntanyosa de Santa Coloma de Farners. L'ordre havia de ser duta a terme pels comandants militars i els alcaldes, però molts d'aquests últims van protestar. Al mateix temps, Francesc Savalls va publicar un ban contrari en el qual recomanava als veïns de fer cas de les ordres del Capità General liberal només per uns dies, i tornar a ocupar novament les cases poc dies després.

Una vegada suspès el projecte anterior, José García Velarde en va idear un altre 14 de maig: aixecar un sometent general en les quatre províncies catalanes. El nou pla presentava molts problemes. La comissió d'armament i defensa de la Diputació de Barcelona li va fer veure els inconvenients. Calia, en principi, desarmar l'antic sometent, dissolt oficialment durant els primers dies de la República, i compost per individus "conocidos en su mayoría por carlistas". La major part dels ajuntaments dels pobles de l'antic sometent "son también carlistas", i per això no col·laborarien en la convocatòria del Capità General, "sinó que ayudaran de un modo indirecto y disimulado a facilitar la fuga". Els individus d'idees liberals no es volien comprometre, "porque mañana que no se logre el objeto del sometén, o bien mientras dure éste, deben forzosamente ser víctimas sus familias y haciendas". Les localitats republicanes que encara no havien rebut armament no es podrien defensar. Després de tota aquesta sèrie d'objeccions, la Diputació no s'oposava totalment al sometent, però advertia molt significativament que "no hay el patriotismo que era de esperar", i que la por dels pobles era més gran que el seu entusiasme. Unes opinions que caldrien fer-

nos reflexionar sobre com va ser viscuda l'experiència republicana entre molts catalans, i com la guerra va comprometre qualsevol projecte de canvi polític (244). El sometent va quedar sense efecte i l'autoritat del cap militar, ressentida.

La tònica de les operacions de guerra no es mostrava ni favorable als carlins ni a l'exèrcit governamental. L'exèrcit disposava el mes d'abril de 1873 d'un contingent de forces d'uns 24.000 homes, 7.000 dels quals formaven part dels batallons francs republicans i als cossos de voluntaris locals (vegeu Taula VI). Per contra, les partides carlistes havien crescut fins arribar a tenir uns 6.000 efectius (vegeu igualment la Taula VII). Pel que fa a les faccions, les seves xifres podien disminuir o créixer ràpidament, per causa de la flexibilitat existent en el sistema d'incorporació a les partides, les feines estacionals en el camp, o la intensitat en la persecució. No obstant això, mentre que Velarde es va ocupar de la capitania catalana, l'estat de les partides no va ser tan bó com el discurs alarmista conservador ens va voler fer creure.

Ben al contrari, l'organització carlina es va haver de refer de la mort dels dos principals caps carlins en les províncies de Barcelona i de Tarragona: Geroni Galcerán en el combat de La Gleba (Osona) el 2 d'abril, i Francesc Tallada en l'acció de la Pobleta de la Granadella (Garrigues), el 7 de març. En realitat, després de les espectaculars accions comeses a Ripoll i Berga, els batallons carlins van ser sotmesos a una incansable persecució per part de les columnes governamentals. Tan sols cal atribuir tres grans fets d'armes en la nòmina carlina. El primer, l'entrada a Gandesa efectuada el 12 d'abril. El segon, la penetració feta per unes hores a Mataró, el 13 de maig, després d'endur-se un bon grapat d'autoritats municipals i de màxims contribuents. El tercer i darrer, l'obtenció d'artilleria en l'acció d'Oristà, el 12 de juny. Altres accions van tenir un sabor agre dolç. Per exemple, el setge al qual va ser sotmesa la vila de Puigcerdà i neutralitzat per la columna Cabrinetty. També la batalla tinguda el 25 de juny a Prats de LLuçanès, amb un resultat força desigual; en aquest cas, la cavalleria carlina va ser desfeta i va morir el seu propi cap i encarregat de l'escorta personal dels infants: l'aristòcrata castellà i antic guàrdia real, el coronel Francisco Redondo de Arredondo. Per últim, en la província de Tarragona, la partida de Quico de Constantí va sortir derrotada el 25 d'abril en la població de Selma (Alt Camp). No és exagerat, doncs, que María de las Nieves se n'alegrés de la dimissió del Capità General José García Velarde, per causa dels gravíssims fets de la revolta produïda pels soldats a Igualada, la nit del 5 al 6 de juny de 1873: "ninguno llevó con tanto tino la persecución contra nuestras personas" va dir donya Blanca, "habríamos

---

²⁴⁴ Resposta de la Comissió d'Armament i Defensa de la Diputació de Barcelona al Capità General de Catalunya, el mes de maig de 1873, i transcrita pel C.E.M.E., *Narración Militar...*, op. cit., vol. IX, pàg. 136.

TAULA Nº VI

ESTAT DE FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA L'ABRIL DEL 1873

TERRITORI PROVINCIAL	COLUMNES EN OPERACIONS I FORCES	GUARNICIONS	FORCES DE VOLUNTARIS "FRANCOS" I LOCALS	TOTALS
BARCELONA	4880	3400	3200	11480
GIRONA	1540	1000	1700	4240
LLEIDA	2400	1400	750	4550
TARRAGONA	1680	700	1500	3880
TOTALS	10500	6500	7150	24150

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración Militar ..., op. cit., pàgs. 61-62. El càlcul aproximat s'ha fet atenant als contingents mitjans que normalment composaven a l'època els batallons (420 homes), companyies (80 homes), seccions (30 homes) i regiments (700 homes). Les forces de voluntaris de la República inclouen els batallons mòbils de la província de Barcelona (Guies de la Diputació), Girona i Tarragona, així com els del Xic de la Barraqueta, i el Batalló dit d'en Targarona.

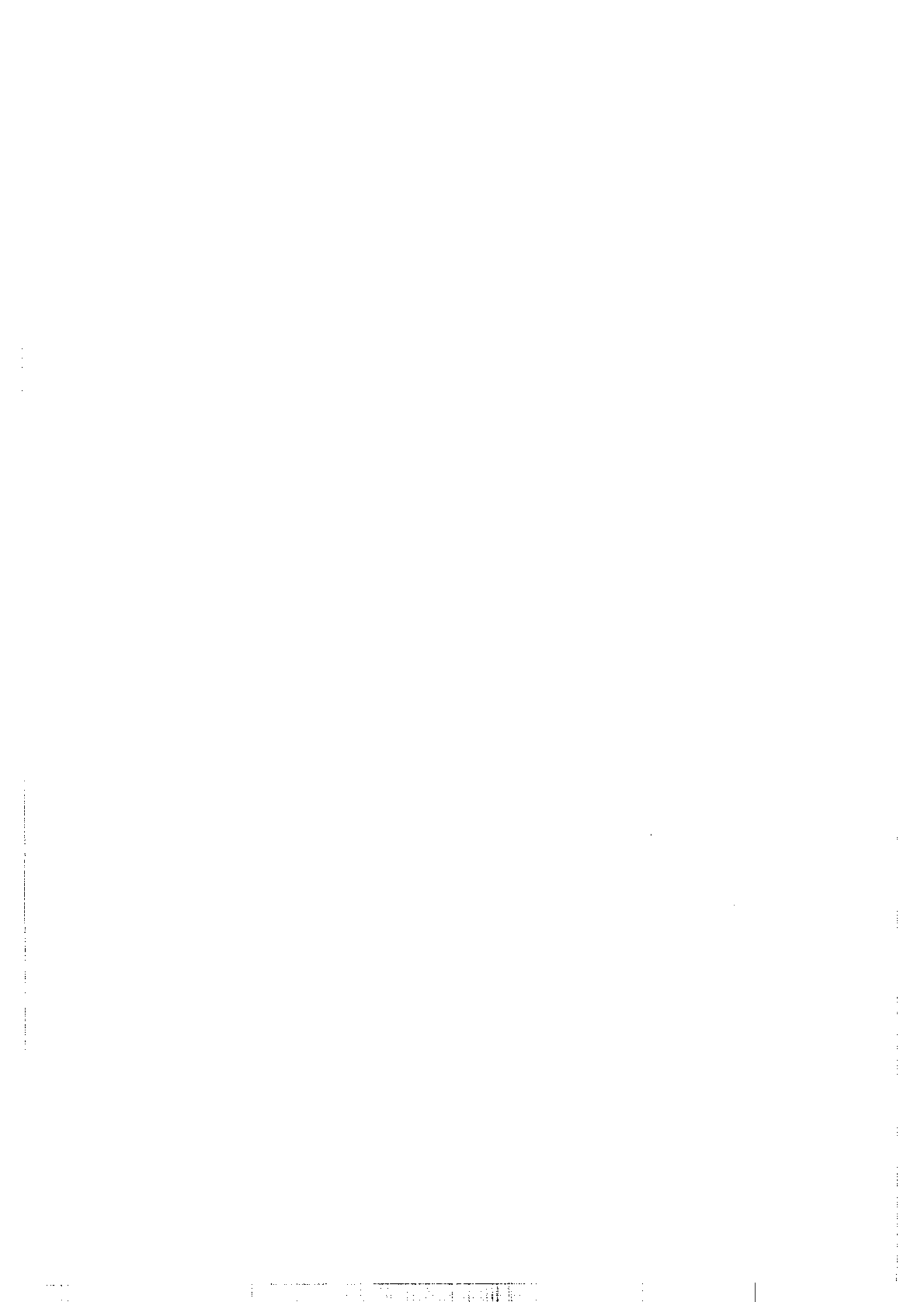

TAULA N° VII

ESTAT DE LES FORCES CARLISTES CATALANES L'ABRIL DEL 1873.

TERRITORI PROVINCIAL RECORREGUT HABITUALMENT	CABDILLS PRINCIPALS	EFFECTIUS
BARCELONA	Alfonso de Borbón, Martí Miret, Camps, Domènec Massacs, J. Vila de Prat, Josep Galceran	1900
GIRONA	Alfonso de Borbón, Francesc Savalls	1700
TARRAGONA	Francesc Tallada, Francesc Vallès	1400
LLEIDA	Rafael Tristany, Manel Camats	1000
	TOTALS	6000

acabado por sucumbir" (245).

La conflictivitat existent en els batallons i en les columnes de l'exèrcit va ser, tot i que no sempre, un entrebanc per al desenvolupament normal de les operacions, segons els criteris militars, tradicionals. Novament, a causa de l'èmfasi posat pel seu protagonista, esmentarem les preocupacions viscudes al si de la direcció de les tropes per Arsenio Martínez de Campos. Una opinió manifestada a través d'un conjunt de cartes escrites durant la campanya desenvolupada en terres gironines entre el mes d'abril i la seva dimissió el 17 de juny. No cal dir que la seva visió de la política republicana era negativa. D'antuvi el general feia esment de la progressió experimentada per les partides. No oblidem tampoc la importància que el carlisme gironí va tenir durant tota la carlinada. "Todo hace creer que la facción está en un periodo de crecimiento tal, que si no se pone pronto remedio, nos hallaremos en breve en pleno año 37 y quinta de Mendizábal" (246).

Per a poder vencer a l'enemic calia molta més energia. Durant uns dies va esmerçar els seus esforços en el restabliment de les comunicacions per ferrocarril, "usando la violencia para ello". Martínez de Campos estava desmoralitzat, desolat pel grau de compliment de les ordres carlines. "No hay patriotismo -deia-, no ayudan a nuestra causa ni aún los liberales (...)". Les companyies del ferrocarril pagaven una quantitat pactada prèviament amb els carlins, fent circular només passatgers i mercaderies, i així evitaven les destruccions i els sabotatges. Demanava, doncs, que es posés en les màquines un blindat amb una aspallera horitzontal, 20 guàrdies civils i una metralladora; "con menos que esto circulan los trenes en la isla de Cuba" (247).

En efecte, després d'una estada en la colònia espanyola el 1869, on va ser ascendit a general de brigada, Arsenio Martínez de Campos va ser destinat al govern militar de Girona el març de 1873. Format en l'escola de l'estat major, el coneixement que tenia de Catalunya era encara molt dèbil. D'aquí la insistència del segovià a dotar-se d'un bon sistema de confidències. "Todos los días envío espías a unos cuantos puntos, y aunque les pago, creo que me sirven mal; pero no me desanimo por esto, y sigo enviándolos y aprovecho las pocas noticias que me dan y el conocimiento todavía

---

²⁴⁵ Maria de las NIEVES es fa ressó d'aquesta 'fecha feliz', en la seva obra *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op.cit. vol. I, pàg. 212-213.

²⁴⁶ Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Capità General de Catalunya, des de Girona, el 10 d'abril de 1873. Transcrita pel C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. IX, pàg. 168.

²⁴⁷ Nova comunicació entre Martínez de Campos i José García Velarde, des de Girona, el 7 d'abril de 1873. Transcrita pel C.E.M.E., *Ibidem...*, pàg. 182-3.

escaso que voy adquiriendo del país" (248). Malgrat tot, el general va presentar la dimissió a Sant Feliu de Codines el dia 11 de juny, la qual no fou acceptada. El principal motiu que va al·legar va ser la diferent visió que tenia sobre la política militar practicada des de Capitanía. La veritable raó es trobava en l'estat d'insubordinació de les tropes, i les desavinences que va sostenir en aquest punt amb altres caps militars. Gairebé es va barallar amb tots els comandaments militars: el brigadier Cabrinetty, el tinent coronel de cavalleria Miguel Vega, o el tinent coronel del batalló de caçadors de Tarifa, Fernández Capalleja y Mendez Vigo. Aquest darrer, ofuscat per les acusacions de Martínez de Campos, va arribar a desafiar-lo públicament en duel (249).

Des de l'òptica dels esdeveniments bèl·lics, els mesos d'estiu de 1873 van ser probablement els més conflictius del període republicà català. La nòmina de fets és llarga. La fugida d'Igualada del Capità General Velarde amb el seu propi exèrcit insurrecte el 6 de juny. Coincidint amb els fets d'Alcoi, la derrota i mort de Josep Cabrinetty en la petita localitat lluçanesa d'Alpens, el 9 de juny. Per últim, l'entrada a la dissortada Igualada els dies 17 i 18, després d'una heroica resistència. La concatenació dels fets va desfermar el pànic en la societat liberal i republicana catalana. Els telegrams es van amuntegar a Capitanía. Immersos en aquesta espècie de "pànic blanc", molts pobles avisaven que la facció marxava sobre ells.

No cal dir que aquests mesos van ser molt inestables en l'alta jerarquia militar. Juan Acosta Muñoz va ser designat el dia 11 com el Capità General que havia de substituir l'apenat Velarde, tot i que per uns dies va ocupar el càrrec el "segundo cabo" Francisco Patiño. El nou cap, Juan Acosta, coneixia el tarannà de la guerra a Catalunya. Havia format part de l'exèrcit liberal durant la primera guerra, i havia assistit a la batalla de Peracamps i el setge de Solsona. En qualitat de comandant va operar contra els matiners, i novament el 1855, de guarnició a Girona, va sortir a campanya contra les partides sublevades. Recentment, havia ocupat la cartera de guerra en el primer govern republicà. Com de malament devia veure la situació que, un militar de tan llarg currículum, va dimitir al cap de pocs dies. El mateix 18 de juliol va enviar un informe al Ministeri de la Guerra on deixava clar el seu pessimisme. L'estat de l'exèrcit, sense caps ni oficials que el poguessin redreçar, era un element de perturbació difícil de controlar. Acosta no veia altre remei que i dissoldre'l o traslladar-lo sencer a d'altres districtes i, on en fos més fàcil la reorganització. El Capità

---

248 Comunicació de Martínez de Campos al Capità General, des d'Arbúcies, 5 de maig de 1873. Transcrita a C.E.M.E., *ibidem.*, pàg. 196.

249 Van citar en consell de guerra a Fernández Capalleja, processat pel repte públic fet al Mariscal Arsenio Martínez de Campos. En cas de no comparèixer a la caserna de les drassanes seria considerat en rebel·lia. Vegeu les "Providencias Judiciales", del *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 175, de 25 de juliol de 1873.

General, abatut, proposava descarregar la responsabilitat a les autoritats republicanes, i marxar de Catalunya: "sólo el poder civil, ya que es todo lo que quiere abarcar y absorber, para ver si llama a sí todos los elementos de vida que hay en él, y da a las fuerzas populares una organización compacta, vigorosa y homogénea que acabe con el carlismo" (250).

El següent en la llista al capdavant de Capitania va ser Alejo Cañás y Rey, i va voler romandre en el càrrec des del 24 de juliol fins el 13 de setembre. La seva política no té res de particular al marge de la duta a terme ja pels seus antecessors. Va persistir en l'acompliment dels càstigs als carlins, i en erosionar els recursos que treien dels pobles que els hi eren proclius. En una circular reservada del 13 d'agost, el Ministre de la Guerra Eulogio González Izcar, el va esperonar a combatre al carlisme des de la seva base. Així, en els pobles d'on sortien "voluntaris" carlins s'havia de reclutar igual nombre de mossos per a l'exèrcit. Altres mesures consistien a demanar igual quantitat de recursos en aquelles localitats que en subministraven a l'enemic, i empresonar els veïns que no col·laboraven amb els voluntaris de la República (251).

Mentre aquestes mesures s'intentaven de portar a terme, tot s'ha de dir, amb escàs èxit, Alejo Cañás havia d'atendre les habituals ocupacions de guerra. Una d'elles era l'escorta de combois, com el portat a Berga el 14 d'agost. Al llarg de la ruta que de Manresa portava a la capital berguedana, en els pobles de Gironella i Casserres, es va produir una de les accions fins aleshores més sagnants de la guerra. Un altre fet terrible, va ser l'entrada i incendi de Tortellà (Garrotxa), comès uns 10 dies després. Aquesta era una de les localitats de la muntanya gironina amb més voluntaris republicans, i la seva destrucció va esdevenir tot un símbol de la cruesa de la guerra. La impossibilitat de controlar la descomposició de l'Exèrcit, i la repetida manca d'oficials, van portar Cañás el 29 d'agost a amenaçar amb la seva dimissió.

Dues setmanes més tard, el 13 de setembre, va tenir lloc el darrer canvi en la Capitania General catalana. Des de la proclamació de la República n'havien passat 5, sense comptar els períodes en els quals els generals Iriarte, Lagunero i Patiño, l'havien ocupada interinament. El darrer cap militar va ser José Antonio Turón i Prats. Nascut a Barcelona el 1804, el vell militar havia participat en la lluita contra els reialistes a Castella, contra els malcontents el 1827 i contra els carlins en la primera guerra en el teatre d'operacions de l'Aragó i del País Basc. En aquesta ocasió, Turón va detentar el comandament en el districte de Catalunya fins el 18 de gener de 1874. Poc després trobaria la mort.

---

250 Carta de Juan Acosta al Ministre de la Guerra Eulogio González Izcar, Barcelona 18 de juliol de 1873. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83.

251 Circular reservada del ministre de la guerra i destinada al Capità General, governadors militars de les províncies i caps de columna en operacions del districte de Catalunya. Madrid 13 d'agost. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83.

José Antonio Turón va ser un Capità General destacat. Va correspondre fidelment als vents d'ordre que inspirava el govern d'Emilio Castelar. La premsa conservadora barcelonina, el *Diario de Barcelona*, va reaccionar satisfeta a cadascuna de les mesures dictades des del palau de la Mercè. "Cataluña espera mucho del general Turón -deia Joan Mañé i Flaquer-, cuya presencia entre nosotros guarda cierta analogía, por muchos conceptos, con la del barón de Meer en el año 1837, quien, en poco tiempo, logró cambiar con sus disposiciones y energía la faz del país" (252).

També el republicanisme moderat experimentà una satisfacció inicial. Turón va simbolitzar un intent desesperat de recuperar el pols polític a través del retorn de l'ordenança i la disciplina tradicionals a les tropes. Les seves primeres ordres van anar destinades a restablir la uniformitat. El 20 de setembre va demanar urgentment al Govern vestimenta nova per als soldats. No es tractava d'una qüestió trivial, per a Turón era "la base de la disciplina". Al mateix temps va sol·licitar diners per a comprar armament i per a cobrir les pobres caixes dels batallons. Un dia després el govern republicà va emetre una sèrie de decrets relatius al restabliment de les ordenances en l'exèrcit i la supressió de les garanties constitucionals; alhora, restriccions en l'ús d'armes pels civils i retallades en la llibertat d'impremta.

La reorganització de la Milícia Nacional era la pedra de toc de l'ofensiva republicana conservadora, i la millor manera de controlar els ressorts que encara restaven en mans del republicanisme "intransigent". L'actuació del nou alcalde de Barcelona, Miquel González Sugranyes, i dels caps de la milícia local, va tendir a controlar i reduir els sospitosos de qualsevol acció que alterés l'ordre públic. Una de les primeres intervencions va anar encaminada a prohibir que els voluntaris i soldats donessin crits de visques i moris enmig del carrer. La dissolució del batalló de milícia del quart districte, dirigit pel president de la Federació de les Tres Classes de Vapor, Josep Bragulat, va ser una de tantes oportunitats per tal de reordenar l'espai polític i la correlació de forces a la ciutat (253). En la mateixa línia, l'empresonament de 104 individus de la milícia de Rubí el mes d'octubre, va tenir una enorme transcendència en tots els cercles polítics catalans. La detenció es va fer a les 5 de la matinada per tropes del Govern amb la baioneta calada, i una bateria de 3 canons repartida a l'entrada dels carrers de la localitat. Capitania va voler donar a l'acte un caràcter modèlic contra la presència d'elements intransigents entre el voluntariat republicà, però en realitat responia al desig de recuperar el control polític per part de

---

²⁵²Article de Joan Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona*, 24 de setembre de 1873, pàg. 9600. Les similituds amb el baró de Meer havien estat esmentades abans en els articles de 16 d'agost "La interinidad en Cataluña", i de 20 de setembre "A Ellos".

²⁵³ Miquel GONZALEZ SUGRANYES, *La República en Barcelona...* op. cit., pàg. 461, on l'alcalde explica acuradament aquest procés.

propietaris i fabricants locals (254).

Des de Capitània hom era plenament conscient que un dels principals obstacles a la nova política era la Diputació de Barcelona, i els cossos de voluntaris apareguts des de l'adveniment del règim republicà. El 3 d'octubre, en carta al ministre del ram, José Sánchez Bregua, la màxima autoritat militar catalana va demanar dissoldre la corporació provincial per considerar que era una amenaça constant a l'ordre. Davant la resistència d'alguns cossos al restabliment de la disciplina, va sol·licitar l'estat de setge en el districte, amb el qual podia reduir a la presó qualsevol que s'oposés a les seves ordres. L'11 de novembre es va declarar finalment l'estat de guerra. A partir d'ara els consells de guerra havien de funcionar segons la llei d'ordre públic de 1870, i les autoritats civils quedarien sota el seu control. Al mateix temps, es publicava la crida als mosos adscrits a la reserva de 80.000 homes, necessaris per a poder dominar els diversos fronts de guerra existents. Uns quants dies després s'anuncià la dissolució dels batallons "Guies de la Diputació de Barcelona", uns cossos particularment compromesos amb els projectes polítics de la corporació.

De fet, la correspondència de la Capitània General catalana posa en evidència que a Turón li preocupava, a parts iguals, tant l'acció dels carlins com els plans dels cantonalistes i dels republicans intransigents. També era corrent de veure com des de totes les posicions conservadores es posaven en el mateix sac els carlins i els cantonalistes. Per altra part, Turón poc va poder fer per a disminuir l'estat llastimós de la província de Tarragona, després de la derrota de les tropes del govern a Prades (Baix Camp), el 19 d'octubre. Ni per evitar les entrades a Valls, Cardedeu i Banyoles. El 3 de novembre, el fadigat Capità General, va presentar la seva renúncia al càrrec, proposant per a rellevar-lo Arsenio Martínez de Campos.

Durant els darrers mesos de 1873, les dificultats s'amuntegaven en els despatxos dels caps militars de les quatre províncies catalanes. Les columnes estaven sense fons per a pagar als soldats. L'autoritat militar no podia fer acatar les ordres als ajuntaments. La ciutat de Lleida incomunicada a finals de desembre amb l'Alt Urgell i les Garrigues, mentre que Sarrià de Ter, al costat de la ciutat de Girona, era atacada amb total impunitat. Tal vegada, el llarg informe del comandant general de la província de Tarragona, Manuel Salamanca, sigui el més colpidor. Mai la seva

---

²⁵⁴ Segons la versió conservadora del *Diario de Barcelona*, "con pretextos incalificables los propietarios han tenido que sujetarse a exigencias tiránicas de la Internacional, que obligaba a los braceros forasteros que vinieran para la vendimia a proveerse de unas patentes que les quitaban parte del jornal; los fabricantes han tenido que pasar por la humillación de tratar con esta sociedad tenebrosa para lograr que los obreros pudiesen acudir a las fábricas sin riesgo personal". 24 d'octubre de 1873, pàg.s 10.654-5. En canvi segons el republicà moderat *La Independencia*, capitània havia comès un error amb el desarmament. Els voluntaris de Rubí havien demostrat la seva capacitat de lluita contra els carlins. Els cossos de voluntaris d'arreu del Vallès van solidaritzar-se amb ells. Vegeu una crítica d'Eusebi Pasqual i Casas, "Al General Turón", núm. 1753, 12 octubre. La versió federal dels fets pot veure's en el diari madrileny *La Fraternidad*, del 21 d'octubre de 1873, dins *Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu Rubí*, núm. 16, maig de 1985.

demarcació no havia tingut tan poques forces, inclús en temps de pau. El domini de les partides era aclaparador. Les ordres dels cabdills es respectaven més que no pas les del Govern. Voluntaris d'una població d'arrelada tradició liberal com era Santa Coloma de Queralt abandonaven l'armament. Altres, com els del Pont d'Armentera, es van haver de defensar amb només 3 o 4 cartutxos en les cananes. En la guarnició de Tortosa, a un grup de 10 soldats que pretenien fer foc a un escamot carlí, tan sols els hi van funcionar 3 fusells (255).

En les comarques gironines les perspectives no eren millors. El governador militar de la província, desesperat, no podia atendre cadascun dels destacaments del seu districte. El litoral i l'Empordà feia temps que estaven entregats a la seva pròpia defensa. La seva columna només disposava de 1.600 homes, la meitat de les forces que pensava aplegava l'enemic, "y me sería aventurado -deja el gobernador- perseguirlo a puntos ventajosos para ellos, porque me expondría de seguro a un conflicto" (256). Que la sensació de perill devia ser molt gran, ho demostra el fet que el 23 de novembre Francesc Savalls es va apropar a 1 hora de Girona; la ciutat, amb una reduïda dotació de 500 voluntaris, va esperar sobre les armes l'imminent atac del general carlí. Per a fer-se una idea de l'excepcionalitat de la situació, durant 22 dies, entre el 24 de novembre i el 15 de desembre, no es va rebre a la ciutat de Girona cap periòdic, ni la premsa oficial com *La Gaceta* (257).

¿ Com es podia explicar el creixement del carlisme, i la gravetat d'una situació com la tarragonina, la gironina, o la catalana en general? Des de la instal·lació del règim republicà, es va elaborar un discurs justificatori subtil, sofisticat, en el qual va prendre part principal la premsa conservadora de l'estil del *Diario de Barcelona*. No és estrany que un llibre recopilatori com l'escrit per Joan Mañé i Flaquer, *Viaje alrededor de la República. Cartas a Cándido* (258), se centri la major part de les pàgines en els efectes perniciosos de la indisciplina en les casernes. Un desgovern afavorit o

---

255 Informe del comandant general de la província de Tarragona, al Capità General de Catalunya, el brigadier Manuel de Salamanca, des de Reus, 2 de desembre de 1873. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

256 Carta del Governador Militar de Girona, José de los Reyes, al Capità General de Catalunya. Girona, 14 de novembre de 1873. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

257 *Ibidem*. Carta des de Girona el 15 de desembre, entre el Governador Civil i el Ministre de la Governació. Continuava dient que mentre duressin aquelles circumstàncies li seria impossible "cumplir las órdenes de V.E., ni hacer que sean acatados los ayuntamientos".

258 Hem utilitzat l'edició de 1911. Joan MAÑÉ I FLAQUER, *Viaje alrededor de la República. Cartas a Cándido. Estudio político-social de la Revolución y su tiempo, publicado en forma epistolar en el Diario de Barcelona durante los años de 1873 y 1874, coleccionadas y ordenadas, con un prólogo de Arcadio de Arquer*, Barcelona, Imp. del Diario de Barcelona.

promogut, segons la seva tesi, pel republicanisme i els partits de la revolució de setembre. Per això mereix la pena aturar-nos en un dels processos de més transcendència en el decurs de l'etapa republicana: les causes i les característiques de la indisciplina militar.

5.1.2. El significat social i polític de la revolta militar.

Hem volgut utilitzar amb precisió les paraules. Noti's que diem "revolta militar" i no "indisciplina", perquè considerem que el que es va produir a Catalunya al llarg de la primera etapa republicana, va ser una autèntica commoció social i política, que va tenir l'exèrcit com a epicentre. El caràcter i el perill que va representar la revolta per a l'ordre social va tenir tals dimensions, que va condicionar el desenvolupament de la règim republicà a Catalunya i de la guerra. Si va existir una institució que en va resultar afectada per un intent de "republicanització", aquesta va ser l'Exèrcit. Sota aquestes coordenades, l'estudi de la guerra carlina és inseparable de l'anàlisi de la revolta produïda al si de les forces armades. En cert sentit, per als republicans "intransigents", la guerra i els cossos armats van ser un instrument més en la consecució de la Federal.

Des d'un principi, els canvis realitzats en els batallons i cossos de voluntaris va obrir un intens debat en la societat catalana. Per als sectors liberal conservadors, la indisciplina era la manifestació més evident dels desgavell polític que portava l'experiment republicà. Indisciplina equivalia a desordre, facilitar el creixement del carlisme i, també, revolució. Des d'una perspectiva d'ordre, Catalunya va viure abans que ningú, els prolegòmens de la seva pròpia "cantonal". En canvi, el republicanisme va adoptar una posició "comprensiva" envers el procés de canvi militar. Els sectors més moderats van fer un esforç per a entendre les arrels del conflicte. La rauxa mostrada a Barcelona, els mesos de febrer i març, contra la cultura militar tradicional, no eren sinó el producte d'anys d'injustícies i de la perversitat del sistema de quintes. No obstant això, en la mesura que la guerra s'agreujava i l'edifici republicà era qüestionat arreu, la prioritat va ser salvar la República. Els soldats no eren els únics responsables, també ho eren els oficials, poc amants de la nova situació. Però entre la possibilitat de naufragar i recuperar l'estabilitat, no hi havia dubte en l'elecció. Per aquests sectors, a final de 1873, la conservació de la República passava també a través del retorn de l'ordre a les casernes.

Alguns altres sectors republicans ho veieren de distinta manera. La guerra carlina era el terreny forçat per les circumstàncies en el qual s'havia de desenvolupar el canvi federal. Com és sabut, a Catalunya no va existir la cantonal, però seria un error considerar únicament la guerra com a un element disuassiu i no, en canvi, com un element canalitzador de polítiques. En alguns moments, el context bèl·lic i els

cossos armats republicans van ser els únics instruments reals amb els quals es va aprofundir en el canvi. A la seva manera, l'evolució de la guerra i la revolta militar van posar la Federal a l'ordre del dia. Les necessitats d'un exèrcit resolutiu van ser tan grans, com la mateixa manca d'eficàcia del Govern cap els assumptes de Catalunya. Lluny de reforçar els lligams amb el centre, en determinats moments d'extraordinari perill les tensions van ser altíssimes. Si la política dels capitans generals no servia per a res, i la ineptitud del Govern de Madrid no donava solucions, ¿per què l'Estat? En un moment de desesperació, després de la mort de Cabrinetty i l'entrada carlina a Igualada, els republicans moderats de *La Independencia* van voler respondre a les sospites per la creació d'una Junta de Defensa catalana: "Se dice por algunos que de este modo proclamamos hipócritamente el Estado Catalán, ¡Y qué! ¿ Por ventura, si la proclamación del Estado Catalán pudiera salvarnos, dejaríamos de agarrarnos con frenesí a esa tabla de salvación?" (259). En aquest cas, no va ser la guerra carlina la que va poder frenar aquesta opció, sinó el perill de desplaçament cap a l'esquerra i de desordre social que hauria pogut comportar. Resta en el terreny de la hipòtesi què hauria passat en cas de no existir la guerra. Potser els sectors intransigents haurien estat "alliberats" per a fer la seva cantonal. Ara bé, dubtem sincerament que els sectors republicans més moderats haguessin volgut anar igualment molt més enllà.

Es la nostra intenció estudiar en aquest apartat la revolta militar mitjançant les qüestions següents. Primer, establir les raons dels canvis i la crisi que els cossos vivien des de l'inici de la guerra. En segon lloc, valorar el paper de l'oposició als oficials i la por a la reacció, com a motor de les transformacions a l'interior de la institució. Per últim, explicarem alguns casos d'enorme transcendència per al decurs de la guerra i la política catalana. Deixarem per a l'epíleg una valoració del "model" republicà d'exèrcit i de guerra, a través de les actuacions de la Diputació de Barcelona i la creació de cossos especials de voluntaris.

Hem de pensar que la situació interna de l'exèrcit a Catalunya a la vetlla del règim republicà era molt delicada. Els soldats portaven una dura i llarga campanya i no existien esperances d'acabar-la a curt termini. L'important, és clar, era poder-se llicenciar als cinc anys després d'haver entrat en l'Exèrcit. El reemplaçament de 1868 finalment s'havia pogut retirar l'estiu de 1872, dos mesos més tard del que li corresponia. Inclús, la decisió d'acabar amb l'ajornament del llicenciament sembla haver estat producte de la pressió dels soldats sobre Capitanía (260). Amb tot, la

---

²⁵⁹ *La Independencia*, Barcelona, dimarts, 30 de juliol de 1873, pàg. 4588.

²⁶⁰ La informació procedeix de la versió conservadora del *Diario de Barcelona*, núm.319, Barcelona 15 de novembre de 1873, art. "Cosas inútiles". L'articulista pretenia incloure en la crítica al desordre republicà els liberals progressistes. Segons aquesta versió, l'antic Capità General Gabriel Baldrich, el 1872, va cometre la imprudència de rebre una comissió de "soldados cumplidos" que tenien el suport dels republicans. Aquests van demanar-li autorització per a fer una assemblea a la qual havien d'assistir tots els companys de la guarnició que, com ells, havien acabat el servei en l'exèrcit.

revifalla de la guerra el setembre de 1872 i la perllongació de la guerra, van forçar les autoritats a suspendre l'anunci de les llicències fins que el conflicte armat no s'hagués acabat. Amb aquests antecedents, no és gens sorprenent que els soldats del reemplaçament de 1869 pertanyents a la columna de Josep Cabrinetty, s'amotinessin el dia 1 de juliol a Ripoll, reclamant el seu trasllat a la reserva. De fet, no feien més que recordar les promeses fetes un dia per la Diputació de Barcelona.

El tipus de guerra que es desenvolupava a Catalunya, pròdig en marxes i contramarxes, amb un relleu tant accidentat, havia de malmetre la capacitat física dels combatents. Així mateix, la mena de campanya que es realitzava al Principat erosionava la relació de confiança entre l'oficialitat i els soldats. Tal vegada més que en cap altre lloc on els fronts estiguessin estabilitzats i les operacions fossin relativament senzilles. Els fets desencadenats al llarg de 1873 no van fer altra cosa que obrir un malestar covat mesos abans. El mes d'agost de 1872 va esclatar un conflicte entre el diari *La Independencia*, i el Capità General Gabriel Baldric. El diari republicà va informar com un soldat del batalló de caçadors d'Arapiles havia mort pels maltractaments dels seus superiors: "El infeliz, a la entrada a Granollers, después de penosísimas marchas, manifestó que no podía continuar andando por encontrarse algo enfermo; le dicen que siga, contesta que se quedaría porque no podía tenerse en pie, y una lluvia de culatazos, bofetones y puntapiés cae sobre aquel cuerpo débil y macilento. Es arrojado al suelo, pisoteado... ¡ Lo que no hubieran hecho con un carlista, lo han hecho con un soldado de las filas de Amadeo I ! La indignación de los habitantes que presenciaron tan cobarde y bárbaro acontecimiento es general". La resposta del Capità General va ser la de portar el diari als tribunals per calúmnia (261).

Són nombrosos els testimonis de conflictes originats per abús d'autoritat i per les deficientes condicions de vida dels soldats (262). El 15 de març de 1873 va esclatar un motí a Valls per l'oposició dels soldats del batalló de caçadors de Reus als càstigs

---

"Celebróse el meeting al que acudieron muchos profanos, y del ejercicio pacífico del derecho de petición nació una amenaza de sedición militar de graves consecuencias si el ministro de la Guerra no decretaba el licenciamiento de la quinta de 1868". Tan perillosa va descriure la situació Baldric al Ministre, que el llicenciamient va ser general.

261 Carta del Capità General al Ministre de la Guerra, en 11 d'agost de 1872, S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 82. El 23 de maig, una companyia del primer regiment a peu, de guarnició a Vic, es va oposar que la manés el seu tinent: "y como se preguntase a los soldados cuál era la causa de su descontento, y respondieran "que no querían a su teniente, porque los maltrataba", se destinó en su relevo otro más suave en el mando". Document transcrit a C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.* vol. IX, pàg. 153.

262 Consulteu l'apartat de Daniel R. HEADRICK, "La vida del soldado", pàgs. 107-109, del seu llibre *Ejército y política en España ...op.cit.*

del seu tinent coronel. El cap, en previsió dels excessos de la tropa, va arribar a formar una guàrdia de 60 homes per a custodiar els empresonats. Els soldats, amb la baioneta a punt, van insultar als oficials i amenaçaven en els cafès amb arrossegars-los pels carrers. Sens dubte, els terribles efectes de la campanya en la tropa havien de maltractar la seva salut i la seva moral. Una columna al seu pas per Figueres es va negar a seguir "pretextando que llevaban ya 14 horas de jornada y estaban rendidos de cansancio". De manera semblant, el destacament situat a Viladrau va manifestar, exhaust, que no podia continuar: "alegaban la poca defensa del punto, lo mal comidos que están a causa de no dejar entrar nada en el pueblo los carlistas, pues el pan, que muchos días no se les puede suministrar a tiempo, es malísimo, que enferman muchos, no hay médico más que cada cuatro o cinco días y no tienen botica".

Altres punts com la remunta de Conanglell, havien de resistir el bloqueig carlí enmig d'unes condicions espantoses. El coronel de l'esquadró va relatar com des de feia 20 dies els artillers no s'havien separat de les espitlleres "ni han podido soltarse las correas. Los pocos oficiales enfermos, pues des de la misma fecha han estado sin dormir, además hemos carecido de víveres, sobre todo de pan, en la tropa se ha desarrollado la viruela y en el ganado una enfermedad general efecto de no poderles sacar de su caballeriza hace dos meses (...)" El pitjor va venir poc després. Els mateixos soldats van fer foc "contra el cuarto de banderas, por considerar a sus gefes y oficiales causa de su malestar" (263).

Una de les primeres reivindicacions de la tropa va estar relacionada amb la de les subsistències, amb el menjar. Quan els diputats de la corporació provincial barcelonina van recórrer les casernes de la ciutat a finals de febrer, es van adonar de la seva oposició a seguir menjant del ranxo. Per regla general, aquest es componia d'un guisat fet d'arròs, cigrons, patates, saltejat amb bacallà o cansalada, i molt poca carn. En certs moments de les operacions, com el de la columna que tornava de Berga a Manresa, els soldats "no podían comer sino pan de mijo y patata, no tenían leña para calentarse, ni petróleo, ni aceite para alumbrarse (...)" (264).

La segona meitat de 1872 va ser un suplici per a les escurades caixes de les columnes. A mesura que s'allargava la guerra, les despeses augmentaven. No només s'havien de mantenir els batallons; la mena de guerra que es feia al Principat incrementava el cost de confidències i correus. Alhora, la fatiga i el cansament omplien els hospitals, i paral·lelament el cost de les estades en els centres de recuperació. Un dels primers senyals ens el proporciona el batalló de La Habana,

---

263 El cas de Viladrau en carta de Josep Cabrinety al general en cap de les operacions a la província de Girona, des de Vic 14 de març de 1873. Reproduïda a C.E.M.E.Ibidem., pàg 70. El cas de Conanglell (Masies de Voltregà), en la carta del coronel de la remunta al Ministre de la Guerra, Vic, 27 de març de 1873. A S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83.

264 Carta enviada a *El Manresano*, núm. 702, 21 de desembre de 1873.

d'operacions en les terres de Lleida. El 31 de juliol la guarnició de la ciutat del Segre es trobava sense recursos i no podia pagar als soldats. Malgrat que els pobles els havien donat fons a canvi dels rebuts reglamentaris, el batalló es va veure obligat a tornar a la ciutat (265).

Gabriel Baldric, anterior Capità General, parlava de la urgent necessitat de pagar les consignacions als cossos. "La situación del terreno en que operan las columnas y su alejamiento de las grandes poblaciones hace indispensable que cuando menos lleven adelantado el importe de un mes en lugar del sistema del día que es cobrar por meses vencidos" Més d'un cop s'havien paralytats les operacions "y aún ha habido cuerpo que ha necesitado pasar a la capital de su provincia para vivir arranchado tomando los comestibles de fiado en las tiendas"(266).

Significativament, el gran darrer acte de la revolta militar ocorreguda a Catalunya, va estar relacionat amb la qüestió de les pagues. La nit del 26 d'octubre de 1874, a Granollers, 5 batallons es van declarar en oberta rebel·lió al crit de "que se les dieran los 6 reales". Els soldats volien mantenir la paga i per això es manifestaven en contra d'una inoportuna reducció decretada pel Govern el 16 de setembre anterior. La tropa havia vist baixar els seus recursos des que s'havia anul·lat l'ordre de la Diputació de Barcelona, igualant els seus sous amb els dels voluntaris, que cobraven 8 rals diaris. Ara, les dificultats financeres del Govern, forçaren a una rebaixa encara més considerable.

Els amotinats a Granollers van controlar la situació en el seu campament, i van fer fugir al seu cap, el brigadier Pedro Esteban Herrera, refugiat a la torre de l'església. Els soldats van pretendre anar a Barcelona a exigir el manteniment del prest, i aquesta possibilitat va alarmar al Capità General d'aleshores, José López Domínguez. Aquest darrer va rebre la notícia en plena nit. Immediatament va reunir 780 homes, "fuerza escasa para someter por la fuerza a las tropas insurrectas". Seguidament ordenà a Esteban que evaqués Granollers, quan els ànims estaven una mica menys excitats. "En tanto (...) yo emplazaba mi artillería, y situaba mis tropas en unas posiciones a la izquierda, desde las que me proponía cañonear y batir a los rebeldes". Finalment, el motí es va calmar, aprofitant que Esteban els havia entregat "lo poco que había en la caja de la brigada a los capitanes de las compañías, para

---

265 Pel que fa al cas de Lleida, carta del Capità General al Ministre de la Guerra, des de Lleida 31 de juliol. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 82.

266 Novament, carta entre el Capità General i el Ministre de la Guerra, Barcelona 14 de setembre de 1872. *Ibidem*.

que lo distribuyeran entre todos" (267). Malgrat l'actitud resolutive del Capità General, aquest va justificar el malestar dels soldats. La mesura de la rebaixa del sou, segons ell, era altament perjudicial a Catalunya, donades les especificitats de la guerra al Principat.

Els primers mesos després de la proclamació de la República van donar contínues mostres de protesta sobre el tema del prest. El segon batalló del regiment d'infanteria d'Amèrica es va amotinar a Martorell el 18 de març de 1873, i es negà d'anar a Manresa, si no li donaven la pesseta de plus diari que l'Assemblea Constituent havia decretat. A Girona, també per aquells dies, soldats de la columna de Josep Cabrinetty es resistien a perseguir als carlins si no els hi abonaven els 8 rals com els voluntaris dels batallons francs. Pensem que la crítica situació de les tresoreries militars, va fer impossible els augments de forma generalitzada.

José Turon y Prats va dibuixar un quadre molt negre de l'economia del districte militar català. Diverses vegades, explicava a finals de setembre, s'havia vist obligat al crèdit particular pel manteniment dels seus soldats, "por hallarse las cajas completamente exhaustas, a causa de percibirse sus presupuestos con tan notable retraso que aun no tienen cubierto el mes de Junio". El ram de factories, utensilis (el manteniment durant l'allotjament), i transports, devia 486.295 pessetes. Tampoc no tenien diners les pagadories de les casernes i dels governs militars provincials. Les columnes havien de suspendre les seves operacions, com s'esdevenia el 1872, i acudir a les capitals de província a obtenir recursos. El Capità General demanava 75 mil pessetes per a cadascuna de les pagadories provincials, i 250 mil més per la caixa de la seva caserna general. El mes de desembre, el governador militar de Tarragona explicava que en la seva província es devia al Ministeri de la Guerra prop de 4 milions de pessetes. La situació era tan greu, que havia suspès les operacions i destinat les seves forces al cobrament de contribucions. Val a dir que la província devia en matèria d'impostos a l'Estat, en data 1 de setembre de 1873, 750 mil pessetes, sense comptar les de caràcter municipal i provincial (268).

Un segon bloc de causes que expliquen la revolta militar té una dimensió més estrictament política. La por a la reacció, la malfiança que inspiraven molts oficials per

---

267 Carta del Capità General al Ministre de la Guerra, Francisco Serrano Bedoya, Barcelona 27 d'octubre de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86. En un altre lloc de la llarga comunicació: "Comprendí que dada la actitud de las tropas rebeldes, no había otro medio que el de imponerse por la fuerza o sucumbir en la empresa. Confieso a V.E. que ésta última eventualidad me preocupaba hondamente porque si mis fuerzas hubieran sido vencidas y la Brigada insurrecta hubiera triunfado, la rebelión hubiera sido general instantáneamente, y la suerte de Cataluña y del país entero hubieran quedado a merced de la demagogia o del carlismo".

268 Carta de José Turon al Ministre de la Guerra, Barcelona 29 de setembre; la relació del governador militar de Tarragona, Manuel de Salamanca, és el famós informe des de Reus, 2 de desembre de 1873, al Capità General. Tots dos a S.H.M., 2a secció, 4a. divisió, lligall 84.

la seva escassa simpatia per la República, van produir una segona gran font de conflicte. Hi havia una certa opinió, comuna entre els elements republicans i liberals més avançats, que la guerra carlista no tenia vertadera importància. No es podia comparar a la guerra dels set anys, perquè en aquell moment l'absolutisme es jugava la seva supervivència. Ara, en canvi, la guerra era fruit de la cobdícia d'uns quants cabdills aventurers. Hi havia menys interessos al darrera en l'última temptativa carlina. Quan s'armés al poble el conflicte s'acabaria ràpidament. Per tant, sota aquest pronòstic, el prioritari era consolidar el nou règim i vigilar els seus possibles enemics, l'oficialitat anti-republicana. Molts dels conflictes d'indisciplina van revestir, en realitat, una oposició entre soldats i llurs oficials. Al costat d'aquest plantejament, hem de considerar un altre factor decisiu: el desig de construir un model d'exèrcit alternatiu, republicà, on els soldats eren uns ciutadans més, revestits de tots els seus drets.

De l'existència d'un fort sector d'oficials enemic de la República, ningú no en pot dubtar. Els intents de cops de mà sobre Barcelona protagonitzats per Gaminde i Andía, i la postura pro-dictatorial del primer, ja les vam tractar en l'apartat anterior. La marxa dels quadres de comandament de la gran majoria de cossos, és un altre mostra del trauma viscut per l'oficialitat. Així les coses, el Capità General Juan Contreras va aconsellar al seu company d'armes Josep Cabrinetty, que separés els oficials del batalló caçadors de Manila establert a Tortellà que no tinguessin prou caràcter "o de marcada desafecció a la República". Els soldats del batalló d'Alcolea, al seu pas per Artesa, cridaven ¡Visca la República Federal!, i al mateix temps manifestaven el seu desig de tornar a Lleida, perquè pensaven que els seus oficials i sergents els portaven venuts.

Cal fer notar que els elements més sensibilitzats amb les noves formes republicanes de comportament militar, volien de l'oficialitat quelcom més que un jurament. S'havia de demostrar amb actes ostensibles la identificació amb la República, molt més del que estaven disposats a fer uns caps i oficials acostumats a les regles de l'ordenança. Arsenio Martínez de Campos va ser molt explícit en donar contingut polític a les diferències entre els soldats i l'oficialitat. Amb una gran dosi d'ironia va explicar al Capità General com el desenvolupament de les eleccions republicanes havia tingut un efecte negatiu en la disciplina. "Los candidatos a diputados, con un patriotismo que les honra, han procurado en general hacer creer al soldado que sus oficiales, jefes y yo somos carlistas". Tot plegat havia originat, segons ell, seriosos conflictes en la majoria de les columnes en la província de Girona (269).

Vistes algunes de les causes que indicaven l'existència d'un malestar entre la tropa, farem un repàs dels principals trets i evolució de la revolta militar. El

---

269 Carta des de Girona, 25 de maig, transcrita en C.E.M.E., *Narración militar...op. cit.*, vol. IX, pàgs 153-154.

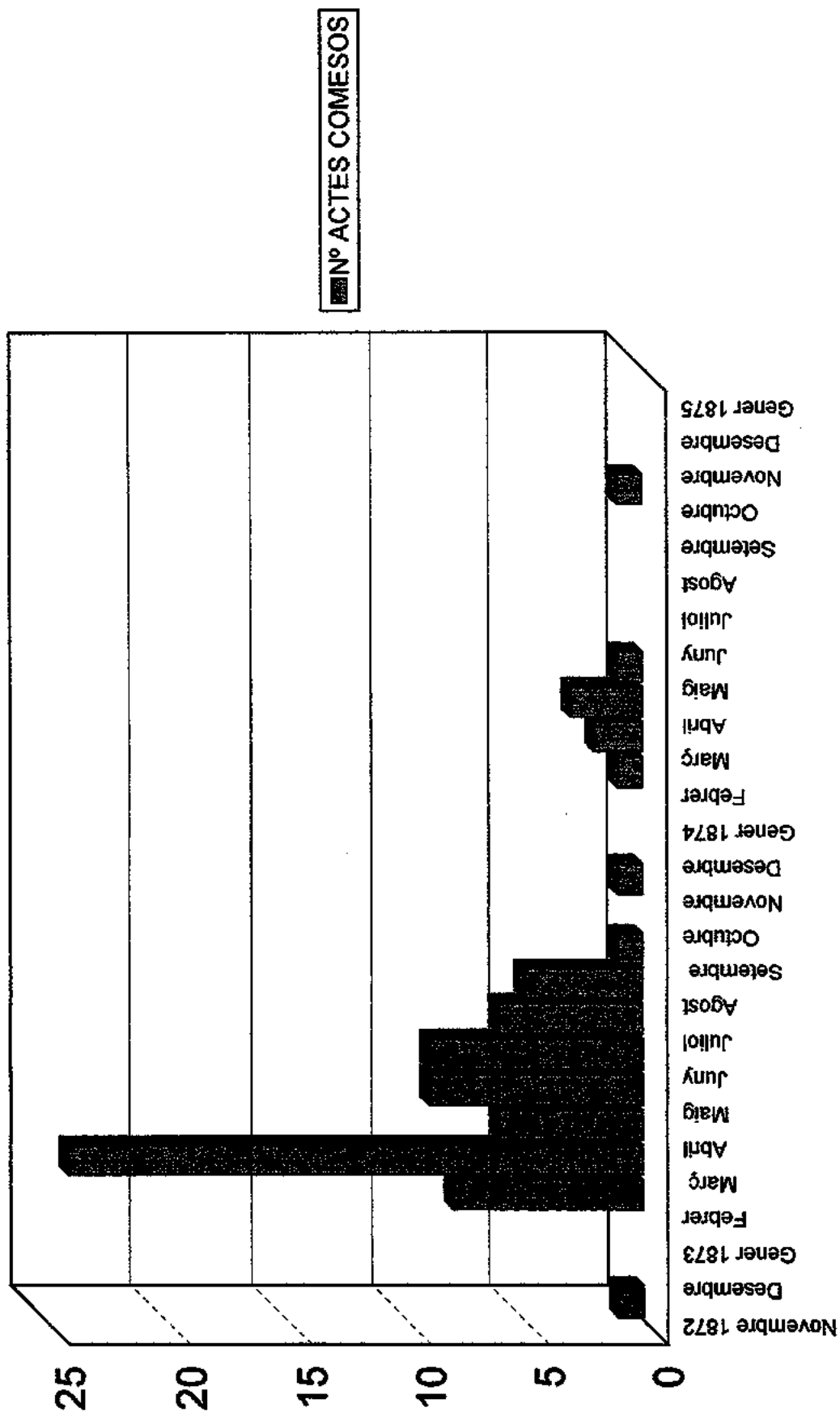
desenvolupament té lloc entre els mesos de febrer i agost de 1873, amb una lleugera reviscolada la primavera de 1874 (Gràfic núm. II). Hem pogut localitzar una setantena de casos, la major part dels quals fan esment a resistències i tensions quotidianes: insubordinacions, desobediències, protestes davant de l'autoritat (uns 51 casos); en segon lloc, els grans conflictes, amotinaments i insurreccions (uns 25 casos) (vegeu Taula núm. VIII i Apèndix núm. II). La geografia de la rebel·lió militar es reparteix en una cinquantena de localitats. D'un costat, nuclis de població importants i casernes amb capacitat per allotjar un contingent apreciable de tropes: Barcelona, Girona, Manresa, Igualada, Granollers, Vic o Berga. D'altra banda, localitats constituïdes en punts de destacaments o parades obligades en la persecució de partides: poblacions de les Guilleries, del Lluçanès, la marina de la Selva, o d'altres com Balaguer, Banyoles, Mataró, Terrassa i la Seu d'Urgell (Mapa núm. II).

L'inici del conflicte és conegut. Els rumors de cop militar, la sortida a operacions de batallons pro-republicans i el manteniment a Barcelona d'altres menys afectes a la nova situació, van portar a una aliança entre sectors de paisans i de soldats contra els militars sospitosos. El 21 de febrer, la tropa del batalló de La Habana, voluntaris i republicans barcelonins, van manifestar la seva preocupació en la plaça de Sant Jaume. En aquest lloc se sentiren per primer cop els crits d'"Abajo las estrellas y los galones", i la frase "¡Que bailen!" dedicada als oficials. Els batallons caçadors de Cuba i d'Arapiles, en comptes de sortir a campanya van preferir quedar-se a Barcelona. Sens dubte, la prioritat política era la conservació de la República a la capital. Mentrestant, els cossos tornaven a la desbandada a les seves casernes. La Diputació assumia funcions militars i grups d'oficials es passaven en massa a la reserva. Quan va arribar el general Juan Contreras, la dinàmica de la revolta ja estava en marxa. La columna Cabrinetty va experimentar símptomes d'insubordinació a Santa Coloma de Farners i Sant Hilari. La columna del tinent coronel Luis Fajardo es va detenir a Calella perquè els soldats volien un diputat provincial amb ells. Quan aquesta va arribar a Badalona es va desfer. Només van quedar 6 oficials, d'entre els quals el tinent coronel Miguel Vega, que de seguida va rebre comissions de sergents i de soldats. De fet, la tropa havia estat seduïda per la del cap del regiment d'Extremadura, Francisco Urtázun, amb paisans procedents de pobles de les rodalies. També hi van haver oficials compromesos amb el nou ordre republicà. Un capità del regiment de cavalleria d'Alcántara, Francisco Araque, es va dirigir als soldats de les Drassanes de Barcelona que ja no eren militars "sino ciudadanos", que les antigues ordenances ja no servien. Acte seguit, els soldats van cremar-les amb la palla de les màrfegues.

A la província de Tarragona sembla que la insubordinació va trigar en arribar, en part per l'actitud moderada que van prendre les autoritats republicanes locals. La Diputació va enviar delegats seus a les columnes, però no per a dirigir-les, com va fer la de Barcelona, sinó per mirar de calmar els ànims. Després de reunir-se amb veïns i grups de soldats i de voluntaris, van deixar clar que no se'ls podia concedir la llicència

GRÀFIC N° II

REBEL·LIÓ MILITAR I DESORDRE POLÍTIC A CATALUNYA. AMOTINAMENT I INSUBORDINACIÓ CONTRA L'AUTORITAT, 1872-1875

Font: Elaboració pròpia. Sobre un total de 76 actes comesos en 50 pobles i ciutats de Catalunya, 25 corresponen a amotinaments i insurreccions amb violència, mentre 51 van ser producte d'insubordinacions i protestes davant de l'autoritat.

TAULA Nº VIII

REBEL·LIÓ MILITAR I DESORDRE POLÍTIIC A CATALUNYA. AMOTINAMENT I INSUBORDINACIÓ CONTRA L'AUTORITAT, 1872-1875.

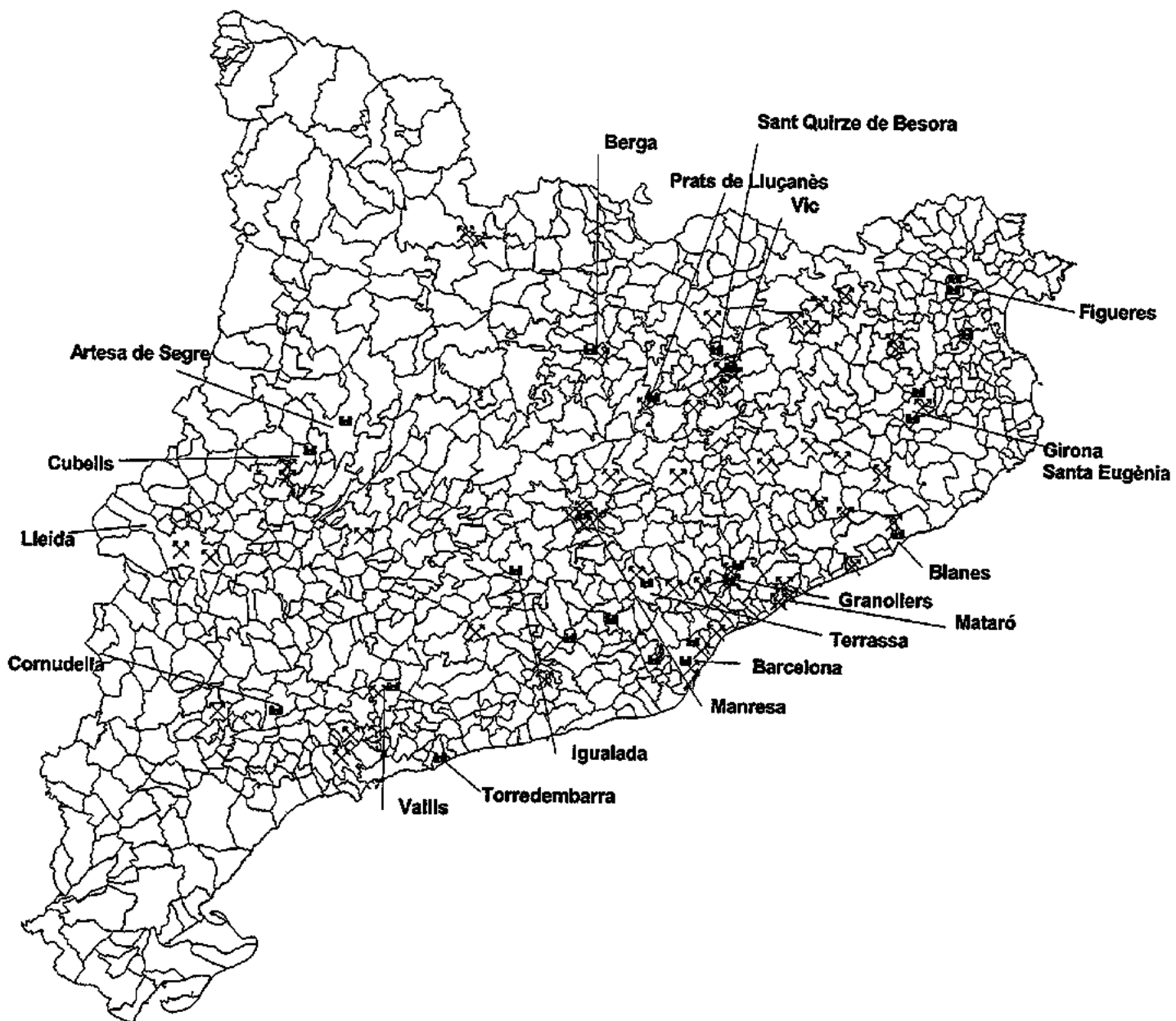
TIPOLOGIA DE LA REBEL·LIÓ MILITAR	Nº ACTES COMESOS
Amotinament i insurreccions amb violència	25
Insubordinació, desobediència, resistència i protestes davant de l'autoritat	51
Poblacions on tenen lloc	50

Font: Elaboració pròpia

LA REBEL·LIÓ MILITAR REPUBLICANA, 1873-1874

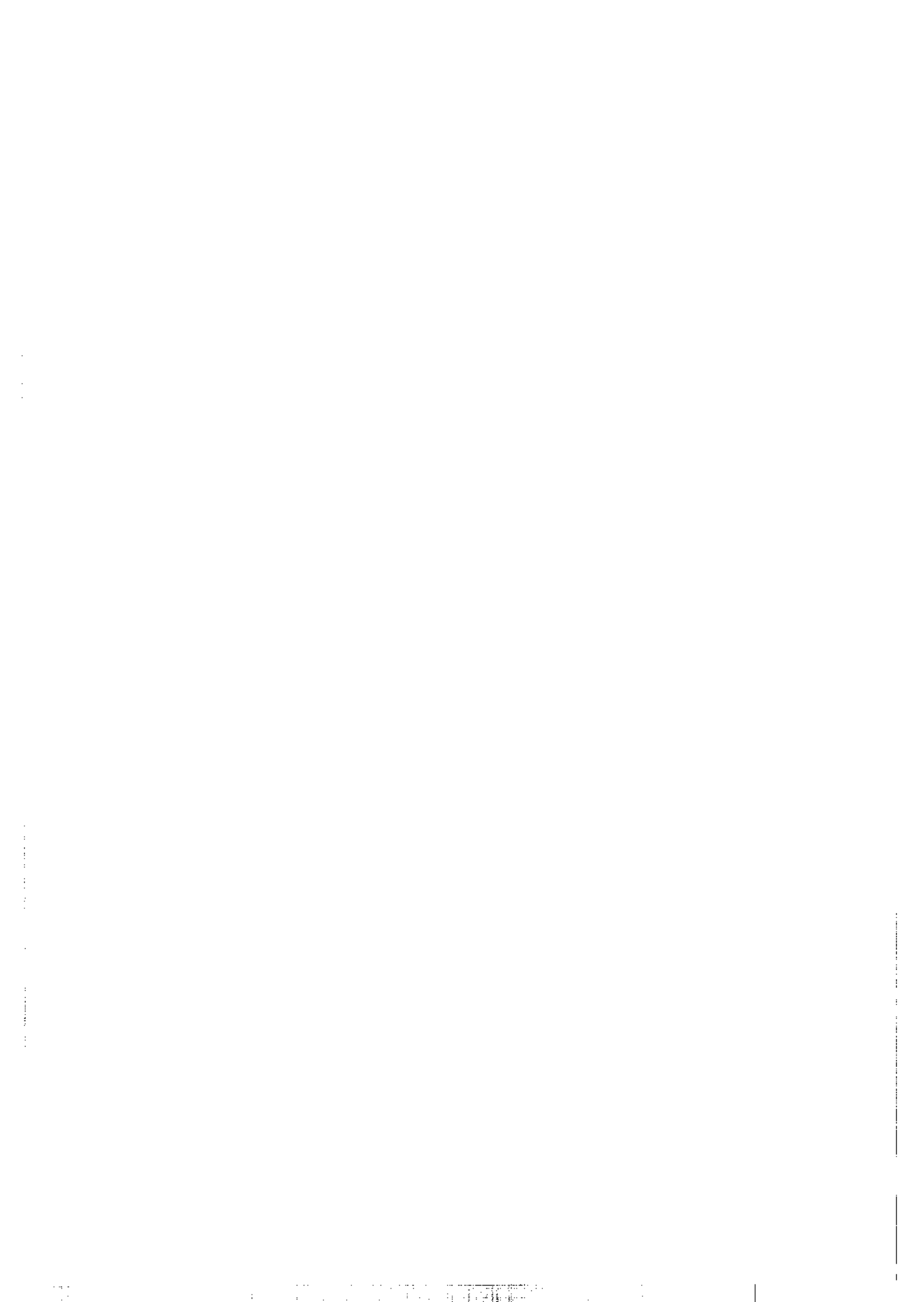
Mapa núm. II

- Amotinament, estat insurreccional de les tropes
- ⊠ Resistències i protestes davant de l'autoritat militar

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

mentre existissin enemics alçats en armes contra la República (270). De totes formes, a principi de març ja es començaren a veure els primers gorros frigis, en substitució del ros. El dia 8 la companyia de voluntaris d'Ulldemolins se separà de la columna sense permís, "para mudarse de camisa". Arreu de Catalunya els actes d'indisciplina eren continus. Els soldats es vestien amb garibaldines i barretines, i es posaven galons al marge de tota la uniformitat tradicional. Cabells descuidats i llargues barbes, individus fumant i amb l'escarapela republicana, dibuixaren el paisatge habitual de la revolta.

Amb el pas dels dies la violència es va desencadenar en alguns cossos. Insults i amenaces de mort com les donades al metge particular d'Urtázun, a Sant Feliu de Llobregat. Un altre oficial explicava dolgut en una carta adreçada a *El Correo Militar* el tràngol viscut a Prats de Lluçanès. Un grup de soldats va exigir la llibertat de 14 soldats arrestats per negar-se a saludar i dir paraules d'insubordinació. El militar que va exigir la salutació va donar un cop a un soldat per la resposta de "que eso ya no se usaba". Aleshores va ser abordat per un grup més nombrós, de 30 o 40 soldats, va ser "llamado por uno, y desafiado con la carabina cargada a su presencia, a romperse el alma con aquel bandido, viéndose solo y sin apoyo, tuvo que tragarse el insulto, y escapar haciéndose el distraído". Els soldats de la columna Miguel Vega es van passar la nit a les tavernes, cridant visques a la Federal, "¡Fuera listas, abajo los entorchados del general, que es un tirano!", cançons ofensives al clergat, la música de la Marsellesa, i l'himne dels puritans... (271).

Els propis testimonis donats pels caps militars, demostren que no sempre la responsabilitat dels conflictes era dels soldats. El tinent coronel del regiment de Toledo, Domingo Pascual, n'és un exemple. El militar va portar la seva columna per l'Alt Empordà, amb jornades de 14 hores, remullada per la pluja i sense allotjament adequat. En sentir trets en les muntanyes properes, féu cas omís i tornà a Figueres. En arribar, el malestar de la tropa es va confondre amb els crits de la gent i, per precaució, Pascual va amagar-se al castell de Sant Ferran (272).

Dos dels esdeveniments més greus van tenir lloc a Manresa i Igualada. En el primer cas, ocorregut la nit del 10 d'abril, un grup de soldats es van negar a fer la salutació i van ser arrestats. Acte seguit, grups de soldats d'artilleria i d'infanteria es

---

270 Estem seguint la descripció de la revolta militar bàsicament a través del C.E.M.E., *Narración militar*, vol. IX. El tema omple gran part de les seves pàgines.

271 Carta a *El Correo Militar*, i reproduïda en *La Epoca*, Madrid, núm. 7539 de 25 de maig de 1873. La carta la signava "Un oficial del regimiento".

272 Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Capità General, Girona 29 d'abril de 1873. Reproduïda pel C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.* pàgs.142. En aquesta ocasió, el militar ordenancista va amonestar al tinent coronel.

van dirigir a la plaça de l'ajuntament, on van muntar un canó. La tropa disciplinada del regiment de Màlaga els va atacar a la baioneta, mentre que sonaven els trets i s'aixecaven barricades en els carrers principals de la ciutat. Un més després, els mateixos soldats que havien reprimat el motí, van iniciar-ne un altre, pels carrers de Cornudella (Priorat), al crit de "muera el coronel y el teniente coronel" (273). Manresa sempre s'havia distingit com un punt clau previ en l'entrada a la muntanya nord-catalana. Per això era habitual veure contingents importants de tropa. Un d'aquests cossos, a finals de juliol, no va voler continuar amb el coronel Mauricio Lera. El Capità General Alejo Cañás, demanà al Ministre de la Guerra que "dos o tres batallones procedentes de Aragón, con un jefe superior de la elección de V.E., caigan lo más pronto posible sobre Manresa, y castiguen sin contemplaciones el regimiento de Bailén: acto que restablecería por completo la disciplina e inutilizaría los trabajos sediciosos que actualmente ejecutan los partidarios de la conducta de los sublevados en Cartagena y Valencia" (274).

Els fets d'Igualada, van revestir unes proporcions extraordinàries. Hem pogut consultar la sumària instruïda per una comissió investigadora traslladada urgentment des de Barcelona, amb l'objectiu d'aclarir els esdeveniments. La comissió va estar integrada, entre d'altres, per membres dels ajuntaments de Barcelona i d'Igualada, diputats provincials, i republicans de la notorietat de Josep Roca i Roca, redactor de *La Independencia*. La crònica dels fets és aquesta. El conflicte va esclatar la nit del 5 al 6 de juliol, però en realitat es preparava dies abans. Igualada tenia aleshores al voltant d'11.000 persones, i acollia 1.600 soldats. A la llum de les explicacions donades pels soldats als patrons acollits en l'allotjament, aquests estaven molt queixosos: "que hacía mucho tiempo se les trataba muy mal, que en un pueblo inmediato un capitán había pegado y abofeteado a un soldado, solo porque se había detenido un poco en su marcha", i "que en Cataluña eran esclavos" (275). Una vegada arribats a la ciutat, el susdit capità els va fer formar sense armes, però vigilats al seu voltant per dues companyies amb el fusell a punt. L'oficial "agarró a uno y le dió golpes con un palo, insultándoles a todos, llamándoles cobardes". Els soldats van voler parlamentar amb el seu coronel, però aquest amb un grup d'oficials revòlver a la mà els va atemorir dient que "ellos bien querían ser libres, pero que serían más

---

273 Vegeu *El Manresano*, núm. 667, diumenge 13 d'abril de 1873.

274 Correspondència entre el Capità General i el Ministre de la Guerra, Barcelona 31 de juliol de 1873. Transcrita en C.E.M.E., *Ibidem*, pàgs. 319-320.

275 Sumària instruïda a Igualada, 8 de juliol de 1873. 20 pàgs. En l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, lligall 347. En la comissió van participar, de forma destacada, els diputats Abella i Rafael Penina. Van consultar veïns de totes les opinions polítiques, especialment aquells que havien allotjat soldats i oficials, així com dels soldats i oficials dels batallons de las Navas i de Madrid.

esclavos que (con) la Inquisición". Seguidament, quatre d'ells van ser empresonats.

Al dia següent (dia 5), la tensió va tornar en el moment de la formació. Els soldats volien posar en llibertat als seus companys. Un d'ells va donar el crit de "¡Viva la Federal!", i els esdeveniments es van precipitar. Un oficial va matar d'un tret un soldat. Quan un corneta es disposava a cridar en favor de la Federal i, sense poder acabar la frase, un altre oficial li va donar un tret "en la boca a quemaropa". Immediatament els soldats dels batallons de las Navas i de Madrid es van insurreccionar. Tancament de portes, soldats que dispareven els seus fusells des dels balcons i finestres. Dèscarregues enmig de la confusió general. Per l'alçada dels rastres dels impactes de les bales, sembla que els soldats no tiraven a matar. També és cert que es van apoderar d'una peça d'artilleria, amb la qual volien obrir la porta del casino on estaven refugiats els oficials, però que no la van poder usar perquè els havien sabotejat la metxa.

Les companyies de voluntaris d'Igualada sembla que no van intervenir, ni el comitè republicà local, malgrat l'opinió del Capità General José García Velarde. Aquest, des del dia 4 estava avisat pels seus confidents de la imminència d'una rebel·lió entre els soldats. Al mateix temps, havia advertit durament l'ajuntament i els republicans igualadins més significats. El dia 6, acompanyat del quadre dels seus oficials i d'un reduït nombre de soldats, va fugir dels tirotejos en direcció al sud de l'Ebre (276). Abans havia intentat que els seus fidels reprimessin la revolta, però els soldats es van negar també a disparar sobre els seus companys. Amb uns 500 homes i després de presentar la dimissió, va passar a Tortosa i Sagunt. Se sentia desautoritzat per a mantenir-se en el càrrec, "con las hojas volantes que contra mí se han publicado en Barcelona, y lo que los periódicos intransigentes han dicho (...)" (277). Als pocs dies, aquestes tropes "fideles" van matar a Sagunt al tinent coronel del batalló de caçadors de Madrid, Martínez Llagostera.

La premsa republicana va fer notar l'actitud altiva dels oficials, en contrast amb la serenor i l'ordre amb què van trobar les tropes a Esparraguera, conduïdes

---

²⁷⁶ La nota que donava des de la Poble de Claramunt, el dia 6, deia així: Cazadores de las Navas, gran parte de Mérida, de Madrid, artilleria de montaña, voluntarios de Solsona y bastantes paisanos se han sublevado en Igualada, anoche 5, al grito de la Federal y muera el general y todos los jefes y oficiales. La oficialidad acudió inmediatamente a sus puestos y fué recibida con descarga por los sediciosos, batiéndose personalmente, resultando heridos y muertos algunos soldados; toqué llamada y nadie acudió; pero luego llegaron 200 guardias civiles, una compañía de Mérida, la fuerza de Ingenieros, dos compañías de cazadores de Madrid y algunos soldados sueltos de las Navas; he salido con esta fuerza de Igualada a encontrarme con la columna del brigadier Padial". Publicat a *La Independencia*, Barcelona núm. 1533, 7 de juny de 1873, pàg. 3406.

²⁷⁷ Carta de José García Velarde, el 6 de juny de 1873, al Ministre de la Guerra, transcrita pel C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit. vol. IX, pàg. 236

per un grapat d'oficials de confiança. Josep Roca i Roca, en una sèrie de cartes enviades des de l'escenari dels fets, va expressar fidelment el pensament d'aquells qui prioritzaven la consolidació de la República i l'acabament de la guerra a qualsevol altre projecte polític. Segons ell, la manca d'una ordenança adaptada a l'esperit republicà, era una de les causes més importants de la crisi. Els enemics "del actual orden de cosas" no desaprofitaven oportunitat per desorganitzar l'exèrcit. Un batalló com el de las Navas, amb l'oficialitat completa i sense haver passat pel procés d'indisciplina de mesos passats, havia entrat en plena descomposició per causa d'un conjunt de circumstàncies. Els soldats eren instigats per paisans que "les decían que conservando su antiguo estado les llevarían al matadero, ora que sus oficiales eran reaccionarios que no querían la República, ora en fin provocaban su disgusto, haciéndoles patente que el no encontrar en sus marchas y contramarchas a los carlistas, debíase a que sus superiores evitaban el encuentro". Per la seva banda, alguns soldats donaven el famós crit de ¡Visca la República Federall, "con el fin de sondear sus opiniones, tomándolo (els oficials) como un acto de indisciplina, lo oían con disgusto, y algunas veces llegaban hasta el punto de castigarlo" (278).

Les conseqüències d'Igualada no van fer més que agreujar l'estat de revolta i descomposició de l'exèrcit de Catalunya. El governador militar de Lleida i el de Girona, es van oferir a caure sobre Igualada per a restablir l'ordre. Martínez de Campos ho comentava alarmat a Velarde, que "sin Ejército no hay nacionalidad posible en estos tiempos", i el que l'espantava no era que la tropa hagués fet foc als seus caps i oficials, sinó la resistència passiva dels soldats: "lo que me aterra es que los fieles, los subordinados, no hayan querido hacer fuego contra los amotinados" (279). Definitivament, el dia 17 de juliol presentarà també la seva dimissió l'impulsiu Martínez de Campos. En carta al Capità General interí Francisco Patiño, explicava un panorama molt pessimista per al futur de l'exèrcit i de la guerra. "Hay una columna, la del coronel Vega, que roba cálices, que viola mujeres, que se va casi siempre al lado contrario del enemigo, que no obedece mis órdenes, y que protesta contra ellas (...), y a la cual hay pueblos que siendo bastante fuertes le niegan la entrada, y piensan comprar armas para levantar somatén contra ella". Continuava la carta dient que alguns batallons Guies de la Diputació i un batalló de Béjar tracten de proclamar la independència de Catalunya. En fi, "¿Sabe V.E. la orden que dí hoy al batallón de Cuba? Pues fué, que si encontráramos alguna de estas columnas, hiciese alto, diera

---

278 Carta de J. Roca i Roca, des d'Igualada, 9 de juny, a *La Independencia*, Barcelona num. 1540, 11 de juny de 1873, i "Sucesos de Igualada", núm. 1542, 12 de juny, pàgs. 3509-11. A pesar de l'opinió d'aquest, les investigacions fetes entre els igualadins van proporcionar un testimoni molt revelador. Els patrons que van allotjar l'oficial causant d'una de les morts, van sentir-li dir que volia passar-se a Barcelona per deixar l'exèrcit, i que era carlista.

279 Carta d'Arsenio Martínez de Campos a José García Velarde, Girona, 6 de juny de 1873. Transcrita a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. IX, pàg. 238.

frente, armase la bayoneta, y si había el menor insulto, hiciera fuego contra ella, sin nueva orden mía. Soy así y me considero un peligro en la actualidad" (280).

Al llarg d'aquest apartat he intentat posar de relleu la importància de la revolta militar ocorreguda a Catalunya. Els conflictes no van acabar amb els fets d'Igualada. D'altres capitans generals van tenir problemes greus, però a partir de setembre la tensió va minvar molt, al compàs de les mesures dictades des del govern d'Emilio Castelar i la política del general Turón. Un any després, quan el Capità General López Domínguez va haver d'afrontar el motí de Granollers, va tenir la convicció que l'esperit de la revolta no s'havia esgotat del tot. En efecte, la indisciplina "no por eso puede considerarse aniquilada. Su germen existe en el recuerdo del pasado, en los cuerpos que vivieron largo tiempo indisciplinados y rebeldes, y que el suceso más sencillo pudiera ser causa determinante de que la rebelión estallase" (281).

5.2. El carlisme en l'etapa republicana: reorganització i creixement.

Pensem que és pertinent ara ocupar-nos de l'evolució i les característiques del carlisme català en aquest any tan prolífic en canvis com va ser el 1873. Resulta una pregunta obligada esbrinar com es va veure afectat el carlisme per l'adveniment del règim republicà, i en quina mesura podem dir que va ajudar al seu creixement. Unes preguntes que ens permetran definir millor el seu contingut contrarevolucionari. En aquest sentit, matisarem la visió un xic estesa, que vincula directament el "desordre" republicà a l'apogeu carlí. Com més conflicte i desordre, més força van adquirir les partides. Les pàgines que segueixen intentaran demostrar que el carlisme va passar també per la seva particular crisi, tot i que el resultat final va ser més avantatjós per als partidaris de D. Carlos.

A continuació començarem tractant les repercussions de l'entrada de D.

---

²⁸⁰ La carta va ser transcrita per la premsa, entre d'altres pel *Diario de Barcelona*, i recollida posteriorment també en l'obra d'Antonio PIRALA. Nosaltres hem utilitzat les transcrites en la seva totalitat pel C.E.M.E., *Narración militar...op. cit.* vol. IX, pàgs. 263-264.

²⁸¹ La correspondència entre José López Domínguez al Ministre de la Guerra, Barcelona 29 d'octubre de 1874. A S.H.M., 2a secció, 4a divisió, lligall 86. Per a confeccionar aquest apartat dedicat en bona part a la revolta militar, hem consultat també el lligall 182 del SHM, dedicat a aquesta temàtica. Gairebé l'únic cos que no va estar afectat per la indisciplina durant tota la guerra va ser el cos d'Enginyers. En finalitzar el conflicte li van retre homenatges pel seu comportament. Un resum de la seva actuació i, de fet, una història de la guerra publicada per entregues a Joaquín de la LLAVE GARCIA, "Apuntes sobre la última guerra en Cataluña", a *Memorial de Ingenieros y Revista Científico-Militar*, exemplars corresponents a 1877.

Alfonso i D. Blanca (María de las Nieves) a Catalunya. El seu periple per la muntanya catalana ens pot servir de fil argumental per a destacar alguns elements importants en la caracterització del carlisme. Quan convigui a l'interès de l'explicació, ens detindrem en alguns dels episodis bèl·lics més rellevants transcorreguts durant 1873. Posteriorment, ens fixarem en l'organització que va impulsar el germà de D. Carlos, en el seu intent de superar el primitiu estat inicial de la guerra de partides. En tercer lloc, ens endinsarem en els conflictes que van existir entre l'infant Alfonso i Francesc Savalls, i que van fer tremolar la direcció del carlisme català. En darrer lloc, estudiarem detingudament fins a quin punt es va ampliar o no l'espai contrarevolucionari carlí durant l'any del canvi republicà.

D. Alfonso de Borbón i la seva esposa María de las Nieves, van entrar a Catalunya el dia 1 de gener de 1873, per la part de Sadernes (Sales de Llierca, Garrotxa). S'hostatjaren en la casa habitada per uns masovers del cabdill Geroni Galceran, on l'esperava José Ruiz de Larramendi. Aquest, després de dirigir la junta carlina catalana el 1872 a Barcelona, era nomenat cap d'estat major de l'exèrcit carlí català (282). L'entrada dels infants s'havia escollit coincidint amb l'alçament del sometent carlí, i l'objectiu immediat era reunir-se amb les forces de Francesc Savalls. Les setmanes següents veuran com ni una cosa ni l'altra s'arribaran a complir. El Sometent, que havia de servir per assetjar Olot, es va dissoldre als pocs dies. Pel seu costat, Francesc Savalls no s'uniria als infants, oficialment i amb les seves tropes, fins els darrers dies del mes de febrer. El retard era una mostra del desacord que Savalls mantenia amb alguns dels seus acompanyants, com el mateix Larramendi.

Aquests primers dos mesos els van passar recorrent petites poblacions properes a Olot. Millor dit, de masia en masia, o de rectoria en rectoria. L'itinerari dels infants, amb alguna excepció, es pot dir que és un viatge entre el bo i millor dels propietaris carlins de la muntanya catalana. I el mateix podríem dir d'alguns rectors de parròquia fidels a la causa carlina. Això no vol dir que la seva estada fos sempre còmode. De la casa de Galceran, van passar a La Miana (Sant Ferriol), després a la descrita per can "Cuguleras", can Batlle de Sallent (a Santa Pau), l'església de Santa Maria de Finestres, i can Surroca a Beget, al límit amb el Ripollès (283). La major part del temps, però, van amagar-se a can Surroca i a can Batlle. Aquesta última era propietat d'un antic alcalde de Santa Pau, i pare de Fèlix Oliveras, jove i notable propietari de 25 anys, que acompanyava els infants. El 1874 va formar part de

---

282 Una petita biografia de Larramendi, del qual ja n'hem parlat en capítols anteriors, es pot trobar a Francesc de Paula OLLER, *Album de personajes carlistas con sus biografias*, Barcelona, La Propaganda Catalana 1887, pàgs. 154-157.

283 Hem seguit el relat de María de las NIEVES DE BRAGANZA, encara que no sempre és molt precís, contrastada amb l'amplia literatura geogràfica i històrica que existeix sobre els llocs citats a: *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op. cit. vols I i II.

l'ajuntament carlí d'Olot, i havia estat també ajudant d'ordres de Francesc Savalls.

Les primeres setmanes, doncs, les van dedicar a establir contactes amb el carlisme gironí, entre d'altres amb el disgustat Savalls, i informar al seu germà de la situació. El dia 10 van escapar d'un petit xoc amb la columna Cabrinetty, a Santa Pau. De tant en tant, però, María de las Nieves esmenta en les seves memòries escenes amables i grates al record. Com la descrita a can Surroca, on podia seguir la missa particular des d'un oratori que donava a la seva habitació; al vespre, a la vora del foc, "después de rezar el rosario en comunidad seguía un rato de cuentos, en el que cada uno contaba un episodio, alguna vez espeluznante" (284).

El 17 de febrer s'assabentaren de la proclamació de la República, i sortiren de la casa fins connectar amb la de can Batlle, a Sallent. Aquí van romandre fins el dia 23, on es van reunir per primer cop amb forces carlines. Amb ells portaven un cavall amb l'equipatge i els papers de la secretaria, i un mul per la cuina i les provisions personals. Un grup de propietaris benestants va decidir de formar-los una escorta. Entre d'altres, Ramon Mir de Ventós, hisendat d'Olot i amb 33 anys, corresponsal de l'IACSI. Emparentat amb els Ventós de Badalona i amb algun membre de la junta de Berga de la primera guerra. Aquest, havia estat membre de la junta catòlico-monàrquica d'Olot després de la Gloriosa. Al seu costat altres grans propietaris, com Josep Solà Morales, Fèlix Oliveras, i Francesc Conill Freixas. Aquest darrer, natural d'Olot i amb 28 anys, formà part de l'ajuntament carlí el 1874, i de la guàrdia foral creada per la Diputació carlina. Posteriorment, el 1895, va ser president de la junta carlina local. D'entre els grans propietaris també destaca Josep Muntades, amb excel·lents finques a la Serra del Boix i a Ripoll. O els propietaris de les Llosses (Ripollès), Salvador Ribas, Pere Arguell i Felicià Aliguer. D. Alfonso i donya Blanca es van envoltar també de joves oficials que els havien de servir d'ajudants. Es el cas de Francesc Xavier Delfau, propietari ric de Figueres, que feia d'oficial d'ordres de l'infant i de comptable. En el poble de Les Presses (Garrotxa), van ser rebuts per les forces de Savalls, les autoritats del poble, el clergat i la majoria dels habitants, encuriosits per l'arribada d'uns "prínceps". D'allà van anar fins a Vidrà, probablement a la casa del Cavaller, on van rebre al capitost Joan Castells que els hi va exposar el seu pla d'atacar Berga.

El suposat atac va resultar un fracàs, segons María de las Nieves, els hi serví per alentir la mala imatge que tenien del vell cabdill. La situació dels infants no era gens fàcil. No tenien una autonomia absoluta en la presa de decisions, no coneixien el país ni la gent: "lo que hacía que la posición de Savalls tuviera muchas ventajas que oponer a los derechos y autoridad del General en jefe (...)". Savalls era el que coneixia la topografia d'aquelles comarques, a qui li arribaven les notícies i el que manava les tropes. No van poder separar-se d'ell fins el mes d'abril, quan van comptar amb el sistema de confidències de Joan Camps i Segalès. Del Berguedà van retornar pel

---

284 *Ibidem*, pàg. 77.

Liujanès fins al petit poble de Ribes de Freser, on es va formar el nucli de la força de zuaus, amb alguns espanyols que havien servit amb D. Alfonso a Roma.

Seguidament, entre el 22 i el 23 de març va tenir lloc la primera acció de relleu, la presa de Ripoll, on es va utilitzar un petit canó batejat amb el nom de la "xacolatera" (285). Tal vegada, però, al marge d'aquesta anècdota, va ser més significatiu l'ús del petroli com a arma incendiària llançada contra els defensors de Ripoll, almenys per l'alt contingut simbòlic que tenia. Després dels fets de la Commune, el petroli va ser associat a la revolució. En aquest context, ràpidament va ser utilitzat amb fina ironia per la propaganda dels opositors al carlisme. Amb tot, la victòria carlina de Ripoll va quedar enterbolida per la mort de Geroni Galceran, que havia de defensar en la posició de la Gleva la pujada d'alguna columna auxiliadora.

La següent acció de renom va ser el setge i entrada a Berga, el 27 de març de 1873. "El aspecto de Berga cuando entramos era lúgubre, y el paso con los caballos dificilísimo, por encima de barricadas medio destruídas, de portales y puertas, de maderos y otros escombros cubriendo el suelo y, en parte, ardiendo aun en medio de la oscuridad (...)" (286). La intenció de les forces de D. Alfonso, era que Berga, igual que Ripoll, fos una població "oberta" als dos exèrcits. De fet, significava el reconeixement que els carlins no podien defensar-la en cas d'un atac liberal, com es va intentar amb la Seu d'Urgell el 1875. De Berga van obtenir un excel·lent botí en armes: 1.800 fusells i 1.200 carrabines, a més màquines per a fer cartutxos i municions. Amb tot, Francesc Savalls va ordenar l'afusellament d'una seixantena de voluntaris de la república, amb l'excusa dels excessos que aquests havien comès abans. A partir d'ara, la relació entre els infants i el cap gironí es farà més difícil. Ordres desobeïdes, manca de respecte, decisions que contrariaven els infants... Amb aquests antecedents, el fracàs en el primer setge a Puigcerdà, el 10 d'abril, va servir per acusar Savalls de manca de competència militar (287).

Com hem dit més amunt, el 20 d'abril va ser el de la separació respecte la força de Savalls. Abans, es van acomiadar de l'escorta de propietaris gironins. Aquests pagaven les despeses del seu equip i la seva pròpia manutenció. "Ellos, como tantos otros generosísimos catalanes, dieron dinero a la Causa a chorros", manllevant paraules de María de las Nieves. Els infants van ser acompanyats en

---

285 Marià VAYREDA ens fa un relat com a espectador de l'acció de Ripoll, i de la utilització del canó, fabricat probablement a Vidrà. Vegeu *Records de la darrera carlinada*, Ed. Selecta, Barcelona 1982, 3a edició., pàgs. 33-47 amb el títol "La xacolatera".

286 Descripció feta per la mateixa María de las NIEVES DE BRAGANZA, *Mis Memorias...op.cit.* vol. I, pàg. 102.

287 Una recopilació de textos facsímils preparada per l'historiador i arxiver Sebastià BOSOM I ISERN a: *La defensa de la vila de Puigcerdà enfront dels atacs carlistes*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1987.

aquesta expedició per 300 homes del batalló de Camps i per 200 més dels batallons de Guies i de Zuaus. La divisió es va fer a Sant Quirze de Besora, i a partir d'aquí els infants van iniciar una nova etapa, una fase notablement diferent en la seva estada en terres catalanes (vegeu Mapa núm. III a l'Apèndix). Entre els mesos d'abril i juliol, el teatre de les seves marxes va ser la Catalunya central: des del Lluçanès, el Berguedà, les serres de Pinós i Castelltallat (Solsonès i Bages), i l'Anoia. María de las Nieves escribia, recordant aquests moments: "íbamos hacia una cruel persecución, una lucha a muerte". Pel que es dedueix del seu relat, l'esforç per empaitar-los fet pel Capità General José García Velarde, va ser considerable. Desmenteix la feblesa de l'acció de l'exèrcit republicà o, en tot cas, com a mínim, el posa al mateix nivell que el dirigit en temps de la monarquia, el 1872.

El dia 24 d'abril, Alfonso va donar una important carta a Larramendi, que marxava al nord fastiguejat per l'oposició dels vells cabdills com Savalls i Castell. La carta anava adreçada a Carles VIIè, i explicava la situació de les forces que acompanyaven Alfonso i Donya Blanca. Li comunicava que estava envoltat per tropes molt superiors en nombre, "que nuestros pobres voluntarios iban reventados, que no sabía cómo pagarles", tot i que moltes vegades pagava amb el seu propi diner. Es pot dir que aquells mesos van estar en mans de l'eficàcia dels confidents de Joan Camps. La qüestió del subministraments era també complexa. Segons María de las Nieves: "Mi marido deseaba dar rancho a nuestros soldados los días que era más fácil alimentarles así; por ejemplo, donde para todos no se encontraba una cocina o no había dinero para pagarles. Nada perdían con esto, pues quedaban con lo que se les debía de sueldo; pero la idea de rancho les repugnaba, porque -decían- entonces serían rancheros y ellos se enorgullecían de ser voluntarios carlistas. También, el llamarles soldados les hubiera ofendido profundamente" (288).

La dieta tampoc no era bona, com en el cas dels soldats de l'exèrcit liberal. Un dia es menjava arròs, i un altre ous durs amb xoriç. El brou el provaven cada 1 o 2 setmanes. Però el suport concedit per les grans cases pairals que trobaven contribuïa a superar les seves penalitats. L'espai recorregut per les forces que estem comentant, les manades per Alfonso de Borbón, eren el terreny més a propòsit per a buscar refugi i aliment. A la dreta del Cardener, "no había casi pueblos, y sí, en cambio, grandes casas de campo, caseríos desparramados. Sobre este terreno ideal se podía llegar casi hasta Suria; solo porque este pueblo ese hallaba al otro lado del Cardener. Podía irse a Matamargó, etc. etc., a todas aquellas masías hospitalarias, para nosotros inolvidables. En ellas se alojaba, a lo mejor, entero un batallón, y encontraban de qué alimentarse bien" (289). Precisament les condicions que van servir

---

²⁸⁸ Novament el llibre de María de las Nieves de BORBON Y DE BRAGANZA, *Mis memorias sobre nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàg. 134.

²⁸⁹ *Ibidem.*, pàg. 146.

de base per a la guerra de partides. Paradoxalment, Alfonso de Borbón es veia obligat a adoptar un sistema de lluita distint al que ell preconitzava i desitjava: un exèrcit carlí regular, organitzat seguint la classificació de brigades i batallons.

Alfonso es va veure en la necessitat de subdividir la seva força com la millor manera d'evitar la persecució i economitzar recursos. Pura estratègia guerrillera que refutava la seva voluntat. No hi havia prou diner per pagar a tanta gent, ara ja eren 800 homes amb els que havia afegit Martí Miret. Amb tants voluntaris no es marxava tan de pressa i era més difícil amagar-se i passar desapercbut. "Se ocupaban más puestos en las casas, y como sólo en las masías podíamos alojarnos, por evitar todos los pueblos, era éste un problema importante. Había masías enormes, pero no siempre, y aun en las grandes era a menudo difícil el alojar a tanta gente y alimentarles rápidamente" (290). A més, hi havia un altre inconvenient. Només en els pobles es podien aprovisionar d'espardenyes, fonamentals en aquesta "guerra de cames". Per tal d'evitar aquests problemes, a principi de maig, els infants anaven acompanyats tan sols de 25 o 30 homes, tot i que de seguida s'incorporaren a la petita partida en la qual hi havia Rafael Tristany.

La correspondència entre la direcció del carlisme català (Alfonso), i el seu germà era molt lenta, irregular i es rebia amb molt d'endarreriment. Segons l'extraordinari testimoni de Maria de las Nieves, les cartes de Carles eren molt afectuoses, però no s'adonava de la gravetat de la situació catalana. Alfonso li descrivia les persecucions, el cansament dels voluntaris, la manca de recursos i de diner..."Decía, en la mayor parte de sus cartas, que era indispensable recibir los medios para pagar a la gente, la que disminuía de un modo alarmante. (Y como era natural -continuava Donya Blanca-, porque el hombre no está compuesto sólo de espíritu, sino también de carne)" (291). La narració feta per Maria de las Nieves en les seves memòries ens proporciona una imatge de l'evolució del carlisme un xic diferent de la confeccionada per l'opinió pública liberal. L'afany de la l'autora per justificar el seu marit, ens ha deixat detalls, amb pèls i senyals, de les dificultats que van patir durant el temps que van tenir el comandament a Catalunya. Certament, les entrades a Berga i Ripoll havien danyat al règim republicà, però no podem considerar la situació del carlisme, ni de bon tros, com a òptima.

Els infants i els seus voluntaris no van ser els únics a patir la persecució de les columnes republicanes. Hem pogut estudiar les memòries d'un oficial carlí, Constantino Mori Garcia, d'Astúries. Aquest començà la seva campanya el mes de març de 1873 amb el grau d'alferes, en el primer batalló de Girona sota les ordres de Francesc Savalls. El seu recorregut per Catalunya va acabar l'hivern del mateix any, quan es va

---

290 Ibidem., pàg. 149.

291 Ibidem. pàg. 191.

passar a l'exèrcit carlí del Centre (Maestrat) (292). El nostre protagonista va recordar com, a partir de l'entrada a Berga a finals de març, van dedicar-se a escapar de la persecució de les columnes, especialment la de Cabrinetty: "No sé que fuerza humana nos sostenía porque parecía imposible que se pueda sufrir tantas penalidades y trabajos como hemos pasado: hambre, miseria, marchas terribles por montañas cubiertas de nieve, pasando noches enteras sin descansar. Todo cuanto pueda imaginar la razón humana creo que no llegaría a la realidad" (293).

El centre de les seves marxes van ser les comarques del Montseny les Guilleries, el Bisaura i el Ripollès. El seu relat és un seguit de descripcions sobre les dures condicions de vida en el batalló, i les contínues accions i combats a les quals van estar sotmesos. Cap indici que faci considerar que el carlisme vivia un període àlgid, al marge de l'extraordinari resultat obtingut a Alpens (9 de juliol) i l'entrada a Igualada (17 i 18 del mateix mes). Finalment, va preferir anar al Maestrat, "cansado del trato duro y sobre todo del carácter catalán, pues observaba que los que no éramos de aquella tierra no éramos tratados como merecíamos, me hizo perder la poca simpatía que al principio les tenía, llegando en algunas ocasiones a reyertas demasiado vivas (...)". Un cop va arribar a Castelló, la vida va ser-li molt més agradable. "Este país era muy diferente a Cataluña. Lo pasé muy bien teniendo una vida magnífica por ser los carlistas dueños de grandes territorios, y porque transcurrían los meses sin ver al enemigo" (294). Un comentari que no deixa de ser simptomàtic de la visió que un carlí podia tenir de la complicada situació catalana, en contrast a la d'altres zones de l'Estat.

Tornant al que hem escollit com a fil argumental d'aquest apartat, el testimoni dels infants Alfonso i María de las Nieves, el dia 31 de maig van fer la seva particular ofrena a la Mare de Déu de Montserrat. En la muntanya es va donar una curiosa barreja de membres dels cors Clavé, que venien de Barcelona, i els zuaus pontificis, que pujaven amb la columna carlina. L'objectiu era la consagració del batalló de zuaus al Sagrat Cor de Jesús. Posteriorment, l'1 de juliol, les forces d'Alfonso van beneir en l'església de Súrria la senyera dels zuaus, elaborada per unes monges de Vic. Enimig d'aquests episodis, Alfonso de Borbón va escriure una altra clarivent carta al seu germà, des del santuari de Montserrat, explicant-li la situació de Catalunya. Savalls havia demanat un permís per anar a descansar a França, a causa de la persecució de

---

292 "Extracto de las memorias de don Constantino Mori García, capitán de los reales Ejércitos de Don Carlos VII, en la campaña carlista de 1872 a 1875". s.d. Document mecanografiat, 37 pàgs, dIn-A 4. He de donar les gràcies a Joaquín Cubero Sánchez, historiador afincat a Gijón, per haverme proporcionat el manuscrit. Arxiu particular. La part que transcorre a Catalunya n'ocupa les pàgines 1 a la 24.

293 *Ibidem*, pàg. 2

294 *Ibidem*, pàgs. 23 i 24.

Cabrinetty.

El propi Alfonso s'havia vist obligat a acomiadar el seu Estat Major el mes de març. Mentre durés aquella situació, no podia enviar cap estadística amb les forces de l'exèrcit de Catalunya perquè senzillament la desconeixia. El nombre d'homes, encara a l'alçada del mes de juny, disminuïa considerablement, "que había batallones que no se componían más que de 150 a 180 plazas; que tuvimos hasta 6.000 hombres, mientras que ahora llegaban apenas a 3.000, y que lo peor era la pérdida de armamento; que estaba el país tan impresionado por la gran persecución y las medidas tomadas por el enemigo (éste mandaba emparedar las casas y coger los bienes), que la gente no salía ya a campaña, y que, en fin, sólo Dios podía salvarnos". Les respostes de D. Carlos expressaven un escàs coneixement del pretendent del que passava a Catalunya. L'enveja corcava l'esperit d'Alfonso i Donya Blanca, pensant en els canons i els fusells que els carlins bascos compraven a Anglaterra: " ¡ Allá tienen el dinero y nosotros no lo tenemos ni para mantener nuestros soldados ! ¡ Todo para allá, y para Cataluña, nada ! (295).

La diferent situació viscuda pels carlins al nord i a Catalunya, va ser vista com un greuge comparatiu per a més d'un. El periodista Pere Aldavert, catalanista de primera onada i espectador de la guerra, va constatar a través d'unes memòries novel·lades escrites amb minuciositat, com "las vidas dels carlins catalans (valien) un ral, y un duro las dels carlins bascongats y navarresos". En un altre passatge, va sentenciar amb un to amarg les dificultats que tenien els carlins del Principat en obtenir armes: "Va barata per don Carles la carn de carlí català" (296).

Durant els mesos d'estiu es viurà un increment de l'activitat bèl·lica manifestada en accions i combats oberts. Un reviscolament que va coincidir amb l'impacte de la revolta dels soldats transcorreguda a Igualada el 5 i 6 de juny. Una de les primeres accions de certa volada va ser la tinguda a Oristà, el 12 del mateix mes. Produeix certa perplexitat el comparar les contradiccions dels parts oficials del combat elaborats per cadascun dels dos bàndols. Però és innegable que finalment les forces manades per Alfonso de Borbón, amb 1.300 homes, van apoderar-se de dos

---

²⁹⁵ Text pertanyent al llibre de María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis Memorias en nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàgs. 208-209 i 211. "Alfonso contó luego detalles menos importantes respecto a nuestra vida hacia dos meses, en los que la mayor parte del tiempo no teníamos posibilidad, ni nosotros ni nuestros soldados, ni de comer, ni de dormir, ni de cambiarnos de ropa y calzado, que íbamos cubiertos de piojos y nuestros efectos sucios y rotos (...)"pàg. 209.

²⁹⁶ Vegeu Pere ALDAVERT I MARTORELL, *Dels anys de la facció*, Barcelona, Impremta de La Renaixença, 1907, pàgs. 37-39.

canons amb tot el seu equipament (297). L'important és que va constituir la primera artilleria seriosa que van tenir els carlins a Catalunya, al marge de la "xacolatera".

Una altra acció va ser la desenvolupada, pocs dies després, a Prats de Lluçanès. Aquesta comarca, el Lluçanès, era un territori molt mal comunicat i encara ho és a hores d'ara; un altiplà situat al bell mig del rectangle format per Berga i Ripoll, al nord, i Manresa i Vic, al sud. Un país d'hàbitat dispers, regalimat de masies i amb nuclis de població poc importants, dedicats feia temps a la indústria llanera i cotoneras tradicionals, en plena decadència durant aquests anys. El 25 de juny va tenir lloc un altre combat en les rodalies de Prats. Aquesta vegada els infants es van enfrontar a les tropes de Josep Cabrinetty. Potser per a justificar la derrota, María de las Nieves va expressar que "los voluntarios ya no podían más con este género de vida". Desmitificant la solidesa de la guerrilla carlina, Alfonso reuní als seus subordinats, els cabdills Miret, Baró, Cucala, Camps, Muixí i Massacs i els digué que era "imposible continuar estas marchas forzadas y seguir siendo perseguidos sin tregua, lo que rendía a nuestras tropas; que reconocía no hallarse los carlistas en condiciones ventajosas frente a un enemigo en superioridad numérica, ni para sostener con pocas municiones un combate contra un adversario más poderoso (...)" (298). El resultat de l'acció va ser negatiu per als carlins, amb la mort del seu cap de cavalleria, tot i que Cabrinetty va haver de contenir la fugida d'alguns soldats "dándoles palos y haciéndoles calar bayoneta" (299).

A principi de juliol, a les portes de les grans victòries carlines d'Alpens i d'Igualada, la situació interna de l'exèrcit carlí continuava sense ser bona. La columna d'Alfonso de Borbón, composta per un miler i escaig d'homes, es veia obligada a subdividir-se en grups de 200 i 300 individus. Significava el reconeixement implícit, encara que no declarat, de les peculiaritats de la guerra de partides a Catalunya i dels problemes de conversió d'aquestes en un exèrcit regular. L'ambició dels infants era de poder reunir contingents d'homes suficients per a realitzar operacions de volum, com l'intent de caure sobre la ciutat de Tarragona, desestimat pels seus subordinats.

La manca de recursos obeïa, segons la justificació de Donya Blanca, a trobar-se molts pobles fortificats i no poder cobrar els impostos. Quan no es podia pagar els voluntaris, no hi havia altra remei que deixar-los anar per uns dies a casa seva,

---

297 La comparació ens l'ofereix la mateixa María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis Memorias en nuestra campaña...* op. cit. pàgs. 218-228. Ho compara amb les dades dels parts del coronel Alvarez i el fet per Martínez de Campos, transcrits també pel Cuerpo de Estado Mayor del Ejército (C.E.M.E.).

298 *Ibidem.* pàg. 241.

299 Part de Josep Cabrinetty, el 25 de juny des de Prats, al Capità General de Catalunya. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83.

fins que de nou es tenia algun diner per donar-los. María de las Nieves va deixar clar que aquest sistema "no era posible más que en cuanto a los catalanes, pero no con gente de otras provincias" (300). Una vegada per falta de paga, una altra degut a l'estacionalitat dels treballs agrícoles, el cert és que els carlins semblaven uns "guerrillers a temps parcial". A la manca de diners i d'armes sovint calia afegir-hi la de municions. Fins l'any 1874, els carlins no van dotar-se de fàbriques de cartutxos on poder fer les fundes metàl·liques imprescindibles per a poder encaçar les bales. Mentrestant, moltes s'agafaven de l'enemic en les derrotes liberals, o en les hores posteriors al tiroteig; en concret, aquesta era una feina per a la quitxalla, encarregada de recollir les beines a canvi d'unes poques monedes.

El 9 de juliol, enmig d'aquest ambient de dificultats, va tenir lloc un combat d'àmplia repercussió. L'acció es va desenvolupar en un petit poble d'uns 800 habitants, Alpens. En aquest petit nucli confluí la columna de Josep Cabrinetty, de 1.200 homes, amb una força d'un miler i escaig de carlins, amb el bo i millor de les seves tropes i l'auxili de sometents de pobles dels voltants. L'estratègia fonamental va ser la d'arribar ràpidament a la població i posicionar-se dels turons veïns. Sembla que la maniobra va ser favorable als carlins. El combat s'allargarà vora de 7 hores, entre les 8 del vespre i les dues de la matinada del 9 i 10 de juliol. Com és sabut, el fet decisiu serà la mort de Cabrinetty. No disposem de xifres reals del cost humà de la batalla d'Alpens, però sí d'aproximacions amb les quals hem d'anar una mica previnguts. Segons el part elaborat per l'oficial de major graduació supervivent, el comandant José Pastor, els morts van arribar a ser uns 50. Per la seva banda, els carlins van esmentar l'existència d'uns 200 morts. Com a xifra intermitja, la donada per un soldat fet presoner que des del santuari de Lord va assegurar haver vist uns 120 cadàvers. El llibre d'òbits de la parròquia d'Alpens no assenyala cap rastre de l'acció. Sigui com sigui, va ser una de les batalles més dures i que va proporcionar més presoners als carlins, uns 900.

La mateixa María de las Nieves va parlar de la dificultat de cavalcar per Alpens sense trepitjar els morts: "Un olor fétido apestaba las calles, un olor horrible de sangre y carnes en descomposición. Bajo el ardor del sol de Julio, todo eso hervía e infectaba el aire, a pesar de que se enterraban lo más aprisa los muertos; pero estos eran tan numerosos, sobretoto allí donde hubo aglomeración (...)" (301). El botí obtingut pels carlins va consistir en dos canons de muntanya, 27 matxos, 43 cavalls, 1.200 fusells Berdan i la caixa de la columna. Una victòria completa. La premsa

---

300 María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàgs. 253-254.

301 La relació del comandant José Pastor, el 13 de juliol, al Capità General, a S.H.M., 2a.secció, 4a. divisió, lligall 83. La narració de María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis memorias en nuestra campaña...* op. cit. vol.I, pàgs.260-279.

conservadora va insistir en atorgar a la indisciplina la principal causa de la derrota. En canvi, diferents informes testimonien que el desordre de la tropa va ser producte, més que res, del pànic creat per l'encerclament al qual van ser sotmesa la columna en els estrets carrers de la vila.

No podem deixar passar l'ocasió de comentar l'entrada dels carlins a Igualada, el 17 i 18 de juliol. La ciutat estava fortament vigilada. Tenia torres de defensa, fortificacions, gran nombre de barricades en els carrers, cases espitllierades, i els edificis més notables estaven reforçats amb murs i planxes de metall. Les forces carlines estaven integrades per uns 2.200 homes, dels quals van actuar en l'assalt uns 1.600. En la defensa, un miler d'homes entre soldats de la guarnició, voluntaris i combatents improvisats. L'èpica carlina va ressaltar el comportament del batalló de zuaus carlins: la mort del seu cap, procedent d'una família de l'aristocràcia catòlica holandesa, Ignasi Wihls, i la del seu acompanyant De France, instructor dels zuaus pontificis a Roma, i d'origen belga. La mortalitat va afectar, com era lògic, molt més als assetjants. El càlcul aproximat ofert per Antoni Carner és d'uns 300 carlins morts, per uns 50 soldats i 30 voluntaris més també morts. El botí que van obtenir els carlins va ser considerable: 1.000 fusells, 28 muls, municions a dojo, i uns 600 presoners. Un cop guanyat el combat alguns edificis i cases significades van patir el saqueig; el cas de més renom va ser l'incendi de l'ateneu obrer local ⁽³⁰²⁾. La notícia de la caiguda d'Igualada, a partir d'ara població oberta, va córrer com la pólvora per tot Catalunya. Per als més conservadors era fruit de la indisciplina viscuda dies abans i de la incompetència republicana. Per als liberals igualadadins havia estat un càstig de la mateixa Capitania General; altres, de la mateixa ciutat, esmentaven la traïció del coronel de la guàrdia civil, Gaietà Freixa, que controlava el telègraf a Barcelona, i criticaven la poca energia demostrada pel cap militar de la comandància d'Igualada.

Les conseqüències de l'entrada a Igualada van ser immediates. Gran nombre de destacaments es van abandonar, uns per decisió militar, i altres per iniciativa pròpia. El de Capellades va passar a Sant Sadurní d'Anoia; el de Centelles a Vic, i Conanglell, Roda i Manlleu van ser abandonats; els de Calella i Tordera es van refugiar a Mataró; els d'Amer, Anglès, la Celleria, Arbúcies i Sant Hilari Sacalm van passar a Santa Coloma de Farners; el de Solsona al castell de Cardona i els voluntaris de Tremp van portar les armes a Lleida. Poblacions com Santpedor, on mai la facció no havia pogut

---

³⁰² La narració de María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op. cit. vol.I, pàgs. 286-310. El millor recull dels fets a Antoni CARNER I BORRAS, *L'entrada dels carlins a Igualada (17 i 18 de juliol de 1873)*, Episodis de la Història núm. 124, Barcelona 1969. També el part oficial de Francisco Moya, de 22 de juliol de 1873, des de Martorell, a S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 83. També hem utilitzat una carta explicativa de la situació d'Igualada i adreçada a Antonio Pirala, des de l'òptica dels republicans locals, datada en 1874 i signada per un tal Solà, 6 fols.: R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6870. La documentació de l'arxiu històric comarcal d'Igualada no ofereix gaire novetats al relat, tan sols des del punt de vista de les despeses ocasionades per l'entrada. Vegeu, a tall d'exemple, el lligall 347.

entrar en la guerra dels set anys, ara havia d'obrir les seves portes a Donya Blanca. La guerra estava canviant de signe. En la província de Tarragona, el 3 de setembre va morir el diputat provincial Felip Sanaüja en el xoc sostingut a l'Albiol. Setmanes més tard, el 2 d'octubre, es va intentar sense èxit ocupar Valls. El dia 19, en canvi, els carlins van assolir una victòria important enfront el batalló de caçadors de Barcelona. El seu cap, el coronel Maturana, hi va trobar la mort.

Un segon bloc de l'evolució del carlisme al llarg de 1873 és el de l'evolució de la seva organització. En les guerres civils del segle XIX sembla esbrinar-se una tensió en l'interior del carlisme, entre aquells que eren favorables al manteniment de partides, i aquells altres que volien la seva transformació en un exèrcit més o menys regular, amb capacitat de ser una alternativa militar creïble. A Catalunya, aquesta tensió es va manifestar de seguida en els intents d'Alfonso de Borbón per construir una organització segons criteris "acadèmics" i professionals. Aquest projecte, amb els seus avenços i dificultats, va portar a un model "híbrid", meitat exèrcit de partides, meitat exèrcit regular. L'any 1873 va ser, doncs, un any de transició.

L'antic sistema de 1872, format en base a una estructura de comandàncies de caràcter provincial, amb el contrapès d'una junta civil a Barcelona, no era de la plena satisfacció d'Alfonso de Borbón. Els comandants tenien massa autonomia en les seves decisions, i les ordres de tipus administratiu que sortien de la Junta Superior no sempre eren obeïdes. L'infant havia col·locat en la Junta José Ruiz de Larramendi, recordem-ho, antic carlí acollit a Bergara i militar professional durant la major part de la seva carrera. Aquest havia tingut un paper destacat en les conspiracions de 1869, i ara Alfonso li destinava una altra vegada un lloc principal. A finals de 1872, el va nomenar Cap d'Estat Major de l'exèrcit carlí de Catalunya, i va dissoldre l'entrellat de juntes civils secretes existents en el Principat. El desig del germà del pretendent era que un membre de cada junta provincial l'acompanyés en la seva entrada a Catalunya, però no es va poder dur a la pràctica. Com hem vist, tan sols una comitiva de propietaris gironins el va servir d'escorta durant unes setmanes.

Gràcies a la consulta del diari personal de Larramendi, coneixem les activitats de les màximes autoritats militars catalanes, durant els primers mesos de 1873. El militar va sortir de Barcelona la matinada del 10 de desembre, acompanyat dels seus dos fills, i pernoctà a Riudellots de la Selva. Entre els dies 18 i 20 de desembre, es va instal·lar a Perpinyà amb D. Alfonso, i Larramendi va encetar els treballs d'organització. Les primeres comissions que va realitzar van ser entrevistar-se amb els caps de les províncies, per explicar-los els canvis que comportava l'entrada de l'infant per la frontera. El dia 24 baixà a Catalunya i conferencià amb Francesc Savalls, que es trobava aleshores en el santuari de la Mare de Déu dels Arcs (Santa Pau). Savalls no va voler participar en la rebuda, per la qual cosa Larramendi va haver de projectar el traspàs ajudat d'altres agents. En efecte, ell mateix va ser l'encarregat de rebre els infants al seu pas per la Miana. La segona comissió va ser la d'entrevistar-se amb la resta de caps: Joan Castells, Geroni Galceran i Rafael Tristany, reunió

celebrada el 7 de gener a Prats de Lluçanès ⁽³⁰³⁾.

Per la seva part, Alfonso va començar a preparar alguns manifestos com ara una proclama als catalans (desembre), el ban de l'aixecament dels sometents (6 de desembre), diverses ordres destinades als seus voluntaris (1 i 25 de gener), i una proclama als oficials i soldats de l'exèrcit d'Amadeu. Un d'aquests bans, de 28 de desembre, ordenava la incorporació de tots els carlins que, per una raó o altra, s'havien acollit a l'indult del govern. En cas de no presentar-se de nou als cossos carlins, serien considerats com a desafectes a la causa ⁽³⁰⁴⁾. Paral·lelament, durant els mesos de gener i febrer, D. Alfonso i el seu cap d'Estat Major van ajudar a crear una sèrie de cossos imprescindibles per a tenir una certa seguretat i autonomia militar. Així, van començar a formar les seves forces de confiança: el batalló anomenat "Guías del Infante" i, setmanes més tard, el primer nucli del que seria el batalló de zuaus.

Durant els mesos de gener i febrer també van formar part del comitè directiu d'Alfonso els dirigents següents. El seu secretari personal Vicente Ruiz Condón, de 52 anys, militar professional del ram de cavalleria, que havia participat en la primera guerra i es va acollir al conveni de Bergara. Durant uns dies els infants també van ser acompanyats pel vell cabdill lleidatà Andreu Torres, en qualitat d'Ajudant de Camp. Altres personatges de la comitiva eren l'oficial d'ordres d'Antoni Torres, el comandant d'estat major Joaquín Martín, d'origen navarrès, el coronel Francisco Redondo, encarregat de la minúscula cavalleria, i l'oficial d'ordres particular d'Alfonso, Francesc Xavier Delfau. Un grup en el qual primaven els militars professionals i de fora de Catalunya.

Com hem descrit més amunt, entre els mesos de març i maig de 1873, D. Alfonso i Donya Blanca amb prou feines van poder descansar perseguits per les columnes de José Garcia Velarde. En les cartes que enviava al seu germà descrivia el panorama de dificultats i de penalitats que havien de patir. Fins els mesos d'estiu, per tant, no començaria un altre impuls organitzador en la direcció militar del carlisme català. En aquest cas, Alfonso incorporaria personalitats polítiques i militars de relleu d'origen català. El 9 de juny va ser nomenat Manuel Milà de la Roca i Ràfols, que seguia en la caserna general com a cronista dels parts de batalla oficials, i que ara hauria de fer d'auditor de guerra. Les funcions pròpies del seu càrrec eren les de donar judici en tots els casos d'interpretació o d'aplicació de la llei. Molt en la línia, per

---

³⁰³ Biografia i Diari d'Operacions de José Ruiz de Larramendi, 1866-1873, 28 pàgs. R.A.H., fons A. Pirala lligall 9/6867.

³⁰⁴ L'ordre datava de 28 de desembre i es donava de temps fins el 15 de gener. S'exceptuaven "los que por su avanzada edad o achaques justificados estuviesen imposibilitados para el real servicio". Totes aquests escrits, reproduïts en el llibre compilatori de Melchor FERRER, *Documentos de D. Alfonso Carlos de Borbón y de Austria-Este*, Ed. Tradicionalista, Madrid 1950, pàgs. 37-51.

tant, de l'esforç ordenancista de l'infant. Aquest jove, segons Maria de las Nieves "era muy erudito en cosas de legislación", tenia 25 anys i era fill del notari barceloní Pau Milà de la Roca, antic redactor i protector del diari catòlic barceloní *El Ancora* (305). El jove carlí havia participat com a fundador del diari carlí *La Convicción*, de tanta importància durant els primers anys del Sexenni. Posteriorment, Milà de la Roca fill jugarà un paper destacat en la formació de la Diputació carlista, i en la fundació, novament al costat de Lluís Maria de Llauder, del diari *El Correo Catalán*. Per altra part, en substitució del secretari de campanya Vicente Ruiz, malalt pel gènere de vida que portava, va ser nomenat el coronel Domènec de Caralt. De Mataró i amb 50 anys, ignorem si pertanyia a la família mataronina del mateix cognom que tant ressò va tenir en la guerra dels set anys.

Sens dubte, però, l'organització concebuda per D. Alfonso de Borbón quedarà molt més perfilada amb la incorporació de dos veterans militars amb molts anys de carrera en l'exèrcit liberal com eren Ignacio Planas i Gaietà Freixa. El primer va substituir Larramendi en el seu càrrec de Cap d'Estat Major. Aquest darrer marxava cap el nord fastiguejat dels problemes que havia ensopegat en l'exercici de la seva funció. De fet, havia presentat la seva dimissió molt aviat, el 31 de gener, tot i que es va mantenir interinament fins el 25 d'abril. El seu treball el va realitzar mentre no l'ocupava Planas el coronel Domènec de Caralt. Finalment, el 17 d'agost a Prats de Lluçanès Planas passarà l'Estat Major després d'un retard de dos mesos des del seu nomenament. El seu perfil personal era el d'un vell mariscal de camp del temps de la reina Isabel. En el passat, havia combatut als matiners i era parent -el seu gendre-, del general Manuel Bretón. Probablement, doncs, no era gaire simpàtic als capitosts carlins que havien viscut l'emigració a França o Itàlia, que no s'havien acollit al conveni de Bergara, i que guardaven distàncies respecte els militars professionals. Maria de las Nieves el va descriure com un general de campanya, poc habituat a la guerra de guerrilles.

Els projectes de Planas consistien a fer un cop de fort ressò i aprofitar després per a fer "reformas con mano firme". Es tractava de superar l'estadi de divisions en províncies autònomes entre si. El pla concebia seguir la nomenclatura clàssica militar, i dividir el territori català en dues divisions, Barcelona i Girona per un costat, i Lleida i Tarragona, per un altre, cadascuna subdividides respectivament en dues brigades provincials. La nova estructura buscava reforçar els òrgans militars directius, en mans d'Alfonso de Borbón. El projecte s'inseria de ple en les idees que ja havia promogut l'infant, si bé amb escàs èxit per les resistències dels cabdills gironins. No seria fins el maig de 1874 quan nominalment començaren a funcionar les brigades. En canvi, una de les fites que podem atorgar als treballs organitzatius de l'infant és la

---

³⁰⁵ Vegeu, en un estudi minuciós, el treball de Casimir MARTÍ, *L'Església de Barcelona (1850-1857). Implantació social i dinamismes interns*, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1984, 2 vols, en concret, el capítol segon "Catequesi, beneficència i premsa catòlica".

consolidació en l'organigrama carlí dels batallons, que reemplaçaven les caduques denominacions de partides. Malgrat tot, referir-se als batallons segons el cànon militars de l'època "era puro lujo", en paraules d'Antonio Pirala (306).

La segona gran adquisició va ser la del coronel i cap del terç de la guàrdia civil Gaietà Freixa. El 22 de juliol, molt poc després de l'entrada a Igualada, un grup de guàrdia civils encapçalats per Freixa, es va sublevar en favor del pretendent. Fill de Berga i amb 60 anys, havia combatut als carlins en la primera guerra, i tota la seva carrera l'havia fet en l'exèrcit liberal. Els mesos d'agost i setembre, en les localitats de Casserres i de Prats de Lluçanès, Alfonso, Planas i Freixa van voler imprimir una forta dinàmica als treballs d'organització. Només faltava en aquest equip Fernando Adelantado y Muriel, comandant d'enginyers, militar complicat en les conspiracions de 1869, sempre a canvi d'una bona recompensa. Per últim, el cas de l'oficial artiller Josep Curto i Salvador, de Tortosa, en aquest cas de filiació carlina gens sospitosa. Aquest havia desertat de Puigcerdà, on estava encarregat de les bateries de la plaça. Un quadre de comandaments, repetim-ho, de contorns bàsicament professionalitzat i ordenancista.

En els centres segurs de Prats i Casserres, els dirigents carlins es van dedicar a revisar els seus projectes i donar, d'una vegada per totes, la forma desitjada a l'exèrcit de Catalunya. Durant aquelles setmanes van preparar l'assalt a Berga, i van posar resistència a Puig-reig a tots aquells combois que pujaven des de Manresa per ajudar als bloquejats. Mentrestant, pels carrers de Prats els soldats carlins aprenien a fer la instrucció, maniobres de combat, i a formar correctament. Durant la nit, la banda de músics dels zuaus amenitzava la velada i el cafè, obert a partir de la guerra, que es trobava ple a vessar. Una de les ordres tendents a reforçar l'enquadrament dels voluntaris en els respectius batallons va ser la donada el 27 de juliol. En aquesta es manava que cap voluntari podria, d'ara en endavant, canviar de companyia o passar d'un cos a un altre, pràctica habitual fins aleshores. També es prevenia del càstig aquells als quals se'ls disparés l'arma. Els fusells, durant les marxes, havien d'estar descarregats. Amb aquestes ordres se sotmetia a pressió a l'oficialitat encarregada de dur-les a efecte; també es deixava un xic desemparats als soldats, en una guerra feta en base a sorpreses, i on la rapidesa dels focs no donava temps material a preparar l'arma (307).

Un dels decrets més importants va ser el publicat el 13 d'agost, malgrat que no funcionarà completament fins el maig de 1874.. En l'articulat es mostra que el sistema de comandants generals per cada província encara funcionava, tot i que integrada nominalment en la nova estructura de brigades i divisions. Els comandants o

---

306 Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea, Segunda parte...* op. cit. llibre novè, pàg. 23.

307 Caserna General de Prats de Lluçanès, 27 de juliol de 1873, Ordre d'Alfonso de Borbón, comunicada el 29 de juliol. Transcrita a Joaquín de BOLOS, *El carlismo...* op. cit., pàgs. 233-234.

brigades havien de passar els primers dies de cada mes una revista de comissari, on havia de quedar especificada la força corresponent a cada batalló, la classe d'armes, cavalleria, infanteria, etc. Cal fer notar que D. Alfonso encara no podia enviar al seu germà cap estadística fiable de les forces carlines catalanes perquè, senzillament, era impossible d'obtenir-ne una. En el decret es detallava quines places havien de tenir dret a cavall i quines no, qüestió que fins aleshores s'havia resolt en funció de si els fills dels propietaris carlins s'havien endut el seu propi cavall a fer la guerra. Es reglamentava tot i es tenia especial cura en l'aspecte del racionament i del subministrament. En les marxes els caps i oficials havien d'anar en ordre amb el seu corresponent batalló, sense barrejar-se amb d'altres. Cadascu havia d'anar amb les divises reglamentàries corresponents. Els jocs prohibits (no sabem quins) i la blasfèmia serien castigats i destruïts per complet ⁽³⁰⁸⁾.

A pesar de la intensitat dels treballs organitzatius, l'oposició que es va crear entre l'alta oficialitat gironina, va fer que la seva aplicació fos lenta, i en alguns casos ni obeïda. El 18 de setembre Ignacio Planas va presentar la dimissió, a causa dels conflictes que havia tingut amb Francesc Savalls i Francesc Auguet, i en va demanar el trasllat a França, on va descansar durant un temps. Posteriorment, el juny de 1874, Planas va trobar una col·locació més adient a la seva formació. Va ser nomenat Ministre de la Guerra de D. Carlos, càrrec que el mantindrà prop d'un any, no sense estalviar-se problemes ⁽³⁰⁹⁾.

La tensió existent entre l'autoritat d'Alfonso i les forces gironines va acabar amb una greu crisi al si de la direcció carlina. Alfonso va destituir Savalls del seu càrrec de comandant general de la província de Girona, el 26 de setembre, i va col·locar en el seu lloc Miquel Cortàzar i Rubies, curiosament cunyat del defenestrat Savalls. Tot seguit, aquest darrer es va desplaçar al nord on va ser rebut pel pretendent. D. Carlos, en contra de l'interès del seu propi germà, i va traslladar a Savalls la concessió del títol de Marquès d'Alpens en record de la victòria de juliol. El premi, considerat una ferida en la dignitat d'Alfonso, va dur-lo a romandre despitat fora del país entre el 8 d'octubre i el 27 d'abril de 1874. Durant aquests mesos, els infants van entrevistar-se amb el pretendent a Estella (novembre), i la resta del temps van restar en cases de legitimistes del Rosselló. Mentrestant, Rafael Tristany es va encarregar d'ocupar el seu lloc com a General en Cap de l'exèrcit carlí de Catalunya.

Un altre terreny particularment important en l'organització del carlisme va ser

---

³⁰⁸ Ordre general publicada a Casserres (Berguedà), el 13 d'agost de 1873, i transcrita a María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis memorias en nuestra campaña...* op. cit., vol. I, pàgs. 344-346.

³⁰⁹ En aquesta ocasió va ser denunciat per Miguel Dorronsoro, diputat general per Guipúscoa. Planas vivia a Ormaiztegui feia dos mesos, fent el panxa-content i suposadament malalt, sense exercir cap activitat. Citat per Vicente GARMENDIA, *La ideología carlista...* op.cit. pàg. 202.

el de la Hisenda. Aquest aspecte, vital en el decurs de qualsevol guerra, el tractarem més acuradament en el capítol VIIIè. Amb tot, pensem que paga la pena fer-ne un esment. El primers mesos de guerra, el manteniment de les partides va dependre dels migrats fons de diners que cada cabdill havia pogut obtenir de les juntes i dels propietaris legitimistes. A l'alçada de l'estiu l'exigència d'impostos es va anar regularitzant, a canvi del corresponent rebut reintegrable. El sorgiment d'una mínima estructura hisendística va coincidir amb l'entrada de D. Alfonso, i el nomenament de Francesc Solà com a Intendent General, el febrer de 1873. L'organització d'un sistema contributiu alternatiu al del govern liberal, era vist com a bàsic per poder atendre a les necessitats creixents de la guerra. Amb tot, les dificultats al llarg de 1873 van ser enormes; a partir d'aleshores les partides es van dedicar a bloquejar poblacions fortificades, per tal d'aprontar recursos a les esquifides finances. Un any més tard, l'administració econòmica va convertir-se en el cavall de batalla de les diferents famílies carlines. Darrera de cada projecte existia tota una manera diferent de concebre l'organització militar: més o menys concentrada, i en base a les partides o els batallons. De fet, la creació de la Diputació tindrà molt a veure amb la necessitat ineludible d'arreglar d'una vegada per totes aquest ram.

Un exemple d'aquests entrebancs el va protagonitzar novament Francesc Savalls. El 7 de gener de 1873 va dictar una ordre vàlida per la seva província, en la qual es creaven dues companyies amb funcions semblants a les dels comandants d'armes, una mena d'apèndix militar destinat a fer complir les ordres sobre el territori. La disposició no podia entrar més que en contradicció amb els projectes d'Alfonso i l'Intendent Solà. Cada companyia havia de disposar de 125 combatents. Aquestes es dividien en la cèl·lula principal, una esquadra de 31 homes cadascuna. La funció de les esquadres era doble: militar i de servei d'ordre públic. Pel que fa a la primera, les esquadres tenien l'obligació de molestar l'enemic, fer sabotatges i sorprendre els combois de l'exèrcit governamental; també havia d'escortar les tropes legitimistes, recollir reclutes, i servir de confidentes i de guies. En resum, una estructura ideal en la qual s'encabirien els elements més independents del carlisme gironí.

Com a forces d'ordre, les esquadres i escamots havien de "perseguir y castigar a los ladrones y dar toda clase de protección a las personas honradas, sea cual fuere su opinión política (...)". Era imprescindible el coneixement del terreny i per tant les esquadres havien d'estar formades per fills del país. Cada esquadra, doncs, se situava en una demarcació fixa. Aquestes van ser detallades poble per poble. La primera aplegava localitats de les Guillerries, la serra de Finestres, la Vall d'Hostoles i el Pla d'en Bas; la segona pobles de la comarca del Gironès; la tercera a cavall del Pla de l'Estany, l'alta Garrotxa i una franja de l'alt Empordà; la quarta i última, aplegava els pobles del Ripollès i el nord d'Osona (310). La destitució de Francesc Savalls decidida per D. Alfonso havia de tenir, així, importants conseqüències en el terreny hisendístic.

---

³¹⁰ Document aparegut a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8632, de 14 de gener de 1873.

María de las Nieves va confessar com la província de Girona era la que es trobava en pitjors condicions d'organització, malgrat ser "la más rica en recursos para los carlistas". L'ordre d'Alfonso segons la qual només l'Intendent estava facultat per a rebre contribucions i pagar les forces, va ser absolutament desobeïda (311).

De totes formes procedir a organitzar les forces carlines era una necessitat sentida cada cop més des de difentes esferes del partit. El testimoni d'un agent carlí a Barcelona és especialment revelador. Per un atzar de la història, el governador militar de la província de Lleida, Benito Franc, va fer-se amb la cartera personal de Rafael Tristany, i una còpia dels seus documents la va fer arribar al Ministre de la Governació. Per tractar-se Tristany del cap general interí de totes les forces carlines de Catalunya, revesteix de certa importància descobrir què guardava en el plec de papers. Al costat d'alguns nomenaments i de cartes sobre els contactes amb oficials de la guarnició de Barcelona, Tristany conservava el conveni que havien signat amb la companyia de ferrocarrils de Saragossa a Barcelona i la de Tarragona a Lleida.

Doncs bé, una de les cartes adreçada a Rafael Tristany per un agent amb el nom figurat de "Samonati", aquest li descrivia com es veia l'evolució de la guerra des de la capital del Principat. "Barcelona ha cambiado de faz desde que vino Turón -deia l'agent-. Los militares van organizándose y la verdad es que ya no hay actos de insubordinación, y los soldados han entrado en cintura: era uno de mis temores". Mentre el liberalisme es recuperava, es lamentava "Samonati", l'egoisme dels homes passius del carlisme no els va dur a fer els sacrificis necessaris: "los únicos sacrificios que pueden hacer son de dinero y no sueltan un céntimo". Li dolia que s'oblidessin dels mèrits dels homes antics del carlisme, com Tristany, a canvi de l'elevació "de hombres nuevos a jerarquías que no pueden representar", com Savalls. Això vol dir que no tots els veterans veien amb bons ulls la representació del cabdill gironí. Calia, per a l'agent de Tristany a Barcelona, fer una política d'atracció, i Savalls no era el més indicat. "Sólo por nosotros no saldremos nunca de la montaña. (...) Convengo perfectamente con Vd. en que necesitamos hacer Ejército, y que no se llamen partidas sino divisiones nuestras fuerzas" (312). Per tant, la divisiòria entre carlins guerrillers i militars ordenancistes, molt més complexa del que en un principi es podria pensar. Les diferents formes d'organitzar l'exèrcit i l'administració carlina van ser una de tantes

---

³¹¹ María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis memorias en nuestra campaña...* op.cit., vol. II, pàgs. 90-91. En canvi, en la província de Tarragona els recursos dels carlins eren molt reduïts: "a consecuencia de no ser posible la recaudación de impuestos en la mayor parte de la provincia, pues eran limitados los pueblos abiertos en que la Intendencia podía cobrar la contribución". *Ibid.* vol., pàg. 38.

³¹² Carta de "Samonati, tocayo a Rufino", Barcelona 14 d'octubre de 1873, adreçada a Rafael Tristany. "Copia de los documentos de más importancia que se han hallado en la cartera del cabecilla Tristany, ocupado por el Sr. Brigadier Franc". Els documents van ser enviats via governador civil de Lleida al Ministre de la Governació, i aquest al Ministre de la Guerra: S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

escletxes que van travessar la direcció del carlisme.

D'entrada, podríem dir que de la mateixa manera que en el camp liberal hi hagué una revolta militar, en el camp carlí també va existir una extraordinària crisi en la seva direcció. La crisi es va manifestar en forma d'indisciplina, desobeïnces i atacs personals. Probablement, en acabar aquest capítol convindrem que durant 1873 el desafiament a l'autoritat va esquitxar a tots dos bàndols.

El 21 de gener de 1873, després de la missa en record de Ponci Frigola en l'església de Sant Quirze de Besora, va tenir lloc un curiós brindis. Francesc Savalls va brindar per la salut de Joan Castells, que s'havia reunit amb ell en aquest punt: "por haber sido el primer caudillo que en Cataluña levantó y ha sostenido la bandera de Dios, Patria y Rey". Castells li va respondre amb els corresponents honors, i per deure-li la vida per haver-se mantingut en la província de Girona ⁽³¹³⁾. No es tracta d'un cas de "solidaritat" entre cabdills, sinó la constatació, a principi de 1873, que la guerra l'havien fet i "aguantat" els cabdills carlins de sempre. Tal vegada aquesta era una impressió assumida per molts carlins, en especial els de Girona, que tant havien fet per ajudar un capitost com Savalls.

La seva bona imatge també va ser obtinguda pels membres més propers a Carles VIIè. José María Lasuén, agent especial de D. Carlos i que havia fet diverses comissions a Madrid i l'estranger, va rebre l'encàrrec de parlar amb Savalls. La trobada de Lasuén amb Savalls havia tingut lloc el mes de novembre de 1872, en el moment de la màxima aureola del cap gironí. La seva missió concreta era entregar-li una carta del pretendent on aquest li demanava consell sobre la conveniència de venir a Catalunya; en efecte, aquest era el propòsit de D. Carlos, però de seguida va ser desestimat per Savalls. Lasuén, en resposta, va enviar al pretendent una memòria on descrivia l'estat de la província de Girona. La impressió no podia ser millor. Al contrari de la imatge que li donaria poc després el seu germà Alfonso, la informació que tenia sobre les tropes de Savalls era magnífica; lluny de ser informal, la seva tropa practicava la instrucció regularment i feia bé les maniobres. Els voluntaris anaven "alegres y contentos" i l'organització estava en marxa. Lasuén va afegir algunes descripcions del gust militar de D. Carlos, sobre la companyia de vailets de 16 a 17 anys que acompanyaven les forces de Savalls, o sobre l'escorta particular de trabucaires que aquest tenia, "ellos le sirven y guisan la comida, estando siempre uno a su lado aún por la noche". Els voluntaris els anomenaven els gossos de Terra-nova, "V.M. tiene sus retratos en el grupo que traje de Cataluña" ⁽³¹⁴⁾.

---

³¹³ Carta a *La Esperanza*, Madrid, núm. 8645 de 30 de gener de 1873. La carta, des de Sant Quirze, portava data de 24 de gener.

³¹⁴ Informe de José María de Lasuén, escrit a Burdeos l'1 de desembre de 1872, 26 pàgs. Al mateix temps, Savalls va insistir en la imperiosa necessitat que el nord s'insurreccionés. La presència de D. Carlos havia de constituir un greu problema, sempre segons Savalls, ja que el carlisme es trobava en

De la diferent visió sobre el cabdillatge carlí tradicional és molt significatiu contrastar les opinions que sobre un mateix personatge, Joan Inglès, van donar José Ruiz de Larramendi i el testimoni anterior, José María Lasuén. Larramendi, en les seves memòries, explica com es va trobar el 23 de desembre del 1872 en la Celleria al capità Joan Inglès Garcín. D'uns 60 anys, Inglès li va causar molt mala impressió, "un ente raro", va dir, "completamente vestido de turco, con las divisas de su empleo". Quan Larramendi li va dir que l'acompanyés a veure Savalls, el capità li va respondre "que él no anda sin comer" i amb la resta dels seus companys se'n va anar al cafè. En canvi, Lasuén va donar a D. Carlos una visió més aviat simpàtica. Joan Inglès era l'encarregat de la companyia d'adolescents carlins que seguien el batallió. Malgrat els esforços de Savalls per fer-los marxar a casa seva, deixant-los 15 dies sense paga, els nens no se n'anaven. Seguien en la partida vivint "de lo que les daban los voluntarios". El capità Inglès era descrit, en aquest context amable, com un vell rondinaire, guerro, sempre renyant als seus nois als que anomenava "sus moscas", i Savalls, la "compañía de la esperanza" (315). Realment sembla que era difícil que es pogués entendre un personal militar de procedència i cultures tan diverses. Larramendi pensava, després de tenir un primer contacte amb les forces gironines que els voluntaris eren bons, "pero los Oficiales no tienen costumbre de mandar, y esto es un mal de consecuencias" (316).

Els conflictes interns del carlisme de major volada durant 1873 i 1874, van tenir com a protagonistes Francesc Savalls i, el seu segon, Francesc Auguet. Van portar a la direcció carlina a una crisi sense precedents des de l'inici de la guerra. Aquesta va ser la raó de la marxa de D. Alfonso al "Cuartel Real" d'Estella. El mes de novembre, l'infant va donar al seu germà una exposició de 25 punts, en la qual atacava en termes molt durs l'actitud de Savalls des de la seva arribada a Catalunya. Una part de l'informe és una contínua diatriba contra la suposada perícia militar del cabdill gironí. Per a començar, aquest no va auxiliar l'entrada d'Alfonso ni l'aixecament del Sometent. Per culpa de Savalls no es va poder prendre Olot, cosa que D.Alfonso donava per fet. Tampoc no va ser prudent en l'atac a Puigcerdà (abril), ni a Santa María d'Oló (maig). No va ajudar prou en l'entrada a Igualada (juliol), ni va molestar

---

una fase d'organització, i rebia amb prou feina armament de França. L'arribada del pretendent posaria moltes més tropes en la frontera, i malbarataria l'entrada de fusells. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6866, exp. 25.

315 J.M. Lasuén, *Ibidem*; José Ruiz de Larramendi, *Memòries i Biografia*, op. cit., pàg. 10. De totes formes, un altre carlí com Jose Joaquín d'Alós, va descriure en el seu diccionari biogràfic Inglès com un personatge un xic fosc. Havia fet la primera guerra i la dels matiners. Sense instrucció i molt renegaire, tenia "instintos brutales y sanguinarios", havent comès actes de tortura al llarg de la guerra amb alguns presoners. Vegeu, J.J. d'Alós, "Carlistas de Cataluña...op.cit.

316 José Ruiz de Larramendi. *Memòries i Biografia...op. cit.*, pàg.14.

el pas del comboi liberal a Gironella (agost). Per culpa de Savalls no es va poder aconseguir el gran objectiu estratègic d'Alfonso durant l'estiu: la caiguda de Berga. Finalment, va desobeir quan es tractava de bloquejar Olot (setembre), i va marxar sense permís a França.

El comportament de Francesc Savalls també és objecte de contínua recriminació. Larramendi va presentar la seva dimissió precisament després de rebre una carta escrita per Savalls "en lenguaje tabernario", degut al fet que el navarrès li ordenava que el batallió de Guies tornés a servir a la província de Barcelona i no la de Girona. El talent de Francesc Savalls amb els infants sempre va ser considerat com altiu i poc respectuós. Una vegada es va presentar amb l'uniforme de tinent general, sense gaudir encara del grau. Una altra, després que el part oficial escrit pel cronista d'Alfonso en la presa d'Igualada no esmentava Savalls, aquest va anar a l'impremta de campanya tot colèric i destruï el part amb les seves pròpies mans. Seguidament, va encapçalar una protesta signada pels oficials dels batallons gironins.

La tibantor també es va produir pels mètodes expeditius que el cabdill utilitzava contra el voluntariat liberal, els anomenats despectivament "sipaios". Francesc Savalls en va afusellar una seixantena dels defensors de Berga, el mes de març de 1873. En contra de l'opinió d'Alfonso, que els havia perdonat la vida, Savalls va voler venjar les suposades vexacions que aquests havien comès abans. El resultat va posar en entredit la paraula del germà del pretendent. D'altra banda, les forces de Girona mai no donaven parts dels seus combats, ni estadístiques dels seus batallons. En més d'una ocasió no van voler deixar l'artilleria a D. Alfonso, com en el cas d'un canó guardat a Vidrà, i que van haver-lo de recuperar per la força. Amb Savalls era impossible organitzar el parc d'armament. L'infant es queixava que els sometents dels pobles no havien tornat les armes repartides pels carlins, moltes d'elles agafades a la columna Cabrinetty. En efecte, l'intent de recollida va ser decebedor: dels 2.200 fusells, només se'n van poder reunir uns 90, entre Alpens i Vidrà. En paraules de María de las Nieves, el Sometent, "tras no haber trabajado en nuestro favor, rehusa ahora la devolución de las armas".

Savalls va crear, segons aquesta versió, problemes a l'organització militar i, també, a la hisendística. Sovint subministrava a les seves forces amb recursos de la província de Barcelona, ja que considerava el districte d'Osona dins de la seva demarcació. Igualment, Savalls era sospitós d'haver-se quedat amb la major part de la caixa de la columna Cabrinetty: de 10.000 duros que contenia, només en van arribar a veure 1.200. En resum, "fué el mayor estorbo para todos mis trabajos en Cataluña y, tanto la organización militar como la hacienda exterior, de otro modo se hubiese efectuado, si él no se hubiese opuesto a toda organización, procurando desacreditarme delante de las tropas y personas, creando una atmósfera que perjudicaba a mi autoridad hasta el punto de hacer incompatible mi estancia en

Cataluña" (317).

El més greu, però, van ser les manifestacions d'oposició a D. Alfonso protagonitzades pels batallons gironins els mesos d'agost i setembre de 1873. La posició de l'infant va arribar a ser tan greu, que ell mateix la va comparar amb l'indisciplina que es vivia en el camp republicà: la seva situació -deia-, era indigna i ridícula, "igual a la de los jefes enemigos, que dependen de sus soldados" (318). D. Alfonso no va poder fer complir l'ordenança militar, de la mateixa manera que els oficials governamentals van demanar el seu retorn per a controlar als seus propis soldats.

Durant aquests anys, els diferents Capítans Generals i l'opinió pública liberal va tenir coneixement de les divisions i enfrontaments entre els cabdills carlins, però mai fins al punt d'adonar-se de la dimensió real del conflicte. El primer símptoma d'insubordinació oberta el van tenir en una acció a prop de Balsareny el 14 d'agost. En aquest cas, un dels batallons de la província de Girona es va negar a seguir la marxa. Dos dies després, va ser el segon batalló de Girona manat per Francesc Auguet el que va presentar problemes. El contingent del batalló estava força incomplet, per causa del costum "de ciertos jefes de mandar la gente con permiso a su casa, decían para cambiarse de camisa" (319). D. Alfonso havia prohibit aquesta pràctica quan es feia sense permís previ.

Un altre gran conflicte va tenir com a protagonista l'esmentat batalló d'Auguet. Aquest cabdill era un estret col·laborador de Savalls, i havia travessat la frontera amb ell en temps de l'aixecament. Era un home de brusa, sense gaire instrucció, d'ofici espartenyer, i havia fet totes les guerres. Era freqüent veure'l renegar i, segons els infants "tenía poca religión, debido, sin duda, a su prolongada estancia en Francia, donde vivió como emigrado". Doncs bé, el 14 de setembre el segon batalló de Girona va resoldre marxar de Prats de Lluçanès i tornar a la seva província. En contra de la voluntat del General en Cap, va decidir reconèixer només l'autoritat de Francesc Auguet. La reacció de D. Alfonso va arribar a l'histerisme, "habría que fusilar a varios y atar a los demás", va comunicar als seus consellers. Auguet amenaçava també amb presentar la seva dimissió; el general Ignacio Planas, més asserenat, va recomanar deixar-lo fer per evitar mals majors. Sembla que "la parte revoltosa" -segons expressió de Donya Blanca-, es va passar aquella nit

---

³¹⁷ Exposició i acusació contra el general Savalls, Caserna Reial d'Estella, 8 de novembre de 1873. Alfonso de Borbón. Transcrita a Melchor FERRER, *Documentos de D. Alfonso Carlos de Borbón...* op. cit., pàgs. 61-70.

³¹⁸ Del llibre de María de las Nieves DE BRAGANZA, *Mis Memorias sobre nuestra campaña...* op. cit., vol. II, pàg.21. Pertany a una carta que escriu D. Alfonso l'11 de setembre al seu germà.

³¹⁹ *Ibidem*, vol. I, pàg. 356.

cantant, alegre de poder tornar a la seva terra (320).

El mes de setembre de 1873 va continuar pròdig d'incidents que assenyalaven la profunda esquerda existent al si del carlisme militar. D. Alfonso, en assabantar-se que Francesc Savalls havia abandonat el bloqueig d'Olot, i descansava a Perpinyà en companyia de Joan Castell, va prendre una decisió dràstica: destituir Savalls i Auguet dels seus comandaments a Girona. La desobediència va ser contemplada com a una deserció. Els projectes d'Alfonso de prendre Berga es veien així definitivament frustrats, en no poder comptar amb les forces de Girona. Inclús, es rebien cartes dels agents de Barcelona (el baró D'Abella, Francesc Subirà), animant a la presa de Berga. Si queia aquesta, també cauria Cardona i altres places fortificades. Era una qüestió de vida o mort per a tots dos bàndols, segons la interpretació dels infants. En aquest context, el 27 de setembre es van produir els fets més greus. En una marxa de Riudaura fins a Castellfullit de la Roca (Garrotxa), els batallons de Girona es van insubordinar. Se sentiren crits com " ¡ Aquí estamos vendidos ! ; No queremos continuar !". Quan van arribar a Castellfullit es va reunir el consell de guerra i va decidir afusellar els promotors del motí. De nou, per recomanació del general Planas es va perdonar la pena de mort a canvi de la pèrdua dels seus graus i de l'arrestament (321). Davant de la possibilitat d'una insurrecció general dels batallons gironins, l'Infant confiava en utilitzar la força dels zuaus per a sufocar-la.

En una carta que va rebre D. Carlos escrita pel seu germà, aquest li va fer balanç dels esdeveniments. Savalls, en paraules de d'Alfonso de Borbón, "ha revolucionado de tal modo sus tropas de Gerona, que no sé si acabaremos a tiros entre nosotros, pues no quieren obedecerme, ni seguirme a ninguna parte. En fin, la provincia de Gerona es como si no existiese para la Causa, y hasta mucho peor, pues de gran estorbo para el triunfo y para todas nuestras operaciones". Una part de les forces de la província de Barcelona també estaven suggestionades per Savalls, però, en canvi, les províncies de Lleida i Tarragona "son sumisas y buenas". Cal fer notar com l'infant posava l'èmfasi en acusar a l'oficialitat i no als voluntaris de la manca de disciplina. Són els oficials els primers que criden traïció, "¡ Sin Savalls no queremos batirnos !" (322).

Al cap i a la fi, en l'exèrcit governamental i en la premsa conservadora barcelonina també es trobava un cap de turc en l'origen de la revolta militar. No es volia entrar en estudiar les arrels del comportament de les tropes, i el més senzill era acusar els delegats de la Diputació de Barcelona de "contaminar" les tropes. En el cas

---

320 *Ibidem...op.cit.*, vol. II, pàgs. 16-18.

321 *Ibidem...*, op. cit., vol.II, pàgs. 84-85.

322 Carta d'Alfonso de Borbón a Carles VIIè, el 28 de setembre des de Castellfullit de la Roca. Reproduïda per la seva dona: *Ibidem...* op. cit., vol. II, pàgs. 88-89.

del carlisme, la responsabilitat del desordre es dona a l'oficialitat. Però s'ignora els motius que podien dur-los a tenir aquella actitud. Tal vegada, la relaxació que comportava el poder marxar a casa en moments de dificultat personal ("mudar-se de camisa"), requeria que la partida o el batalló operessin en una àrea propera al domicili. També, la comoditat que resultava de batallar en la pròpia comarca, on la subsistència havia de ser millor que no pas en una terra estranya. La facilitat que hi devia haver amb uns caps i oficials coneguts, coneguts personalment abans i probablement també després de la guerra, ajudaven tot plegat a considerar, que el sistema de partides i de cabdillatges era més beneficiós que no pas el de l'exèrcit regular.

Podem conèixer, de forma indirecta i filtrada, algunes de les raons que Francesc Savalls donava als infants per a negar-los el seu concurs. El cap gironí parlava en to de protesta cada vegada que Alfonso volia fer atacs nocturns, marxar fora de la seva província, o donar compte a la Intendència de les contribucions cobrades. En alguna ocasió els amonestava dient que portaven massa gent en la seva escorta, que portaven massa cavalls i massa equipatge, i que exhaurien el país. Malgrat això, resulta difícil conèixer les intencions reals de Savalls, ja que el rastre documental que ha deixat ha estat molt minso.

Des de l'inici de la guerra es va crear una mena de "partit savallista", amb particular força en les províncies de Girona i Barcelona. La campanya feta en favor de Savalls i en la qual van col·laborar molts dels membres de les junts civils i de la premsa carlina, va contribuir a fer de Savalls un cert mite. María de las Nieves explica que feia molt de temps que hi havia una corrua d'emissaris i addictes de Savalls en el "Cuartel Real" de D. Carlos. El seu principal suport sembla residir en un nombre important de propietaris, enganyats, és clar, sempre des de la perspectiva dels infants, i que procuraven que Savalls no fos perjudicat. Així, a finals de 1873, van visitar en comissió al pretendent carlí en el seu cau d'Estella. Segons aquests propietaris, el cabdill era indispensable per a la marxa dels afers carlins. Els emissaris asseguraven que no es podia menysprear Savalls "so pena de perder parte del ejército de Cataluña, y la protección de los propietarios catalanes". Si Savalls desapareixia només per uns dies de Catalunya, "podría ser la ruina del partido" (323). Que aquesta pressió era ben real és una prova el fet que, malgrat les acusacions del seu propi germà i després de titllar-lo d'"assassí" i "delinqüent militar", D. Carlos va concedir Savalls el títol de ; Marquès d'Alpens !...

Ens hauríem de preguntar ara, per acabar amb aquesta visió de l'evolució del conflicte bèl·lic el 1873, fins a quin punt la creixent importància del carlisme es va deure a l'arribada al seu camp polític de forces emporuguides pel canvi republicà. Dit d'una altra manera, saber si el carlisme va aixoplugar suficients elements que ens permetin parlar d'una ampliació del seu espai contrarevolucionari. A primer cop d'ull,

---

323 *Ibidem...* op. cit., pàgs. 96 i 150.

no és senzill de respondre a la pregunta. Les dades que hem reunit en la nostra investigació ens porten a dir que no hi hagueren grans "moviments de lloc" en el panorama polític català. Sí, en canvi, es van poder aplegar adhesions de sectors que d'una forma o altra es van sentir ferits per l'evolució de la situació: militars, eclesiàstics i, menys, propietaris de tradició liberal i industrials. Futures investigacions concentrades en casos particulars, potser podran mesurar la sensibilitat de l'hisendat o del fabricant envers el carlisme.

En efecte, resta com un terreny erm per a posteriors recerques la forma concreta en què la dinàmica bèl·lica va despertar fenòmens anti-governamentals, que van ser canalitzats i expressats a través del carlisme. Ens referim a l'escàs èxit tingut pel Govern en les successives convocatòries de quintes, o el suport que les partides van poder obtenir com a reacció al poc tacte de les forces de voluntaris republicanes i de l'exèrcit. Comportament que no feia prou distinció, amb suficient cura, entre qualsevol carlí i certs estrats del món rural. L'exemple d'una pagesa de Vacarisses (Vallès Occidental) és prou il·lustratiu d'aquesta problemàtica: "Mi esposo, que es muy liberal, no le gustan los curas y canta siempre la marcha de Riego; pero cuando oye que llegan los soldados o de estos republicanos ya tiembla, pues los carlistas siempre nos han pagado lo que hayan tomado, más los del gobierno ya nos han dejado dos o tres veces sin cobrar; aquéllos, aún cuando sean muchos se contentan con dormir en cualquier parte, más los soldados nos quitan de nuestra cama, etc. Después se extrañarán de la falta de confidencias y del desvío en que son miradas las fuerzas liberales" (324).

D'altra banda, convé tenir present quin era el context viscut per la resta del carlisme a tot Espanya. El carlisme català no va ser l'únic a poder experimentar un cert creixement. Al contrari, probablement va ser un factor a considerar per l'opinió pública conservadora, el fet que en el Nord i en el Centre les tropes del pretendent aconseguissin de formar contingents militars respectables. Els primers mesos de 1873 es van caracteritzar en el Nord per l'acció de grups guerrillers, amb la incansable figura del capellà Santa Cruz. A partir de la primavera ja es van aconseguir algunes victòries de relleu. A poc a poc, els carlins van anar donant forma a un exèrcit estructurat en batallons i divisions. Són coneguts els combats d'Eraul (maig), la capitulació de Puente la Reina (juliol), i l'empresonament de la guarnició d'Estella (agost). Carles VIIè, que havia entrat el 16 de juliol per la frontera de Dantxarinea, va donar un nou impuls a la guerra. La tardor i l'hivern van poder veure, sobretot en terres navarreses, com el carlisme va assolir prendre la iniciativa a l'exèrcit de la República: combats de Santa Bàrbara de Mañeru (l'octubre), Montejurra (novembre), i Velabietta (desembre), aquest darrere de resultat incert.

---

³²⁴ Exemple donat des del *Diario de Barcelona*, 1 de juliol de 1873, pag. 6719; és clar que aquest diari estava molt interessat a desprestigiar la República, encara que fos al preu de donar una relativa millor imatge a les forces carlines.

L'àrea territorial del Centre tenia uns contorns més amplis que no pas la del Maestrat. Present en la nomenclatura militar des de temps de Ramon Cabrera, comprenia les províncies castellanes de Guadalajara i Conca, les aragoneses de Saragossa i Terol, i el País Valencià. També hauríem d'incloure les comarques del sud català: el Baix Ebre, la Terra Alta i el Montsià. En aquest teatre d'operacions, l'activitat dels carlins s'havia vist bastant reduïda després del fracàs de l'alçament de 1872. Les petites partides que subsistien no preocupaven al govern. L'estiu la situació es va transformar. A l'Aragó, el mes de setembre els carlins van sortir de l'ensopiment. Al sud encara els hi anava millor. El brigadier Francesc Vallès, nomenat cap del Maestrat per D. Alfonso, va travessar l'Ebre el 9 d'agost. Amb ell hi anaven uns quants centenars de voluntaris que lluitaven a Catalunya. Un altre cabdill, Joaquim Santès, que havia estat en les forces de Savalls, va aparèixer en el camp de València uns quants dies més tard. Els fets més rellevants per a les fileres carlines van ser les entrades a Xàtiva, Oriola, Ulldesona i Casp. El mes d'octubre van entrar per primer cop a Conca, mentre que es fracassava en l'intent d'apoderar-se de Morella (325).

En el cas català, va iniciar la seva gran mobilització a partir de l'estiu de 1873. A Catalunya per les derrotes successives que culminen en la caiguda d'Igualada. A Navarra, per l'entrada del pretendent i disposar d'una caserna general a Estella. Per últim, en el Centre, per la presència d'uns quants cabdills com ara Santès, Cucala, Vallès o Segarra, que van imprimir un nou ritme al conflicte. En resum, als ulls de l'ampli camp reaccionari, el carlisme va poder figurar aleshores com una sèria amenaça al règim republicà. Tal vegada era vist com un potent aturador del canvi, però segurament ningú no oblidava que el carlisme era molt més que això.

El desig de fer una política d'atracció envers els elements més reaccionaris de l'antic moderantisme, havia estat present en el carlisme des dels inicis de la Gloriosa. Ara, el 1873, aquest anhel no havia canviat. Calia, això sí, sumar tots els esforços, encara que el carlisme veterà de l'emigració no veia amb bons ulls als nouvinguts. Un exemple són els temptejos realitzats a Madrid per a descobrir un grup de personalitats que pogués representar la política de D. Carlos. Desconeixem el desenvolupament i el resultat d'aquest projecte, però paga la pena de conèixer en què va consistir, en la mesura que ens il·lumina de les intencions polítiques reals de l'equip dirigent carlí. El pla el podem conèixer a través d'unes instruccions reservades que tenia l'agent encarregat de dur-les a terme, José María Lasuén. El mateix personatge que havia visitat Savalls per ordre del pretendent, l'hivern de 1872.

D'entre els millors candidats existents a Madrid, Lasuén sabia que podia

---

³²⁵ Sabem, pel control que D. Alfonso tenia de les seves tropes, que dels 3.000 carlins que podia reunir, uns 900 eren valencians, aragonesos, castellans, andalusos i alguns estrangers. D'entre els valencians, el propietari d'Alcalà de Xivert Pascual Cucala, tenia a les seves ordres un petit batalló de valencians. María de las Nieves de BRAGANZA, *Mis memorias sobre nuestra campaña*. op. cit., vol. I, pàg. 338.

comptar amb els representants carlins a la Liga Nacional: José Canga Argüelles, Antonio Juan Vildósola i Luis Echevarría. L'agent carlí tenia ordres de saber l'opinió d'antics dirigents de les juntes catòlico-monàrquiques, sobre l'oportunitat o no de continuar impulsant les activitats bèl·liques. Mentre el sector de *La Esperanza* (Vildósola i Vicente de la Hoz), volien continuar, el d'*El Pensamiento Español* (Echevarría), dubtava sobre la conveniència de prosseguir amb la guerra. Pel seu cantó, el Comte d'Orgaz, creia que el millor era "plegar por un momento la bandera carlista para enarbolar solamente la antifilibustera, y captarse así una protección que naturalmente se convertirá a favor de un levantamiento carlista, el cual no debiera emprenderse sin completa seguridad" (326).

Tampoc no deixa de ser simptomàtic de la mena d'aliances polítiques que estava disposat a aprovar D. Carlos, la visió que tenia d'alguns dels més importants dirigents carlins a Madrid. Sens dubte, els dos més significatius eren Cándido Nocedal i el Comte d'Orgaz. Com a representant eclesiàstic, la figura escollida era el bisbe de la Habana. Les virtuts de Nocedal eren moltes, però la més bona de totes elles era que "daría confianza a los que sólo conocen al carlismo como partido de oposición, y niegan sus cualidades como poder". El seu principal inconvenient era el seu tarannà independent, excludivista, enfront d'altres personatges influents com ara Canga Argüelles.

Per la seva banda, el Comte d'Orgaz també tenia problemes de relació amb Nocedal, i era quasi segur que no acceptaria la representació si havia de col·laborar amb aquell. En cas d'haver d'escollir entre l'un i l'altre, Lasuén tenia les instruccions molt clares. Si cal, "habrá que sacrificar su antiguo buen nombre carlista, a la conveniencia política que ofrece el Sr. Nocedal". A les alçades de 1873, en definitiva, es va privilegiar clarament l'ampliació de l'espai contrarevolucionari, fent-lo extensiu al dels antics moderats, com s'havia fet des de 1868. Les facultats donades a Nocedal, en cas d'acceptar, serien molt grans. Ell mateix podia nomenar el càrrec de capità general de Madrid, tot i que tenia un caràcter simbòlic. Significativament, Lasuén tenia en cartera el nom del Sr. Bériz, antic home de confiança de González Bravo.

L'Exèrcit va ser un excel·lent terreny on avaluar la capacitat del carlisme per atreure's l'oficialitat contrariada pels efectes de la revolta militar. Estem lluny encara de poder oferir conclusions plausibles al respecte. L'existència d'oficials i alts comandaments militars en el carlisme català, i que van deixar l'exèrcit governamental, és un fet innegable. Una altra cosa és pensar que el carlisme fos considerat la millor alternativa a la República. En aquest aspecte la major part sembla inclinar-se per l'alfonsisme. Entre desertar i passar a les rengles del germà de D. Carlos, o passar a

---

326 "Instrucciones confidenciales y reservadas que ha de tener el Sr. Lasuén en su viaje a Madrid, 1873. Ignorem la data exacta de l'informe. L'al·lusió que es fa en boca del Comte d'Orgaz sobre el "filibusterisme", tant es podria atorgar als patriotes cubans com als cantonals de Cartagena. B.R.A.H., A. Pirala, 9/6868, carpeta 4a.

la reserva esperant un pronunciament en favor del fill de Donya Isabel, la major part de l'oficialitat sembla haver-se inclinat pel segon camí. La dada més concluent és la diferència que resulta de comparar l'escàs nombre d'oficials amb els quals es van quedar els batallons republicans del districte de Catalunya, amb la menor quantitat d'oficials que van passar-se als carlins, probablement unes desenes. Això no vol dir que el fenomen no fos qualitativament rellevant, i que en el cas d'alguna arma en especial, com la d'artilleria, la deserció fos nombrosa. Tot i això, sembla que els oficials artillers van preferir molt més presentar-se en el Nord carlí que no pas a Catalunya.

Al marge d'aquestes consideracions, els contactes amb oficials de l'exèrcit van continuar essent nombrosos, com en el període de 1868 a 1872. Un cas espectacular va ser el del comandant militar encarregat de Berga, Ramon Morales, en l'entrada a dita població el mes de març de 1873. En contra de l'opinió de la majoria de l'oficialitat, partidària d'una heroica defensa, el comandant Morales va capitular obrint les portes de la caserna a les forces de Martí Miret. Totes les informacions coincideixen en acusar de traïció al cap de la plaça: el general Contreras, el relat del diputat republicà Rafael Joaquín Penina, que es trobava en el lloc dels fets, i els testimonis dels voluntaris supervivents del batalló franc de Catalunya (327).

Un altre fet d'importància, consignat en pàgines anteriors, va ser la deserció del coronel del terç de la guàrdia civil Gaetà Freixa, natural de Berga. Aquest va portar fora de Barcelona i enganyada a una companyia sencera del cos, amb la intenció de trobar-se pel camí amb una partida carlina i donar el crit en favor de D. Carlos. La intenció era produir pronunciaments en cadena entre els destacaments de la guàrdia civil, començant pel de Tarragona. L'operació va fracassar. Dels 165 individus sortits de Barcelona, tan sols acompanyaren Freixa sis oficials -inclòs el seu propi fill- i dos guàrdies (328). De totes formes, els treballs entre l'oficialitat no van parar mai, però les temptatives van estavellar-se, de la mateixa manera que ho havien fet anys abans.

Coneixem alguns contactes gràcies a la documentació que va guardar Joaquím

---

327 Carta del general en cap de Catalunya i Capità General Juan Contreras, de 30 de març, al Ministre de la Guerra. En aquesta atorgeix que s'estava instruint una sumària a Morales pel seu comportament. Transcrita a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. IX, pàgs. 93-94; la carta de Rafael Joaquín Penina, publicada a *La Independencia*, núm.1415 d'1 d'abril, i la dels voluntaris francs en el mateix diari, art. "Más sobre los hechos de Berga", núm. 1430, 9 d'abril.

328 Tota la documentació sobre la deserció en la sumària i telegrams que la Junta de Salvació i Defensa de Catalunya va fer sobre el cas. Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 558. Alguna referència la trobem a Miguel LOPEZ CORRAL, *La Guardia Civil. Nacimiento y consolidación, 1844-1874*, Ministeri de Justícia i Interior, Madrid 1995; pel que fa a l'actuació del cos durant la guerra, algunes anotacions a Manuel JAREÑO MARTIN, *Crónica general de los servicios de la Guardia Civil, desde 1864 hasta 1886*, Imprenta de la Revista de Legislación, Madrid 1887. Vegeu l'anàlisi ponderada de Diego LOPEZ GARRIDO, *La Guardia Civil y los orígenes del Estado Centralista*, Crítica, Madrid 1982.

de Bolós així com l'obtinguda per l'Exèrcit a través de les seves pròpies esbrinacions. Un notable agent carlí, Francesc Veciana Gené, va comunicar des de Montblanc els resultats dels seus treballs amb l'exèrcit republicà de la província de Tarragona. Es va entrevistar amb un capità del batalló Fijo de Ceuta, i dos tinentes de reemplaçament del batalló caçadors de Reus. Segons el capità del Fijo, la majoria dels oficials es trobava en una posició favorable al carlisme. El desig de Veciana era parlamentar amb el tinent coronel del cos, "persona que reniega de la situación, y al propio tiempo muy querida de todo el batallón". Els contactes també s'estenien amb militars de coneguda filiació alfonsina. Un d'ells era el comandant de carrabiners, antic caporal dels mossos d'esquadra D. Pablo Miguel. Més amunt encara, les intencions eren contactar amb Joan Cirlot, governador militar de la província. La seva família, dels Omells de na Gaia (1er Urgell), era de procedència carlista. Les seves opinions "no son republicanas y según dice muy católico". El projecte era preparar una reunió entre el cap del batalló Fijo de Ceuta i Cirlot -ambdós molt amics- en la casa del cabdill Cendrós en el poble veí de la Guàrdia dels Prats. Naturalment a aquests testimonis no podem donar-lis tota veracitat, però ens interessen pel que fa a la voluntat expressa del carlisme per a jugar la carta dels oficials desafectes a la República, fos quina fos la seva procedència política, carlina o alfonsina (329).

Per altra banda, la documentació proporcionada per Joaquim de Bolós prové de la relació mantinguda entre alguns oficials de la guarnició de Barcelona, en el subministrament d'armes i municions, i la direcció del carlisme. Les cartes porten data de setembre de 1873, i registren les operacions de compra d'armament (Berdan, Remington...) i caixes de municions, per part de comissionats de Francesc Auguet i de Rafael Tristany. Al marge de l'exposició i del perill que representava pels militars implicats aquestes relacions, ben segur que no deixava de ser un negoci molt lucratiu. En una de les cartes es diu: "Mande Ud. dinero, dinero y dinero, y pida Vd. todo lo que quiera" (330). Amb tot, hem d'insistir que el més probable era que la major part de l'oficialitat simpatitzava amb l'alfonsisme. Els treballs conspiratoris fets per Santiago Lirio, conseller del pretendent, van connectar amb diversos militars proclius a tenir-hi

---

³²⁹ Carta del tinent Francesc Veciana Gené, des de Montblanc, a Rafael Tristany, el 3 d'agost de 1873. En una carta adjunta, des de Pontils l'11 d'agost, es manifestava que "El comandante de la columna del Fijo de Ceuta ha manifestado a un amigo mio, deseos de entrar en relaciones con persona de reserva de nuestro partido (...)". Els documents formen part de la correspondència agafada per l'exèrcit al propi Rafael Tristany, i transcrita en S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

³³⁰ Del llibre Joaquim de BOLOS I SADERRA, *La guerra civil en Cataluña...* op. cit. pàgs. 19 i 20. En una de les cartes es deia que no tenia mitjans de desembarcament, i que ell era massa conegut; "Convendría una casa para depósito de efectos, y allí cargarlos, sea en un callejón o en el ensanche". Francesc Veciana era natural de Sarraí i d'ofici advocat. Arribarà a ser cap del segon batalló del Maestrat, i serà pres en el castell de Miravet el juny de 1875. La família Cendrós estava integrada per coneguts capitosts. Agustí, propietari i, Pere, adroguer a Montblanc. Aquest darrer havia estat president de l'Ateneu Catòlico-Monàrquic "La Flor de Lis" de dita localitat el 1872.

relacions. Un d'aquest, un coronel de cavalleria anomenat Fernández Terán, deia que no s'havia presentat encara "por falta de recursos". L'altre, en canvi, més sincer, li va dir que el partit carlista no tenia possibilitats de triomf "por falta de recursos pecuniarios. Que la solución más fiel era la del hijo de Isabel, para lo cual bastaba ganar una parte del Ejército y obrando con gran energía restablecer la disciplina en las filas, cueste lo que cueste" (331).

Encara és prematur conèixer l'actitud de l'alfonsisme militant envers el carlisme durant el règim republicà, almenys pel que ens interessa aquí: saber si el 1873 el carlisme va créixer gràcies a la por a la revolució. Volem deixar constància d'algunes de les reaccions manifestades a partir de dos fets d'impacte durant aquests mesos: la caiguda d'Igualada, i l'article addicional a la llei de 20 d'agost relatiu a la redempció del contracte de rabassa morta.

En el primer cas, segons una carta adreçada a la premsa per un barceloní, que no amagava les seves simpaties pel fill d'Isabel, l'augment del carlisme responia a circumstàncies prou justificades. El desordre del Govern, "la guerra social que tenemos encima", i la indiferència dels països, explicava aquesta creixença: "Muchos hay que no son carlistas y, sin embargo, apoyarán esa solución que representa una política de afirmaciones, antes de seguir en este caos de negaciones que nos rodea" (332). Una actitud, per tant, que revela la incertesa del caos produït per l'entrada en una ciutat de la importància i de la proximitat respecte Barcelona com era Igualada. Alhora, recull la inquietud dels que buscaven una política d'ordre i de fre al canvi polític republicà.

Un segon exemple són les repercussions de la llei que entre d'altres assumptes tractava sobre la rabassa morta, publicada en *La Gaceta* del 23 d'agost i en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* el 6 de setembre de 1873. La possibilitat de redempció del contracte de rabassa va poder obrir la "caixa dels trons" de molts propietaris rurals benestants que basaven part del seu patrimoni en el conreu de la vinya, malgrat que l'aplicació de la llei no es va dur a terme. No coneixem la reacció concreta d'aquests propietaris. Amb tot, un testimoni prou autoritzat com el de Josep d'Argullol, propietari influent al pla de Bages -terra de vi-, i alfonsí, pot ser-nos d'utilitat.

L'autor, en la seva obra costumista i descriptiva sobre la guerra carlina, es preguntava si vertaderament la muntanya catalana era carlina. El suport a aquest

---

331 Carta de Santiago Lirio a Guillermo Estrada, d'1 de juny de 1873. En la carta també es deia haver contactat amb un "liberal de toda la vida, catalán, hombre de influencia en Barcelona, cómplice de la Revolución de Setiembre (...)". A continuació diu que li va ser presentat a Madrid "como convertido al carlismo", i que va conferenciar amb ell i d'altres, en el Retiro. Aquest tipus de declaracions, molt habituals en aquells anys, s'han de posar en quarantena. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6868.

332 Carta des de Barcelona signada per E.A.S., el 25 de juliol de 1873, a *La Epoca*, núm. 7599. El carlisme podria guanyar però seria un triomf efímer. El futur era d'Alfons XII, afegia el lector.

moviment, va pensar d'Argullol després d'un moment de reflexió, era deguda a una sèrie d'elements: l'estat dolent de les vies de comunicació que facilitaven les guerrilles; la transmissió ideològica realitzada pels avis i els pares al si del nucli familiar; els maltractaments de la tropa a la pagesia i el desconeixement de l'idioma, i, per últim, l'estat latent de conflictivitat bèl·lica viscut per Catalunya des de feia dècades. L'autor va voler oferir un retrat de la recepció del Sexenni i del canvi republicà entre els propietaris rurals catalans. Pujaven homes de Barcelona -ens diu-, amb converses fresques del que es deia en els cafès i les tavernes. "Que la terra no és de ningú, que los fruits son de tothom, y com lo pagés sab los suors que li costan (...), això en las masias fins feya saltar las pedras". Els propietaris van poder creure que la terra s'adjudicaria als rabassaires. Tot i que la llei no entrà en vigor, va ser difícil d'apaivagar la inquietud dels propietaris: "com era lley de despulla y desvengonyida usurpació, ab lo sol fet de promulgarse, n'hi va haber prou perque la gent de la terra (...) tingués per cosa certa y gens duptosa, que lo govern de Madrit li declarava la guerra (...). Y això, com podeu coneixe, no és pas bon medi per guanyarse la voluntat de la gent de la muntanya catalana".

El relat segueix justificant no només l'oposició a la política del Govern, sinó també el suport indirecte que podien rebre els carlins. "S'aixequen partidas que com los muntanyesos parlan, que com ells vesteixen, que son los seus germans, parents o amichs, que'ls diuen que defensaran la religió, lo rey y la patria, que la propietat es sagrada y que persegueixen y castigan al lladre. ¿Com voleu que no se'ls mirin ab bona cara?" D'Argullol, si bé considerava que aquest no era el camí més encertat, reconeixia que en molts aspectes s'havia de disculpar (333). ¿Fins a quin punt, ens preguntem nosaltres, la seva actitud és representativa de la dreta liberal alfonsina? Al nostre parer, es pot suggerir una hipòtesi que podria donar compte de tres opcions. La primera, representada pel text anterior, va poder ser desenvolupada entre la pagesia rural. La segona, va poder donar-se entre propietaris rurals de tradició liberal ben arrelada, implicats d'una manera o altra en la defensa de poblacions i l'auxili a l'exèrcit governamental. Una tercera línia, coincident amb l'anterior, va poder correspondre als cercles d'opinió (periodistes, advocats...), ben representats a la ciutat de Barcelon, gent de negocis, connectats amb els grups de suport del futur Alfonso XII. Per aquests, el carlisme era una antigalla, un anacronisme en l'evolució econòmica i política d'Espanya.

Això no vol dir que alguns fabricants, amb establiments a Olot, Manresa o Valls, no poguessin ser de filiació carlina, tot i que en clara minoria. Sempre es podia donar el cas d'un individu com ara Josep Puig i Llagostera, de forta i canviant personalitat. Puig havia militat en els rengles del republicanisme i s'havia destacat en

---

333 Josep D'ARGULLOL I SERRA, *La Guerra. Cuadros de casa...* op. cit., pàgs. 72-78, corresponents al capítol XVII "La muntanya y la rabassa". La llei fou suprimida pel Govern, el do de febrer de 1874. Vegeu sobre el tema, *La Crónica de Catalufia*, Barcelona núm. 97, 29 de febrer de 1874.

les polèmiques contra el lliurecanvisme de Laureà Figuerola. De totes formes devia defensar un republicanisme força aigualit. A final de 1871 va patir una llarga vaga en la seva fàbrica de teixits a Esparraguera, i el 1872 propugnava una dictadura com a sortida a la situació política. No contemplem Puig com cap representant dels "fabricants carlins", ni de l'alfonsisme militant, tot i que sembla que els hi va donar suport a partir de 1874. Precisament, l'oportunisme de Puig i Llagostera pot servir de mostra d'un de tants casos particulars i estrafolaris de propietaris fastiguejats per la situació política, que van col·laborar amb el carlisme.

Ja durant el mes de juny de 1871, Puig es va posar en contacte amb D. Carlos. En una llarga carta, li va explicar el seu decencís sobre l'obra de la revolució de setembre i els homes del partit progressista. Afectat per l'amenaça d'una causa judicial inspirada per Laureà Figuerola, apel·lava al pretendent carlí per tal que posés fre a la immoralitat i l'amiguisme que, segons ell, es practicava des del Govern. Ara bé, també es permetia aconsellar Carles VIIè i dir-li que el país "preferiría veros más hacendista que guerrero", més preocupat per la marxa de l'economia i dels interessos de la metròpoli a Cuba, que no pas per encendre una altra guerra (334).

Josep Puig i Llagostera va protagonitzar més tard un altre intent d'apropament al carlisme. Des de Baiona va enviar un pla a D. Carlos que permetria salvar els interessos d'Espanya o, més ben dit, dels fabricants com ell. El projecte preveia que una part de l'exèrcit governamental efectués un cop en nom d'Alfonso XII, i en aquell moment les tropes carlines aturarien també les seves operacions. Amb la consigna "Orden y Patria", les dues forces cooperarien per a la regeneració del país. Una vegada pacificat el territori, s'establirien negociacions entre les dues branques. Al costat d'aquest pla, Puig va escriure altres cartes on deia que quan tornés a Catalunya "es muy posible que vaya a acogerme al amparo de la bandera carlista" (335). Tal vegada, però, el valor del seu testimoni no vagi més enllà de la variable personalitat política demostrada durant aquests anys.

Un altre cas extrem va ser el viscut per Bartolomé Pozas, governador militar

---

334 Carta de Josep Puig i Llagostera a Carles VIIè, des de Barcelona el 8 de juny de 1871. B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6865, 15 pàgines. Puig exclamava: "¿Para qué, se pregunta indignado el país, se hizo la revolución de septiembre?". Per arribar a la situació que vivia Espanya no calia haver fet res: "bastaba con un simple arreglo de pandillas, e ir turnando en el poder".

335 Carta de Josep Puig i Llagostera a Guillermo Estada, el 23 de març de 1873, des de Baiona. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6868. En l'encapçalament del conveni que proposava va anotar la frase següent: "tontería que deshice en Bayona el 19 de Junio". Sobre aquest personatge el millor treball és el de Gràcia DOREL-FERRE, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1992. Agraeixo a l'autor les recomanacions sobre el personatge, així com la petita biografia escrita per Miquel IZARD a *Manufactureros, industriales y revolucionarios*, Crítica, Barcelona 1979, apèndix núm. 2 pàgs. 254-262. Vull agrair l'ajuda de Gràcia Dorel sobre el perfil del personatge. El 1879, en la inauguració de la presa del Cairat, hi assistí el cabdill carlí i amic de Puig, Marià de la Coloma.

de la plaça de Cartagena en el govern provisional de juliol a setembre de 1873, i destacat membre en la Junta de Salvació Pública posterior. El cas de Pozas pot semblar extravagant, però a finals de 1873 els rumors de contactes entre cantonals i carlins van ser molt nombrosos i contrastables en la documentació consular i la militar. La raó pot ser deguda a l'estratègia de Capitània i de la resta de forces polítiques per tal de desprestigiar el carlisme i el republicanisme intransigent. Algunes vegades, però, els rumors van contenir part de veritat. Si més no, convindria recordar els contactes existents a finals de 1872, o els tinguts en l'exili francès durant 1876. En plena guerra, el març de 1874, van existir entrevistes entre representants d'elements cantonals residents a Orà (Algèria), i el secretari de campanya de D. Carlos, Isidor d'Iparaguirre (336).

Pel que fa a Catalunya, Bartolomé Pozas també va voler mantenir contactes estrets amb el carlisme. Va escriure una carta a Joan Castells, en la qual deixava implícita la seva antiga militància de dirigent matiner. Durant 25 anys, ens diu, va ser un idòlatra de la República. El seu ideal era una nació espanyola que fos una gran família de germans, en la qual regnés la justícia, la fraternitat, i la igualtat davant de la llei. "Ilusiones dirá V.E. ¡Oh no! Recuerde uno la historia del pueblo Hebreo, en tanto que por dirigido por sus Jueces, y allí encontrará el retrato de mi bello ideal". Però Pozas s'havia desil·lusionat (337). Ara, en canvi, "estoy dispuesto a abrazar el partido en que V.E. milita". El projecte que presentava Pozas volia aprofitar el prestigi que tenia entre els cantonals espanyols, i entre l'oficialitat de la base de Cartagena. Un dels seus fidels que l'havia seguit era el comandant de la fragata Tetuan, Benito García de Presno. Amb alguns vaixells podria destruir l'esquadra del govern i apoderar-se dels arsenals marítims. El preu que demanava al cabdill carlí era poder disposar d'un vapor de gran velocitat amb el qual forçar l'entrada a Cartagena, i endur-se alguns oficials i maquinistes amics.

El pla pot semblar estrambòtic i fruit d'un home desesperat. Certament, el carlisme no estava en condicions d'oferir cap vaixell, si amb prou feines podia assegurar el desembarcament d'armes en la costa catalana. La sort de Pozas va caure en desgràcia als pocs mesos. Acompanyat d'un grup de seguidors, va voler entrar a Catalunya per la frontera aranesa el mes de setembre de 1874. Tota la seva petita partida, de 17 homes, va ser afusellada a Lés per un grup de voluntaris de l'alt

---

336 Del plec titulat "Intransigentes", a B.R.A.H. fons A. Pirala, 9/6869. Carta del diputat general d'Alaba, Juan Antonio d'Arana, a Isidor d'Iparaguirre. Els contactes els van establir amb Antonio García "El malagueño". Vegeu també, Maria-Alice MEDIONI, *El cantón de Cartagena, Siglo XXI*, Madrid 1979.

337 Continuava dient: "recorriendo todo el diapason de las diferentes clases de republicanismo en España, he encontrado (...) sólo el ateismo inconveniente, la insensata licencia, la hipocresía y la idea de anarquía (...)". Carta des de Perpinyà i enviada a Joan Castell, 9 de desembre de 1873. B.R.A.H., fons A. Pirala 9/6868.

Aragó manats pel "Manco de Sopeira". Capitania General va tenir coneixement dels fets, però no va consignar cap comentari més sobre aquest incident poc clar (338).

En definitiva, la força militar del Carlisme durant l'any 1873, condicionada per problemes interns, té causes molt més complexes que el desordre republicà i la indisciplina militar, tal i com ens van voler fer creure els sectors més conservadors. El Carlisme es va mantenir amb els suports bàsics que des de 1868 s'havien reunit, no ho oblidem, per oposar-se al canvi polític democràtic. La República, això sí, va consolidar i reforçar aquests suports, a desgrat de les picabaralles existents entre el germà de Carles VIIè i Francesc Savalls.

---

338 Pel que explica el "segundo cabo" al Ministre de la Guerra, Pozas i Angel Caballer feien treballs de reclutament a la Vall d'Aran, en sentit republicà federal i "simpatizando con los carlistas". Van afusellar, segons el part, 25 homes, entre ells Pozas i Caballer. Vegeu carta de 30 de setembre a S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86.

CAPITOL 6è. L'AGUDITZACIO DE LA GUERRA EL 1874: UN SERIOS PERILL PER A L'ORDRE LIBERAL.

El 3 de gener de 1874 va començar una etapa en la qual la historiografia no ha prestat l'atenció que es mereixia. La dissolució de l'assemblea republicana pel general Manuel Pavía y Rodríguez de Alburquerque, va obrir un període que ha estat tractat com una fase de transició. Una etapa buida de contingut, sense definició, i que ocupa un lloc incòmode, situat entre el darrer batec de la Gloriosa i els primers senyals de vida de la propera Restauració. Ha estat un tret comú, doncs, el d'explicar el 1874 com una República pretoriana, un règim de militars que cerca la recomposició de la política d'ordre a tot l'Estat, i que prepara de forma natural el retorn de la Monarquia. Aquesta inevitabilitat del règim de la Restauració, ha impedit d'estudiar amb cura la personalitat d'aquest període. Certament, es prejutja com a impossible la consolidació d'una República d'ordre, quan aquesta era una més de les alternatives existents pels qui van viure aquells moments.

La guerra, una vegada més, va ser un factor de notable importància. D'un costat, accentuava el lideratge militar del cap del poder executiu, el general Francisco Serrano, i dels capitans generals. D'un altre, la consecució o no de la pacificació en la península va esdevenir un element fonamental en les intencions d'apuntalament o de canvi del règim polític. Des de l'òptica del conflicte bèl·lic, s'expressa així la diversitat de les aspiracions polítiques, es determina l'actitud de les corporacions i de les associacions, fins arribar a modular el pols quotidià d'aquells que la van patir. A Catalunya, durant el 1874, el carlisme va arribar a la seva màxima capacitat militar i d'influència política. L'ampli i fragmentat camp liberal va viure uns mesos traumàtics pel que fa a la supervivència mateixa del règim. La seva legitimitat va ser soscavada i desautoritzada en àmplies zones del territori català. L'objectiu d'aquest capítol és el de proporcionar elements per a poder apreciar les preocupacions de qui tenia el poder polític i militar a Catalunya, el Capità General. Conèixer, una vegada més, les principals línies de l'evolució bèl·lica viscuda a Catalunya. Per últim, valorarem el creixement militar del bàndol carlí, els seus intents per a dotar-se d'una certa estructura administrativa, i l'acumulació de problemes que no feien sinó advertir de propers i irresolubles conflictes.

6.1. El nou ordre militar.

Parlar del canvi originat amb la coneguda ocupació del Congrés pel general Pavía, condueix a casa nostra a tractar de la resistència armada dels batallons francs federals encapçalats per Joan Martí, "Xic de la Barraqueta", entre el 10 i 12 de gener de 1874. De la mateixa manera que tot el període de 1874 és menysvalorat,

també ho són els enfrontaments amb l'Exèrcit que van tenir lloc aquests dies en la població de Sarrià. Uns combats que van donar-se contra la mateixa opinió del Xic, que preferia l'entrega de les armes a la lluita contra la tropa que pujava de Barcelona. L'agitació viscuda en diversos pobles del Vallès i del Pla, així com la proclamació de la República Federal feta en oberta oposició a les iniciatives governamentals del Duc de la Torre, s'han de valorar a la llum de l'alarma social que van produir durant aquells dies. S'han de veure com la reacció més important viscuda a Catalunya al viratge conservador simbolitzat anteriorment pel general Turón i per la política d'Emilio Castelar. No en va, mesos després, des de Capitania encara es lamentaven dels fets de gener: "si depusieron las armas fué a costa de otorgarles perdón incondicional y de quedar en suspenso los procedimientos incoados". Amb aquesta política, es queixava el cap militar "no podía dejar ni muy alto ni muy airoso el principio de autoridad" (339).

Tampoc no s'ha posat suficientment de relleu que qui va ocupar durant aquelles setmanes la Capitania General catalana va ser Arsenio Martínez de Campos. En efecte, José Turón havia presentat la seva dimissió el 3 de novembre per causa del seu estat de salut. Ja per aquells dies el govern havia decidit que seria Martínez de Campos el proper Capità General. El 5 de desembre es va anunciar que aquest i els oficials destinats a les seves ordres serien transportats per ferrocarril des de València a Barcelona. Per tant, el canvi de govern a tot l'Estat va sorprendre Martínez de Campos com a nou Capità General i Turón com a general en cap per uns dies. Van ser així tots dos els responsables de la repressió i del control polític realitzats pel naixent règim. De totes formes, el dia 23 de gener Martínez de Campos es va acomiadar dels catalans en un ban on justificava la seva negativa a continuar comanant el districte de Catalunya, amb un govern, que segons ell no responia a una voluntat política unitària. Sabem que Antonio Cánovas s'havia oposat la nit del mateix dia 3 a la filiació nominalment republicana del nou gabinet. Pel que sembla, doncs, Martínez de Campos va respondre a una actitud similar, i amb motiu del seu ban de comiat va ser relegat durant un temps al districte de les Balears.

En aquest context, José Turón va enviar un llarg informe al Ministeri de la Guerra on va fer balanç de la situació política catalana. En aquest escrit palesava els contactes existents entre els nuclis federals intransigents i els revoltats de Cartagena. Quan va esclatar aquell moviment, "ese heterogéneo montón de gentes pervertidas saludaron con un grito de júbilo aquel acontecimiento". Aquests grups van sostenir relacions ininterrompudes amb el cantó, i van donar-los promeses repetides d'auxiliar-los amb els batallons francs i part de l'Exèrcit. "Momentos hubo - va sentenciar

---

339 Exposició de Rafael Izquierdo, Capità General de Catalunya, al Ministre de la Guerra, Barcelona 4 de març de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84. Comptem amb la biografia feta per Isidre CLOPAS I BATLLE: "Els germans Martí, "El Noi" i "El Xic de la Barraqueta", guerrillers del Baix Llobregat", a D.D.A.A., *Guerrilles al Baix Llobregat...* op. cit., pàgs. 709-751.

Turón-, en que los lazos sociales estuvieron a punto de romperse, dejando a merced de esas turbas sin conciencia todo cuanto de mas santo y grande constituyen la Patria y la Nación”.

A Barcelona, la Milícia va prendre les armes sense la prèvia autorització de l'alcalde, la qual cosa desmenteix la inactivitat dels federals intransigents barcelonins. El seu desarmament per la tropa va ser previ a l'enfrontament armat sostingut al llarg de dos dies amb els batallons del Xic, voluntaris i sometents del Vallès i del Pla de Barcelona. Les autoritats militars no van dubtar de qualificar el moviment de cantonal, i no només com a recurs de desprestigi davant l'opinió pública, sinó perquè sincerament ho percebien així. En la població lleidatana de Massalcoreig, van ser detinguts el dia 14 grups d'insurrectes cantonals que havien sortit de la capital del Segrià. En la província de Girona, tropes de l'Exèrcit van haver de desarmar la milícia de Sant Feliu de Guíxols “donde se ostentaba la bandera roja”. En canvi, a Tarragona, com havia passat altres vegades, dominaven en l'element republicà les solucions moderades. Voluntaris de diverses poblacions van expressar el seu suport al Govern contra carlins i cantonalistes ⁽³⁴⁰⁾. La gravetat de la situació política, que exigia la concentració de l'Exèrcit governamental en les capitals de província, va portar novament a un empitjorament de la guerra amb el carlisme.

El militar enviat per a fer-se càrrec del districte català va ser Rafael Izquierdo (n. Santander 1820 - m. 1882). Venia precedit per un historial en el qual s'indicava que havia lluitat contra els matiners a Catalunya el 1848 i 1849. Posteriorment, com a general de divisió, va haver d'ofegar la revolta de 1867 en terres de Lleida i Tarragona. Anys després es va ocupar d'escriure treballs sobre la reorganització de l'Exèrcit espanyol, i va venir disposat a acabar d'una vegada per totes amb la situació de guerra endèmica que patia Catalunya. El seu mandat es va estendre entre el 18 de gener i el 2 d'abril de 1874; un curt espai de temps, senyal de la impotència amb la qual va haver d'encarar el conflicte carlí.

Rafael Izquierdo va enviar tota una sèrie de memòries i d'informes a qui aleshores ocupava la cartera de guerra, Juan de Zavala. De la seva lectura es pot treure un retrat fidedigne de com veia la situació catalana. En data de 2 de febrer explicava el caràcter enormement feixug dels treballs que va haver d'efectuar. Havia trigat 6 dies de feina constant per tal de conèixer la situació i el nombre dels diferents cossos de l'Exèrcit, així com la dels batallons francs i de voluntaris creats amb anterioritat. Havia heretat el districte en un estat deplorable. A la insurrecció cantonalista, tal i com l'anomenava, s'hi havien afegit una sèrie de cops militars carlins com ara l'ocupació de Vic i l'entrada i saqueig de Santa Coloma de Farners.

---

³⁴⁰ La relació de pobles de la província de Tarragona reunia als voluntaris de Reus, Valls, Vendrell, Vila-rodona, Montblanc, Riudecols, Mont-roig, Falset, Mora d'Ebre, Gandesa, Benissanet, Cambrils, Flix, Vilavert, La Riba, Alcover, Vilaalba dels Arcs, i els de la ciutat de Tarragona (carta d'11 de gener de 1874). L'informe de Turón és del 15 de gener a S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

Paral·lelament, havia hagut d'inspeccionar la conflictiva substitució de diputacions i d'ajuntaments, així com el desarmament dels cossos de voluntaris, i la nova organització de la Milícia Nacional.

En el pla d'operacions que va preparar, Izquierdo va idear la creació d'unes columnes encarregades de recórrer aquells indrets del territori més importants des del punt de vista polític i militar. Així, va promoure la creació d'una forta columna al Lluçanès, ja que el considerava el teatre principal, residència i base de les partides carlines. Per aquesta tasca proposava de recuperar com a cap un vell conegut nostre, en Joaquim Mola i Martínez. Per altra part, va crear una brigada integrada per tres columnes situades en el pla de Barcelona i en les comarques veïnes del Vallès i del Baix Llobregat. El seu objectiu era el cobrament de contribucions, la captura de pròfugs, i el desmantellament de les petites partides carlines que creuaven la serra de Collserola i amenaçaven constantment els pobles limítrofs amb la capital catalana. Es pretenia garantir les seves rodalies en una radi aproximat de 7 hores de camí. Malgrat tot, podia passar que alguna petita partida s'apoderés d'alguns carros de queviures destinats a Barcelona, com va succeir el 29 de març a Sarrià. La sortida urgent de 500 homes de les casernes de la ciutat va foragitar els "duaners" carlins. L'any 1874, com veurem més endavant, va resultar particularment alarmant per als pobles de les rodalies. El mes de juny va arribar a ser segrestat l'alcalde de Badalona per una partida vinguda amb el tren procedent de l'estació de Mongat. Bé, al marge de la creació d'aquestes columnes d'operacions, el Capità General va voler reduir la presència de tropes liberals als pobles més estratègics, i evitar així la dispersió de les seves forces.

El segon aspecte més rellevant del seu Govern va centrar-se a endegar una política de represàlies destinada a impedir la creixent autoritat que les faccions anaven gaudint, gràcies, també, als seus mètodes violents. "Más parece que el Ejército de Cataluña se halla a la defensiva, que no a la ofensiva", deia el general Izquierdo. Una petita partida era capaç d'atemorir una ciutat populosa, els mateixos veïns col·laboren en l'incendi i el saqueig, o "empuñan el arma fratricida". Els ferrocarrils i el telègraf es tallen a cada moment i el resultat és l'apatia total en els pobles. Amb aquests antecedents, el Capità General va mostrar-se convençut que res no s'aconseguiria "si la guerra no se hace con la guerra, y el terror que el enemigo difunde no se contesta con el terror mismo..." (341).

La proposta d'Izquierdo es va concretar en un ban presentat per a l'aprovació del Govern, en el qual s'anunciava que tot individu que hagués participat en atemptats contra les vies fèrries, incendis, o qualsevol destrucció de béns de l'Estat, seria immediatament afusellat. Igualment serien passats per les armes els que bloquegessin poblacions per tal de cobrar contribucions per als carlins, o els implicats en el

---

³⁴¹ Memòria del Capità General Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra, Barcelona 7 de febrer de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

reclutament d'homes per engruixir els rengles de l'enemic. La resposta del Ministeri de la Guerra no es va fer esperar. El Govern tenia plena confiança de poder acabar amb els seus contingents de tropes. L'aprovació d'unes mesures com les que demanava Rafael Izquierdo, no farien més que augmentar la violència de la guerra i no estaven tampoc d'acord amb la legislació vigent. Per aquesta raó el Capità General va creure que estava lligat de peus i mans, i de seguida va presentar la dimissió el 13 de febrer, en aquell moment no acceptada. La resta del seu mandat no va fer més que recordar repetidament al Govern la necessitat d'adoptar mesures violentes extraordinàries contra el carlisme.

L'actitud de Rafael Izquierdo no va ser fruit de cap mena d'exageració. Al contrari, va reflectir l'estat crític que començava a ensenyorir-se de Catalunya. A tall d'exemple, la guarnició de la ciutat de Lleida es trobava des del desembre anterior pràcticament incomunicada. No li arribava correu de la Seu d'Urgell i no podia destinar ni un soldat a recórrer les Garrigues o la Noguera. El mes de febrer la província no disposava més que d'una columna. Les seves ordres l'obligaven a moure's només per Cervera, Tàrrrega i Balaguer "y cuatro horas al contorno, quedando el resto de la provincia a merced de las partidas carlistas, dueñas casi en absoluto del país, por lo que es imposible hacer la quinta, la requisita, el cobro de contribuciones y la persecución de los carlistas (...)" (342). L'enviament poc després de Victorià d'Ametller com a nou governador militar de Lleida, va contribuir a reanimar un xic els ànims, encara que la caiguda de la Seu d'Urgell el mes d'agost va perllongar aquesta situació gairebé un any.

Més al sud, en les comarques tarragonines, la situació no era més favorable. Els voluntaris liberals de Valls amenaçaven l'autoritat militar assegurant que abandonarien les armes en cas de no reforçar el destacament. En una comarca veïna, durant unes hores, els carlins van poder penetrar a Montblanc. Tortosa, al sud de l'Ebre, va quedar com l'únic enclavament liberal i va restar constantment bloquejada. Al seu temps, l'entrada dels carlins el 3 de març al Vendrell (Baix Penedès) va provocar una reacció en cadena i diverses poblacions van deixar les armes. Insospitadament, localitats d'una arrelada tradició liberal van obrir les seves portes a les forces de Rafael Tristany: Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú i Sant Sadurn d'Anoia.

El brigadier Manuel Salamanca, bon coneixedor de la situació de la província, a partir de la seva llarga permanència en la seu del govern militar, sembla haver coincidit amb el diagnòstic i les mesures proposades pel Capità General. La raó de

---

³⁴² Correspondència del Comandant General al Ministre de la Guerra i al Capità General, Lleida, 21 de febrer. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84. El 8 de març el Governador Militar de la plaça va fer un informe molt significatiu sobre el caràcter de la fortificació i l'estat del castell de la ciutat. El resultat va ser molt negatiu i alertava sobre la possibilitat d'una sorpresa: "no debe ignorar V.E. que el espíritu del país es favorable a los carlistas (...)". Carta adreçada al Ministre de la Guerra i el Capità General de Catalunya, Lleida 8 de març. Document procedent del mateix lligall.

l'abatiment de l'esperit liberal tenia, segons Salamanca, dues causes principals. La primera era política: la separació de l'element federal de les corporacions locals, "y su incesante trabajo en crear el pánico para hacerse necesario e imponerse". La segona era "que la guerra no se hace como en la pasada lucha", és a dir, amb una política de represàlies. Els propietaris que patien incendis o afusellaments comparaven aquests perills amb la benignitat amb la qual actuava el Govern. Els militars liberals havien perdut tota iniciativa ⁽³⁴³⁾.

En la província de Barcelona els fets de més impacte van ser, sens dubte, les entrades a Vic i Manresa, de 7-11 de gener i 4 de febrer, respectivament. La capital vigatana, amb una població que rondava els 13.000 habitants, va patir un combat que es perllongà durant 36 hores. Els batallons carlins estaven comanats per Rafael Tristany i els seus subordinats Martí Miret, Josep Querol, i Josep Antoni Galceran i Tarres. Querol (a) Donya Pepa, havia nascut feia 48 anys a Sant Serni (Pallars Jussà), comerciant de vins a França, era nebot de Tristany i manava el seu batalló de Guies. Per la seva banda, Galceran era germà de l'anterior cap de la província de Barcelona, Geroni, també de Prats de Lluçanès. Havia deixat provisionalment la rectoria de Vinyoles d'Orís per a poder manar el batalló segon de Barcelona. L'escenari de la lluita van ser els estrets carrers de l'interior del recinte fortificat, de vegades amb barricades fetes amb sacs omplerts de sal. Els carlins utilitzaven un mètode habitual en els seus assalts: la perforació de les parets interiors de les cases; un sistema lent, però infal·lible, d'avançar en direcció a l'enemic. De vegades, assaltaven els recintes valent-se de matalassos, amb els quals es cobrien dels trets de fuselleria. Finalment va quedar presonera part de la guarnició, i s'apoderaren de dues peces d'artilleria Krupp, i de gran quantitat d'efectes de guerra. Van cobrar una contribució de 30 mil duros, i van procedir a cremar la presó, el jutjat i el teatre, van saquejar les cases dels liberals i van enderrocar les fortificacions. Vic va quedar durant uns mesos com una població "oberta", tot i que els carlins van nomenar nou ajuntament i van establir les seves oficines. Al seu costat, un grup de voluntaris liberals que havia fugit de Vic, va ser capturat a Coll Formic, El Brull (Osona). Entre els afusellats i els morts per la topada es va comptabilitzar un centenar de víctimes ⁽³⁴⁴⁾.

---

³⁴³ Manuel Salamanca considerava, finalment, que "sin medidas de rigor de pena capital son inútiles todos los bandos y medidas coercitivas". Carta datada a Tarragona el 16 de març de 1874, adreçada al Capità General de Catalunya. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84. Sobre l'entrada al Vendrell vegeu Manuel BOFARULL I TERRADES, "1874: entrada dels carlins al Vendrell", *Miscel·lània Penedesenca*, Institut d'Estudis Penedesencs (1984, Vilafranca), pàgs. 51-73. A Vilanova i la Geltrú, només uns 70 carlins van endur-se 2 carros plens d'armes, "habiendo presenciado el acto multitud de curiosos". Carta del 9 de març entre el Capità General i el Ministre de la Guerra, id. arxiu.

³⁴⁴ Hem consultat tots els lligalls existents a l'Arxiu Municipal de Vic corresponents a l'etapa 1872-1876, i alguns del període anterior, i el resultat ha estat decebedor. Sobre l'impacte de l'entrada algunes indicacions al lligall de Correspondència (1874), i el titulat "contribució de

L'entrada a Manresa, la nit del 4 de febrer, va tenir igualment molt de ressò. Aquesta era un dels centres fabrils més importants de Catalunya i, la comarca del Bages, una de les primeres en volum de producció de vi. Només l'arribada a corre-cuita de la columna de Mola i Martínez, va poder salvar les restes de la guarnició que es defensaven en la basílica de la Seu. Durant les 14 hores de lluita, cos a cos, els carlins van tenir l'auxili de grups de veïns que els havien introduït en el recinte, i ara els ajudaven a destruir els murs i barricades. Malgrat no poder culminar el seu propòsit, van endur-se un grup de primers contribuents, i van saquejar les cases de destacats polítics de tendència monàrquica constitucional. La major part d'aquests, havia ocupat llocs de responsabilitat com a regidors dels ajuntaments nomenats per les autoritats militars l'octubre de 1869 i, molt més recentment, el mes de gener de 1874 (345).

Probablement, el daltabaix més gran patit per l'exèrcit liberal en tota la tercera guerra carlina va tenir lloc el 14 de març, en la serra del Toix, camí de Castellfollit de la Roca (Garrotxa). La columna liberal anava comanada per Eduard Nouvilas i Alsina, governador militar de Girona, cosí de qui havia estat Capità General de Catalunya Ramon Nouvilas i Ràfols. La seva columna, forta d'uns 2.500 homes, pretenia reparar les fortificacions d'Olot i renovar la seva guarnició. Els batallons carlins, dirigits per Francesc Savalls i Martí Miret, ajudats pels sometents de la comarca, van encerclar la tropa liberal i la van obligar a capitular. Va quedar presonera bona part de la columna, uns 1.600 homes, inclòs el brigadier Nouvilas, uns 2.000 fusells, cavalls, mules, i 4 peces d'artilleria. El resultat més immediat va ser l'entrada carlina a Olot. Gràcies a una entesa amb el destacament liberal local, van obtenir permís per marxar conservant el seu propi armament. La vila, propera als 10.000 habitants, va quedar així com la població més important en poder de les faccions gironines. Malgrat un petit parèntesi durant el mes d'agost, Olot romandria en mans del carlisme fins la

---

Guerra als carlins (1874)", en el capítol de Guerra. Des del punt de vista informatiu comptem amb un fullet escrit anys després dels fets, amb l'objectiu d'aixecar un monòlit en memòria dels morts. *Collformic. Relació històrica dels successos ocorreguts desde'l dia 8 al 11 de Janer de 1874, ab motiu de l'entrada dels carlins a Vich*, Estampa de Lluçia Anglada, 1913, 47 pàgs. Més recentment, un treball valoratiu a Maties RAMISA, "L'ocupació carlina de Vic, 1874", a Josep M. SOLE I SABATE (Coord.), *Lleves, circumscripció i reclutament. Aspectes socials del carlisme*, Columna (Barcelona 1997), pàgs. 287-198.

³⁴⁵ Vegeu l'article citat anteriorment de Concepció LLORENS "Aproximació històrica de Manresa a la darrera carlinada..." op. cit., i Gabriel J. LLOMPART, "Ataque y toma de Manresa (Hojas de mi diario de operaciones)", a *Biblioteca Popular Carlista*, XXX, (Barcelona 1897), pàgs. 62-70. El més interessant és segurament l'informe enviat per l'ex-diputat a Corts per Manresa Joaquín María de Paz, el 18 de febrer de 1874, 6 pàgs. S.H.M. 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86. Sobre la documentació existent en l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa vegeu el lligall núm. 134.

primavera de 1875 ⁽³⁴⁶⁾.

El Ministre de la Guerra va manifestar a Rafael Izquierdo que el Govern havia tingut una "profunda sensación" sobre l'ocorregut al Toix i Olot. El desastre no era més que la culminació d'uns mesos amb contínues desgràcies per a les tropes liberals. Sense anar més lluny, en les terres gironines diversos destacaments van ser abandonats: a tall d'exemple, Santa Coloma de Farners, Castelló d'Empúries o La Jonquera. Tan sols restaven fidels al Govern la capital, Girona, constantment bloquejada i pendent del subministrament d'aliments d'algun que altre comboi. Al seu costat, la plaça de Puigcerdà, el recinte enmurallat d'Hostalric, i dos enclaus federals, Figueres i Sant Feliu de Guíxols, aquest darrer per l'interès del seu port, únic punt amb què poder mantenir correspondència amb Girona per via marítima.

En la província de Barcelona les coses no anaven millor. Quedaven alguns illots conservats mitjançant l'enviament de combois: Berga i el castell de Cardona, al nord, i Manresa, al bell mig. En canvi quedava dominat pels carlins la ciutat d'Igualada i Moià (sense guarnició remarcable), ocupada la ciutat de Vic, el congost de Martorell sense presència de soldats, i "obertes" Caldes de Montbuí, Cardedeu, i les poblacions del Penedès. El mateix batalló de Manila, que es va veure obligat a marxar d'Olot, va ser protagonista d'una escena veritablement anormal: ¡ va ser escortat per un grapat de genets carlins fins el Vallès, per evitar no ser hostilitzat per les faccions durant la seva trajectòria fins a Barcelona ... ! Una situació que, repetim, es va ensenyorir de Catalunya durant la primavera de 1874, però que va anar millorant als inicis de la tardor, en les comarques veïnes a Barcelona.

Rafael Izquierdo va presentar reiteradament la seva dimissió i es va voler acomiadar amb una extraordinària memòria sobre l'estat de Catalunya (Apèndix núm. III). Finalment, doncs, el desastre de Castellfollit va precipitar el seu recanvi. De nou feia èmfasi en el seu informe sobre el problema de les comunicacions. Només amb una retribució pecuniària es podia trobar algú que volgués fer el servei de vianants. Gràcies als convenis que els carlins havien signat amb les companyies del ferrocarril, els seus correus es rebien en poques hores, mentre que els del Govern trigaven dies. Els ajuntaments els donaven també notícies puntuals dels moviments de tropa: "este es un punto más importante que las mismas acciones de guerra", confessava el Capità General. En segon lloc, l'altre gran focus de problemes era el dels recursos. Aquesta era "la guerra principal". Els carlins s'enduien els quintos i les contribucions dels pobles. En tot Catalunya es devia al Tresor més de 16 milions de pessetes. "Los pueblos -continuava Rafael Izquierdo-, morosos siempre que les falta el patriotismo para cumplir con el Tesoro, se rinden con facilidad a las amenazas de los carlistas para no pagar; y se necesita un recurso más fuerte que los apremios legales".

---

³⁴⁶ La relació més completa del combat és del C.E.M.E., *Narración Militar...op.cit.*, vol. X, pàgs. 266-314. Els autors van utilitzar una Memòria que va fer Nouvilas per tal de justificar-se de l'acció, així com el part suscrit per Francesc Savalls.

No es estrany que el Capità General, en una línia similar a la dels seus anteriors companys, tingués la sensació, utilitzant un símil esportiu, de no jugar en camp propi. La política duta a terme pels carlins conduïa al domini polític i econòmic del territori. La seva actuació feia que "las tropas del gobierno lo pisen (el país) como tropa estrangera, o que la tropa española opere en país estrangero". Per aquesta raó ell havia defensat des de l'inici del seu mandat la política de represàlies. Calia acudir a la violència perquè sinó la lluita amb les faccions era desigual..., "y se acaba por momentos el dominio de las autoridades. Hay que hacer país liberal, y país español cuando menos, para operar en él, y entonces seran débiles los carlistas", sentenciava d'una forma tan transparent com dramàtica Rafael Izquierdo (el subratllat és nostre) (347). Les seves paraules ens posen sobre la taula problemes de primer ordre. Entre els més importants cal consignar el deteriorament de l'autoritat no ja de l'Exèrcit sinó del propi Estat. També ens planteja les qüestions relatives al paper de la violència considerada com a legítima, o el comportament anti-fiscal de les poblacions. Aspectes els quals aprofundirem en el capítol vuitè, i que en aquesta ocasió calia esmentar, en el context dolorós per les armes liberals dels mesos centrals de 1874.

El govern de Madrid havia decidit a final de març l'arribada d'un nou cap militar al Principat. La conjuntura va coincidir amb importants esdeveniments al nord, que tenien ben ocupada, a l'opinió pública, inclosa la catalana. Bilbao estava suportant els intents de sucumbir davant els atacs carlins i el setge iniciat el mes de febrer. Dos generals carlins de renom, Nicolás Ollo i Teodoro Rada, hi van trobar la mort. L'objectiu d'aconseguir una capital, tal i com va passar en la primera guerra, va resultar al final tot un fracàs. Mentrestant, a l'est de la península, el 2 d'abril un nou Capità General, Francisco Serrano Bedoya, es va fer càrrec oficialment del districte, en el qual es va mantenir 4 mesos escassos, fins el 30 de juliol.

Francisco Serrano (Quesada, Jaen 1813 - Madrid 1882), coneixia Catalunya des de 1837. Aleshores era capità a les ordres del general Manuel Gurrea. Va ascendir ràpidament en l'escalafó, i va servir d'ajudant de camp de Baldomero Espartero fins 1843. Exiliat molts anys fora d'Espanya, va tornar el 1854 per a lluitar un altre cop contra els carlins a l'Aragó. El 1859 figura com a diputat per la Unió Liberal i, després de 1868, va ser nomenat director general de la Guàrdia Civil, i director general del cos d'infanteria. Era, per tant, un militar experimentat i ben situat en els cercles polítics i militars liberals més influents. La primera impressió que va rebre de la realitat catalana va ser molt contrària als interessos governamentals. Les dificultats més greus que calia solucionar eren, segons el seu judici, l'enviament urgent de diner; la gran volada que havia adquirit el complex administratiu carlí a través dels seus apèndixs, els comandants d'armes locals i, per últim, l'abatiment de l'esperit i de

---

³⁴⁷ "Apuntes para explicar verbalmente al Excmo. Sr. Ministro de la Guerra la situación de esta provincia", escrita a Barcelona el 30 de març de 1874 per Rafael Izquierdo, 5 pàgs. manuscrites. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

la moral política liberal. Aquest era per Serrano, "a no dudarlo, el mayor de los obstáculos con que habré de luchar en la difícil, muy difícil misión que el Gobierno me ha confiado (...)" (348). El resultat més palpable havia estat l'abandonament de les armes per part de les milícies nacionals de nombroses poblacions: Vilafranca del Penedès, Sant Sadurní, Vilanova i la Geltrú, Esparreguera, Martorell, Sitges, Vendrell, Alió, la Secuita, Pont d'Armentera, Palamós, Blanes, La Jonquera, i la retirada dels voluntaris de Santa Coloma de Farners, Vidreres i Besalú a Girona capital.

L'opinió de Francisco Serrano era molt negativa respecte del règim republicà de 1873. "Más que en ninguna otra parte", subratllava el general, Catalunya havia patit els fenòmens de la indisciplina, la divisió i la desorganització social. El carlisme s'havia aprofitat de la situació, i havia estès pel territori la seva autoritat en detriment de la de Capitania i, el que era més greu, de la del propi Estat. El governador militar de Girona, Manuel Buceta, explicava en aquest sentit com els carlins eren amos de l'administració econòmica de la província. La penúria de les caixes militars era tan gran que va demanar permís per a utilitzar el producte del tabac emmagatzemat a Palamós per a pagar les subsistències. Més al sud, en una població de l'arrelament liberal de Vimbodí (Conca de Barberà), el Capità General va haver de convèncer-los perquè no deixessin les armes. "Tarragona misma -anotava Francisco Serrano-, cuyo bloqueo habían intimado los enemigos con inconcebible audacia, poco antes de mi llegada, Lérida, Gerona, no tienen completa conciencia de su seguridad". Les vies fèrries "puede decirse que pertenecen por completo al enemigo". Tampoc les comunicacions, "hasta la correspondencia privada deja de llegar a su destino si lleva los sellos del gobierno, y carece de los que la intendencia carlista hace expender en todos los estancos" (349).

A l'alçada de la primavera de 1874, el conjunt de forces armades liberals proporcionava un nombre considerable: 31.000 homes (vegeu Taula Núm. IX). En realitat, segons els comptes presentats pel Capità General, poc més de 9.000 homes formaven part de les columnes d'operacions. La resta de la força estava integrada pel servei de guarnicions i destacaments, inclosos els batallons mòbils i els cossos de voluntaris de la Milícia Nacional, uns 6.300 homes en total. La "qualitat" d'aquestes tropes no era sempre la mateixa. L'arribada de quintos obligava les autoritats militars a destinar un parell de mesos com a mínim a la seva instrucció. Així mateix, quan s'entrava en un període d'activitat bèl·lica, les forces en operacions disminuïen diàriament. Els hospitals estaven plens de malalts i els destacaments recollien els

---

348 Carta de Francisco Serrano Bedoya al Ministre de la Guerra Juan de Zavala, Barcelona 2 d'abril de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 85.

349 Memòria més completa que l'anterior, entre Francisco Serrano i el Ministre de la Guerra, en 8 d'abril de 1874, 15 pàgs. Les notícies de Buceta en carta des de Girona de 6 d'abril. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 85.

TAULA Nº IX

ESTAT DE LES FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA L'ABRIL DEL 1874.

TERRITORI	CAPS	OFICIALS	TROPA	QUINTOS DESTINATS	CAVALLS	PECES	BATALIONS MÒBILS	VOLUNTARIS LOCALS	TOTALS
BARCELONA	84	617	10594	1729	722	20	1311	605	15662
GIRONA	17	158	3417	125	237	4	1253	290	5497
TARRAGONA	15	162	2388	485	242	4	717	1131	5140
LLEIDA	18	134	3191	217	149	3	0	1074	4783
TOTAL	134	1071	19590	2556	1350	31	3281	3100	31082

Font: Elaboració pròpia a partir de S.H.M., lligall 85, 2D 4S. No s'inclouen les forces fetes presoneres a la província de Girona.

endarrerits. L'anterior general en cap, Rafael Izquierdo, s'havia queixat sovint que entre els cossos irregulars els voluntaris es donessin d'alta per poder passar la revista de comissari, i donar-se de baixa immediatament després. De l'acusació, no se'n lliurava tampoc l'oficialitat: "indiqué a V.E. el punible indiferentismo con que muchos Gefes y oficiales de este Ejército procuraban esquivar la fatiga y los peligros de la campaña buscando con estudiado afán para lograrlo enfermedades, licencias, comisiones particulares, pase a reemplazo a otros puntos..." (350).

En definitiva, el pla d'operacions presentat per Francisco Serrano Bedoya va voler aconseguir els objectius següents. En primer lloc, aixecar l'esperit liberal dels pobles. Per a fer-ho es va proposar d'obtenir alguna victòria significativa. Com a mesura urgent va preparar l'arribada de diverses columnes a la província de Girona, amb la intenció d'alliberar Olot. El segon aspecte era restablir les comunicacions i utilitzar els transport per ferrocarril. De no aconseguir-se, estava disposat a prohibir la circulació total de trens. Entre els altres objectius hi havia un conjunt de disposicions que eren més aviat bones intencions que possibilitats reals de dur-se a la pràctica: impedir que els carlins treïessin recursos dels pobles o realitzar les quintes completes. Inclús Serrano va pensar a restablir el cos de mossos d'esquadra, dins de la reorganització a la qual sotmeia al conjunt de forces irregulars. Altres mesures eren, en aquests moments, més realistes. Concernien a l'ordenació interna de l'Exèrcit, i pretenien reforçar la disciplina, de la qual es queixarien durant tot 1874 els Capitans Generals. Ocupar punts abandonats i organitzar columnes com ara la del Penedès. Millorar l'armament o disposar que els cossos tinguessin la seva força reglamentària. Tot plegat, mesures que suposen un avenç de la reorganització que s'impulsarà a finals d'any i que, al cap i a la fi, va conduir a l'Exèrcit de Catalunya a una situació molt més òptima que la d'un any enrera.

L'evolució dels esdeveniments bèl·lics durant el mandat de Francisco Serrano, no va millorar, malgrat els esforços del general. En la província de Tarragona feia 10 mesos que no s'explotava la línia fèrria en direcció a València. Tortosa estava acorralada i Amposta en mans dels carlins. Per tal d'evitar l'augment del desprestigi del Govern, les autoritats militars catalanes van demanar el concurs de la marina de guerra -de dos vapors-, i així protegir la costa del Penedès i del Baix Ebre. Els xocs armats i les accions van ser especialment actius aquests mesos: entrada el 15 d'abril amb una violència extraordinària a l'Alforja (Baix Camp), topada a les Borges del Camp el dia 28, derrota carlina el 19 de maig a Vilabella i Salomó, desallotjament dels carlins a Gandesa el 4 de juny, i entrada carlina a Bellmunt (Priorat) el 18 del mateix mes. Més al nord, les poblacions de Berga i de Puigcerdà rebien els insistents atacs de les forces de Tristany i de Savalls. El 28 de maig, els carlins gironins van intentar penetrar a Figueres i més tard a Sant Feliu de Guíxols, sense resultat.

---

³⁵⁰ Carta de Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra, Barcelona 20 de març de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

En la perillosa comarca del Lluçanès, situats ja en la província de Barcelona, va tenir lloc una de les batalles en la qual més homes van participar durant tota la guerra. Va tenir lloc el 6 de maig, entre la riera de Merlès i el Mas Grau, a tocar de Prats, en una pairalia que havia servit d'hospital i d'impremta carlina. Es fa difícil saber amb precisió el nombre d'homes que van intervenir en cada bàndol. La pràctica utilitzada indistintament per liberals o per carlins, d'inflar o d'amagar els seus contingents i les víctimes reals que tenien, ens obliga a prendre amb molta cautela les xifres. Les dades més aproximades donen la quantitat de 7.000 homes per la banda carlina i 6.000 per la liberal. Pel que fa a les baixes, els carlins van acceptar haver-ne tingut uns 60 morts, mentre que els contraris van admetre haver-ne tingut 40, i uns 200 ferits i contusos. De totes formes, el que ens interessa remarcar són els efectes del combat sobre la dinàmica bèl·lica més general. Certament, després de la batalla Prats, aquesta població seguirà ocupada freqüentment pels carlins. Aquests continuaran tenint la seu de la seva Intendència en la propera localitat de Sant Boi, i establiments militars de diversa índole a Alps. Amb tot, era la primera vegada en molts mesos que les tropes del Govern podien demostrar que els carlins no eren invencibles. La victòria moral, si es pot dir així, prengué força si tenim en compte que més d'un centenar de soldats que havien estat obligats per les circumstàncies a unir-se als carlins -l'anomenat batalló de Santiago-, van aprofitar la primera ocasió per escapolar-se a corre-cuita de les faccions ⁽³⁵¹⁾.

El mes de juliol de 1874 el govern espanyol va decidir canviar el signe negatiu de la guerra en la província de Girona. Es tractava d'aconseguir entrar a Olot, posar fi als atacs sobre Puigcerdà, i recuperar la major part d'oficials presoners. A meitat de mes es van posar en marxa dues brigades liberals que van assolir parcialment els seus objectius. Van allunyar el perill sobre la Cerdanya durant un temps, però la brigada comanada per Juan Cirlot que havia pogut entrar a Olot es va quedar atrapada en el seu interior, impossibilitada de poder sortir per l'amenaça dels sometents de 29 pobles. L'altra brigada, dirigida per Alejo Cañas -un dels Capitans Generals de 1873-, va haver de patir de valent en les rodalies de Castellfollit; després de més de 8 hores seguides de foc, va decidir tornar enrera i buscar la seguretat de la ciutat de Girona: "sin recursos para campar, casi agotadas las municiones, sin esperanza de refuerzos, en un país completamente hostil y con 230 heridos que es preciso cuidar y evitar cayesen en poder del enemigo". La segona quinzena de juliol, la principal empresa de l'exèrcit liberal a Catalunya es va concentrar en auxiliar els

---

³⁵¹ Els parts complets de les operacions, també els publicats pels carlins, van ser aplegats pel C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, vol. X, pàgs. 391-397. Una lectura de les seves conseqüències i el part detallat de l'acció, des del punt de vista conservador, a *Diario de Barcelona*, núm. 133, 20 de maig i, des del punt de vista republicà, *La Independencia*, Barcelona, núm. 2147, també del 20 de maig.

batallons entrampats a Olot. (352).

En plenes operacions sobre la muntanya olotina va tenir lloc un nou relleu en la Capitania. Arribava a la capital catalana un jove general molt ben preparat, i nebot de Francisco Serrano: José López Domínguez (Marbella 1829 - Madrid 1911). Aquest havia actuat d'observador pel govern espanyol en la guerra de Crimea -setge de Sebastòpol-, i en la campanya d'Itàlia. Diputat dos cops per la Unió Liberal, va ser ajudant de camp del rei Amadeu. La seva fita més important la va assolir durant els mesos de la revolta cantonal. López Domínguez va venir a Barcelona com el general en cap que havia dirigit el setge a Cartagena, i precisament quan començava a obtenir bons resultats com a Capità General de l'exèrcit del Centre. Posteriorment, durant la Restauració, va aconseguir la cartera de guerra els anys de 1883, 1892 i 1906. Una llarga trajectòria acompanyada també d'una animada carrera política. Va ser diputat pel partit constitucional i membre de l'esquerra dinàstica del general Serrano; per últim, va dirigir el partit reformista amb Romero Robledo i, a principi de segle, el partit democràtic de Canalejas. José López Domínguez i el seu oncle Francisco Serrano van coincidir dirigint personalment les operacions en terres gironines. Amb tot va ser per poc temps. Serrano va haver de tornar a Madrid per formar part del recent govern presidit per Sagasta, com a ministre de la guerra, el mes de setembre de 1874.

El temps en què López Domínguez va tenir possessió del districte de Catalunya (entre el 22 de juliol i el 31 de desembre de 1874), va assenyalar-se un cert gir en la guerra favorable a les tropes del Govern. Es cert que l'activitat bèl·lica carlina va arribar al seu punt màxim, com veurem tot seguit, després d'uns mesos de victòries consecutives. Però també és veritat que l'encert de la política de Capitania, sumat als problemes interns que afectaven al carlisme català, va començar a dibuixar un panorama francament esperançador per a les armes liberals. Cal fer notar, per tant, que la llavor de la derrota final del carlisme va aparèixer abans de la Restauració; abans, doncs, de l'eficaç i activa campanya d'Arsenio Martínez de Campos el 1875. Anotar els èxits a un o altre Capità General, seria un exercici inútil de no tenir en compte un aspecte cabdal: la República pretoriana de 1874, malgrat la seva interinitat endèmica, estava essent capaç de capgirar la sort del conflicte. Acabar amb la guerra, en aquest context, no era tan sols una qüestió de necessitat després d'anys de lluita. Esdevenia una prioritat per a la consolidació o no del règim dels militars. De la mateixa manera que ho va ser per Alfonso XII, el "rei pacificador".

Veurem en primer lloc fins on va arribar el límit de la gosadia dels partidaris de

---

352 Carta d'Alejo Cañás al Capità General, s.d. (l'acció havia tingut lloc el 13 de juliol). S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 85. Francisco Serrano Bedoya va assegurar que "la situación de Cirlot no solo es grave por lo que compromete las fuerzas de su mando, sino por el funesto efecto moral que en el país y en nuestras tropas produce (...). S'havia entrat en una "situación crítica para el Ejército de Cataluña, en el cual la España liberal tiene fijada su atención (...) Resolución cuestión Olot envuelve suerte de Cataluña". Carta al Ministre de la Guerra, Barcelona 2 d'agost de 1874. Id. arxiu.

D. Carlos. Les setmanes de juliol, tal i com hem fet esment unes quantes línies més amunt, es van dedicar a l'auxili de la província de Girona. Les operacions es van perllongar tot l'estiu, el mes d'agost i part de setembre. L'acumulació de dotze batallons i de les màximes autoritats militars al capdavant de les columnes, va permetre entrar a Olot a les forces del "segundo cabo", el general José Merelo. En realitat, l'acció no va ser més que un miratge, ja que l'Exèrcit no va poder consolidar cap destacament en la població. En canvi, l'enviament continu de tropa va permetre reforçar Sant Feliu de Guíxols i la ciutat de Vic. Aquesta última va ser recuperada per les columnes liberals sense necessitat de fer cap combat, simplement va ser abandonada per les faccions esperant que el govern de Madrid no la volgués ocupar de nou i refés les seves fortificacions. Es van equivocar en les seves prediccions. La ciutat va ser durament atacada el 2 d'octubre, aquesta vegada infructuosament. El carlisme mai més no tornaria a recuperar un centre de la categoria i de la importància de la capital vigatana.

L'afluència de tropes a Girona, l'Osona i la Cerdanya va tenir, tot i els èxits parcials, conseqüències molt negatives en altres territoris. Per dues vegades el Vallès i la mateixa Barcelona van ser amenaçades per les faccions procedents del nord del país. La primera per 1.500 carlins manats per Vila del Prat. El dia 5 d'agost les seves avançades van arribar a La Torre del Baró (en el terme de Sant Andreu de Palomar), una de les entrades naturals al Pla de Barcelona. Van exigir contribucions en la majoria dels pobles del Vallès, mentre Granollers, Terrassa i Sabadell van extremar les seves defenses. Al seu pas van incendiar les estacions de ferrocarril de Mollet i Cerdanyola, i van cremar el tren descendent de Terrassa. També van aprofitar per cremar els registres civils i les llistes de les quintes de Sant Cugat, Mollet i Caldes de Montbui.

Mentrestant, l'ajuntament de Barcelona es va constituir en sessió permanent. El governador de la plaça Manuel Buceta, aleshores la màxima autoritat en la ciutat, va decidir col·locar forces de tropa i de milícia veterana en distints punts de l'Eixample. L'allunyament del gruix de les columnes liberals va deixar Barcelona al descobert: "las escasas fuerzas con que cuento casi en su totalidad de individuos del último remplazo me imposibilita pensar en otra cosa que ceñirme a procurar la defensa de esta extensa y rica población, tanto por esta última circunstancia como por el efecto moral que podría producir el que en ella siquiera fuese en su diseminada parte nueva llegaran a penetrar" (353). Hores després l'alarma va disminuir en saber que la facció

---

³⁵³ Carta de Manuel Buceta, governador militar de Barcelona, al Ministre de la Guerra, 5 d'agost (S.H.M., 2. secció, 4a. divisió, lligall 86). Algunes altres notícies a *Almanaque del Diario de Barcelona para 1875* (1874), pàg. 71, en el capítol resum que va dedicar al llarg de la guerra amb el títol "Movimiento carlista en Cataluña". De totes formes, la censura a la qual estava sotmesa la premsa en matèries de guerra, no ens permet copsar millor l'impacte de l'esdeveniment. Sobre la figura del Cagarreims podem dir que era fill de pagès i natural de Castellar (Vallès Occidental). Amb 52 anys i d'ofici enllustrador de botes a Barcelona, Cagarreims va exercir de comandant d'armes dels pobles de

havia enfilat el camí cap a Sant Cugat i Molins de Rei.

La segona gran amenaça va tenir lloc entre els dies 9 i 12 de setembre. En aquest cas, les faccions de Martí Miret, Josep Moore i Hilari Planes (a) Clémens, amb 4.000 homes i 2 peces, van penetrar en el Vallès, subdividint-se un grup cap el Maresme i un altre situant-se a Ripollet. Els continus despatxos xifrats entre el general Buceta i el Ministre de la Guerra són dramàtics. Buceta estava decidit a "defender esta capital y ensanche sin poder dar auxilio a los pueblos inmediatos a la misma, y menos a los distantes que cómo Tarrasa, Sabadell, Granollers y otros de importancia me lo han pedido, y de los que estoy completamente incomunicado". Tot seguit va demanar la cooperació de la Marina a causa de la migradesa de la guarnició barcelonina: "cuento sólo mil doscientos infantes, en fracciones de seis cuerpos, artillería de montaña, montada, y doscientos caballos, con lo que tengo sólo para defender la población y el ensanche". El dia 12, finalment, les forces carlines es van retirar una altra vegada després d'haver cobrat les contribucions, molt probablement, el seu únic objectiu, malgrat la comprensible alarma de les autoritats (354).

José López Domínguez no va poder dir que comencés amb bon peu la seva estada a Catalunya. Les males notícies van venir aquest cop de la província de Lleida. El 16 d'agost va caure en mans carlines la plaça forta de la Seu d'Urgell. Des que havia començat la guerra, el carlisme lleidatà no havia estat especialment actiu. Ho vam veure en les primeres jornades de l'aixecament de 1872. Així mateix, els estats de forces corresponents a la província sempre havien estat els més baixos, en comparació a la resta de Catalunya. El Solsonès o la Segarra, només per citar dues comarques assenyalades en anteriors conflictes, no van tenir cap posició central en el decurs de la tercera guerra. L'explicació del canvi només es podria fer avaluant de forma específica la situació del carlisme lleidatà. Estudiar, per exemple, com van ser viscudes les derrotes de 1840, 1849 o 1855. Analitzar amb cura les repercussions dels reiterats fracassos sobre els propietaris benestants carlins. Tal vegada una aproximació així ens permetria comprovar si el seu grau d'escepticisme va ser més gran o no que en d'altres zones. Paral·lelament, caldria acompanyar un estudi semblant amb una anàlisi, també de llarga durada, sobre la politització dels grups socials populars que havien format part, d'una manera voluntària o forçada, en les

---

Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui, Castellterçoli Sant Quirze Safaja.

³⁵⁴ Els telegrames xifrats enviats entre el 9 i 12 de setembre, des de Barcelona, entre Manuel Buceta i el Ministre de la Guerra a S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86. Josep B. Moore i Arenas, havia nascut a Barcelona feia 31 anys. D'origens anglesos, havia estat president del cercle carlí de Gràcia el 1870 i redactor de *La Convicción*. El febrer de 1874 havia estat nomenat general interí de la brigada de Tarragona. Per la seva banda, Hilari Planes (a) Clémens, era de Vic i tenia 44 anys. El seu ofici abans de la guerra era servir de mosso en el casino de la ciutat. Va pujar fulgurantment en l'escalafó militar i en aquests moments ocupava el càrrec de cap del segon batalló de Barcelona.

partides carlines de guerres passades. Fos com fos, a partir de l'entrada en la Seu d'Urgell es va triplicar el contingent de carlins a la província ⁽³⁵⁵⁾.

La presa de la Seu va ser producte d'una acció poc corrent. Un intent d'assalt com el que Francesc Savalls havia fet una i altra vegada sobre Puigcerdà, de ben segur que estava condemnat al fracàs davant les excel·lents defenses de la plaça. L'operació va ser comesa per un escamot de 200 homes que la nit anterior s'havia pogut amagar en un fortí abandonat vora a la ciutadella de Castellciutat. Aprofitant que la meitat de la guarnició havia baixat al poble per a poder assistir a unes festes locals, l'escamot va sorprendre els sentinelles i el destacament quedà presoner en 10 minuts. Des d'allí, usant la potent artilleria, van poder intimar la rendició de la ciutat de la Seu d'Urgell. L'èxit havia estat total. El botí de guerra enorme: 50 peces d'artilleria, 5.800 bombes i granades, milers de bales de fusell i projectils de canó, a més d'abundant pòlvora. L'impacte de la presa de la Seu va ser extraordinari a Catalunya i la resta d'Espanya. López Domínguez, en previsió d'un imminent atac a Puigcerdà, va recomanar als seus defensors inutilitzar el material de guerra i internar-se a França. Demanava urgentment 20.000 homes per a Catalunya en una crida a la desesperada ⁽³⁵⁶⁾.

El nombre de topades i de xocs s'incrementarien a partir d'ara en tota la província. Mentre grups de carlins podien prendre banys per curar les seves malalties a la Vall d'Aran, les columnes liberals intentaven dispersar el Sometent que les faccions havien organitzat a Solsona. L'energia impulsada pel governador militar liberal al llarg de tot 1874 va anar *in crescendo*. Va procedir a la detenció i estranyament de les personalitats carlines més rellevants de la ciutat de Lleida, les Borges Blanques i Tàrraga. Alhora, les comandàncies d'armes carlines i altres delegats administratius va ser paulatinament delmats.

---

³⁵⁵ Va passar de tenir poc més de 1.000 individus a assolir la xifra de 3.000 combatents. Una prova de la dimensió del carlisme lleidatà la dona la quantitat d'efectius que va atendre la intendència carlina de la Seu d'Urgell, al llarg gairebé d'un any: uns 1.300 individus. Vegeu "Libro-Registro de los socorros que se abonan a los Jefes, Oficiales, voluntarios y transeúntes", Seu d'Urgell, 67 pàgs. Fons Privat del Baró de Senaller, Guillem d'Areny Plandolit, Arxius Nacionals d'Andorra. Sobre el primer carlisme lleidatà: Manel LLADONOSA, *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*, Pagès Editors, Lleida 1993, i el llibre coordinat per Conxita MIR, *Carlins i integristes: Lleida, segles XIX i XX*, op. cit.

³⁵⁶ D'immediat es va publicar un *Suplemento a la conquista de la pla de Urgel. Dios, Patria, Rey y Fueros*, Seu d'Urgell, Imp. de José Maria Riu, 1874, full; per a conèixer l'impacte dels fets entre les armes carlines: *Parte Oficial de la toma de La Seo de Urgel*, aplegit amb el ban que el comandant militar de Vic, Josep Roig, va donar en aquesta ciutat el 22 d'agost de 1874. Una carta amb un to més personalitzat de Francesc s'Asís Tristany al seu germà, en 24 d'agost, a *El Batallador Legitimista, Periódico Oficial de las Provincias de Lérida y Tarragona*, s.l., any II, núm. 55, 5 de setembre de 1874. L'explicació més detallada a Francisco HERNANDO, *La campaña carlista (1872 a 1876)*, 6 vols., B. Baxarias, Barcelona 1911-1913. Sobre les repercussions de la presa de la Seu en l'opinió pública republicana mireu *La Independencia*, Barcelona, núm. 2284, de 22 d'agost.

No tot anava malament, doncs, per a la política de Capltania. Una altra de les operacions en les quals López Domínguez va estar embolicat el mes de setembre va ser l'auxili de la població de Puigcerdà. Després de la caiguda de la Seu, Francesc Savalls va assetjar novament la capital de la Cerdanya, aquest cop amb el concurs de bona artilleria i del llançament de coets incendiaris. En total, hom calcula que des de 21 d'agost al 2 de setembre van llançar més de 700 projectils. Davant de l'opinió pública liberal, Puigcerdà va ser presentada, a escala més petita, com "la Bilbao catalana", comparable també amb els setges d'Alcanyís o de Terol. La seva conquesta, segons l'estratègia carlina, havia de consolidar la línia fronterera i permetre establir una sòlida base d'operacions; al mateix temps contribuiria a generar un tràfic de material de guerra des de França molt més segur. Els combats entre els nombrosos batallons liberals i les forces de Savalls van tenir lloc en els espadats de l'Alt Berguedà. Els tiroteigs van ser continus entre l'1 i el 5 de setembre, data en la qual es van produir els xocs més intensos en el poble de Castellar de N'Huc. Les tropes liberals van reeixir a desallotjar el poble, però amb un alt cost per a les seves cases; la majoria es van incendiar gràcies a la propagació del foc en la palla acumulada després de la collita d'estiu. Els combats van ser considerats com una derrota carlina, una prova de la impotència per a vèncer la resistència de Puigcerdà i guanyar en els moments decisius les tropes del Govern (Prats de Lluçanès, Castellar de N'Huc...). El descrèdit carlí en les comarques del Berguedà i del Lluçanès va augmentar de forma notable ⁽³⁵⁷⁾.

Al marge de l'encert més o menys gran en els combats, van ser probablement més importants una sèrie de mesures destinades a organitzar l'exèrcit liberal de Catalunya, al costat d'altres que incorporaven d'una manera més eficaç els recursos en homes coneixedors del país. Vegem-les totes dues. La primera d'elles va iniciar-se l'1 d'octubre, i els treballs de Capltania van fixar-se en la col.locació més òptima dels caps militars i dels batallons al llarg de tot el districte. Es dividia el territori en dues divisions, les de Girona i Barcelona, per un costat, i la de Lleida i Tarragona, per un altre. Una estructura força coincident a l'adoptada pels carlins en els plans del germà del pretendent. Un altre objectiu va ser la dissolució de 12 batallons de reserva i la seva inserció en els cossos ja existents a Catalunya. Tanmateix, el contingent total de l'exèrcit de Catalunya no pujava més 33.500 homes, entre l'infanteria i la cavalleria (vegeu Taula Núm. X). Dos mesos després, a principi de desembre, el Capità General assegurava tenir només 35.000 homes. Les causes d'aquesta escassa progressió i

---

³⁵⁷ *El Sitio de Puigcerdà por los carlistas desde el día 20 de Agosto hasta el 3 de Septiembre de 1874. Relación escrita por uno de sus defensores*, Tip. Narciso Ramírez, Barcelona 1874, pàgs. 27, inclosa a Sebastià BOSOM I ISERN, *La defensa de la vila de Puigcerdà...* op.cit., pàgs. 101-160. La descripció més completa dels esdeveniments a Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte...* op.cit., pàgs.362-366. Sobre els atacs a Puigcerdà existeix la correspondència emesa des de Bourg-Madame, entre finals del mes d'agost a principi de setembre: *La Independencia*, Barcelona, núms. 2292, 2296, 2298, 2299, 2301, 2303, 2305 i 2307.

TAULA N° X (a)

ESTAT DE LES FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA I GUARNICIONS L'OCTUBRE DE 1874.

	ORGANITZACIO	CAPS	OFICIALS	TROPA	CAVALLS	PECES	TOTALS
Ia. DIVISIO	BRIGADA GIRONA	12	118	2492	191	4	2717
id.	BRIGADA VIC	10	90	2038	112	4	2254
id.	Col. de IEMPORDA	3	17	391	177	2	590
Ila. DIVISIO	BRIGADA LLEIDA	11	91	2372	206		2684
id.	BRIGA. TARRAGONA	7	101	2522	109	4	2743
Ila. DIVISIO	BRIGA. BAIX LLOBRE.	7	54	1808	80	4	1953
id.	BRIGADA IGUALADA	7	78	1664	75	4	1828
GUARNICIONS	LOCALITATS	CAPS	OFICIALS	TROPA	CAVALLS	PECES	
	Barcelona	29	330	1549	236	35	
	Gràcia		1	24			
	Sarrià		2	34			
	Manresa	3	17	568			
	Terrassa	6	21	901	17		
	Granollers	2	15	126			
	Mataró	2	25	625			
	Cardona		13	109			
	Berga	3	25	667			
	Vilanova		5	312			
	Sitges	1	3	141			
	L'Hospitalet		2	15	59		
	Sant Celoni	2	12	359			
	Vic	2	25	850			
	Igualada	3	19	1256			
	Total Parcial	53	515	7536	312	35	

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., vol. XI, Narración Militar...op. cit., 84-97.

TAULA N° X (b)

ESTAT DE LES FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA L'OCTUBRE DE 1874

GUARNICIONS	LOCALITATS	QAPS	OFICIALS	TROPA	CAVALLS	PECES
	Girona ciutat	5	45	1645	22	
	Puigcerdà	3	17	480		
	Hoslaric		2	67		
	Sant Felu de Guixols		9	355		
	Figueres	6	39	1441	12	
	Iles Medes		1	24		
	Total Parcial	14	113	4012	34	
	Lleida ciutat	6	43	1236		
	Balaguer	1	9	418		
	Tàrraga	5	30	789	180	
	Borges Blanquès		4	137		
	Cervera	2	20	853		
	Total Parcial	14	106	2643	160	
	Tarragona ciutat	11	44	906	33	
	Tortosa	1	14	476		
	Montblanc		2	62		
	Vilardona		1	10		
	Conudella		1	40		
	Cambrils		3	81		
	Reus	5	29	408		
	Vilafrauca	2	35	875	46	
	Torredembarra		1	21		
	Vendrell		5	157		
	Valls		3	39		
	Ampostà		7	252		
	Alcover		1	18		
	Falset		9			
	Total Parcial	19	146	3358	79	
	Total Guarnicions	103	1367	18749	658	35
	Forces en Operacions	57	549	13287	853	26
	Efectius Totals	160	1916	32036	1511	61

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., vol. XI, Narración Militar...op. cit., 84-97.

inclús minva respecte el nombre de soldats existents l'agost, uns 40.000 en total, tenen un origen divers. La més important de totes era que els soldats veterans de la quinta de 1869 s'havien llicenciat, encara que amb un any de retard. A aquests caldria d'agregar-ne d'altres derivades de la concessió de passis d'ultramar, els llicenciats per inútils, els ascendits, els desertors, els morts i els presoners en accions de guerra. En resum, José López Domínguez considerava que el conjunt de forces de què disposava encara eren insuficients per acabar amb el carlisme. Dels 31 batallons que hi havia al districte, tan sols en podia utilitzar directament en les operacions uns 15. La resta els necessitava en el servei de guarnicions i la vigilància en les rodalies de Barcelona.

Seguint amb els treballs d'organització de Capitanía, un altre gran objectiu va ser l'establiment de línies defensives en suport a les ciutats on els carlins se subministraven a dojo. El general en cap va dedicar dues brigades a la fortificació d'Igualada i de Vic. També va procedir a fortificar punts interiors com ara Molins de Rei i Sant Sadurní de Noia, esperant poder-ho fer més endavant a Martorell, Caldes de Montbuí, Santa Coloma de Queralt i Moià. Aquestes operacions van tenir una enorme transcendència en el decurs de la tercera guerra carlina a Catalunya. Els repetits intents dels carlins per a destruir els treballs de fortificació a Igualada i a Vic, a principi d'octubre, van posar de manifest la seva primera gran derrota; l'exèrcit havia pogut danyar el centre de gravetat de l'economia de les faccions. Els caps de l'exèrcit a Catalunya eren ben conscient de la transformació que havia viscut la guerra en el seu districte. Els anys 1872 i 1873, tant era que les partides carlines se situessin en els costats, al davant o al darrere. En canvi, el 1874, la guerra havia adquirit un altre aspecte. Calia observar les regles clàssiques de l'ortodòxia militar, tenir ben coberta la base (Barcelona), els dipòsits de municions i els recursos, i arreglades les comunicacions. L'estratègia era la d'assegurar les comunicacions en la rereguarda. Es tractava, així, de col·locar el carlisme cara a cara respecte l'exèrcit governamental.

Altres treballs de reorganització impulsats des de Capitanía van consistir en la conducció de combois, la unificació de l'armament i de la munició, i el canvi de l'artilleria de muntanya per una de més moderna, amb el sistema Plasència. Així mateix, s'havia d'estar alerta amb les restes d'indisciplina. No oblidem que el 26 d'octubre, a Granollers, esclatà una crisi de grans proporcions apagada personalment per López Domínguez. En definitiva, es tractava d'acabar -en paraules del Capità General-, amb l'estat defensiu al qual es veia obligat, per un nou context netament ofensiu ⁽³⁵⁸⁾. Una tasca no gens fàcil. La necessitat d'emprar la marina de guerra contra els carlins és un exemple de la magnitud dels entrebancs que s'havien de superar. Mentre s'havia d'utilitzar la goleta "Diana" per canonejar Savalls en les seves corregudes per Roses, el propi Capità General, dos mesos més tard, el novembre, es

---

³⁵⁸ Memòria del Capità General José López Domínguez al Ministre de la Guerra, Francisco Serrano Bedoya, Barcelona 7 de desembre de 1874. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86.

va veure obligat a traslladar-se a Girona per raons de seguretat, amb el vapor "Ciudad de Cádiz". Tota una mostra, doncs, de la precarietat de la política del Govern a Catalunya.

El segon gran paquet de mesures organitzatives tenia molt a veure amb l'etern problema del concurs de la població civil en la guerra, amb fortes implicacions també sobre el control polític local. Dit d'una altra forma, resoldre el tipus més convenient de participació del voluntariat, que havia seguit diferents sistemes des de 1872. En l'Organigrama Núm. III veiem esquematitzat el complex cívico-militar existent a Catalunya durant la guerra. Al marge de l'experiència republicana de 1873, on va existir una gran autonomia en les iniciatives militars de diputacions i d'ajuntaments, la resta d'anys el control i la direcció de totes les institucions relacionades d'una manera o altra amb la guerra la retenia la Capitania General. Per altra part, el Mapa núm. IV ens dona compte de l'extensió del voluntariat a través de les diverses fórmules assajades des de l'inici de la Gloriosa: voluntaris de la llibertat, voluntaris de la República i Milícia Nacional. En el mapa es representa així la implantació del liberalisme a partir de les seves manifestacions militars. Alhora hi assenyalen les poblacions on els carlins van aconseguir desarmar als voluntaris, així com els pobles que van patir també la destrucció de les fortificacions de mans de les faccions. El panorama es completa amb la localització de les casernes i comandàncies militars liberals entre 1872 i 1876 ⁽³⁵⁹⁾ (Vegeu també els Apèndix Núms. IV i V).

Des de la perspectiva política governamental, l'armament de cossos de voluntaris durant l'experiència republicana de 1873 havia estat altament perjudicial. Per aquest motiu el govern d'Emilio Castelar va decidir el 2 de setembre restablir la Milícia Nacional, segons el vell ordenament de juliol de 1822 ⁽³⁶⁰⁾. Des de l'inici va arrossegar problemes en la seva constitució a causa del recel que persistia entre l'opinió militar i liberal més moderada. Durant els darrers mesos de 1873 no es va donar cap pas més en ferm en la seva formació. El primer que va voler impulsar el nou cos va ser Arsenio Martínez de Campos, el 8 de gener de 1874. La mesura era en realitat un pretext per a desarmar els batallons francs republicans, els quals havien d'entregar d'immediat les seves armes als governadors militars. Amb tot, la constitució de milícies va ser molt més lenta del que hom pensava en un principi, i va ser un focus de conflicte amb les autoritats locals. Durant algunes setmanes, les milícies locals van coexistir encara amb una desena de batallons francs: el de Guies del

---

³⁵⁹ Sobre les comandàncies liberals hem consultat la *Colección Legislativa del Ejército*, toms corresponents als anys 1868-1876, Imprenta del Depósito de la Guerra, Madrid. La dissolució de les rondes volants i batallons francs, i la supressió d'algunes comandàncies liberals es localitza en el tom I de 1876 (publicat el 1889). Antic arxiu de Capitania General de Catalunya, a Barcelona.

³⁶⁰ Va ser publicat en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núms. 229, 280, 281, 284, 285 i 286, corresponents als mesos de setembre i novembre de 1873.

Cossos de Voluntaris i Exèrcit Governamental, 1872-1876

Mapa núm. IV

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

General, els "tiradores de la Estrella", el de voluntaris del Vallès, els "Guias de la Alta Montaña de Olot", el de voluntaris del pla de Bages, el batalló de voluntaris de Figueres, etc. El primer, segon i tercer batallons francs havien estat dissolts després dels esdeveniments polítics de gener. La resta, amb el temps, van ser enquadrats en 7 batallons comanats per homes políticament poc suspectes: Tomàs Targarona, Salvador Massons, Gabriel Bosch Soldevila o Joaquim Capdevila, figures properes als monàrquics constitucionals. Altres cossos van tenir un caràcter especial, com ara l'avantguarda manada en terres lleidatanes per un tal "Riera", a les ordres del brigadier Arrando: "es un joven y rico propietario de esta provincia, que sostiene muchas veces a su costa la fuerza que manda" (361).

En pàgines anteriors hem vist com moltes de les milícies del Penedès i del Baix Llobregat havien deixat les armes en oposició a la filiació política dels nous ajuntaments, i per l'aïllament que sentien respecte el perill carlí. En la mateixa línia, els republicans federals empordanesos van ser desarmats per ordre del governador militar el mes de maig: Palafrugell, Calonge, Palamós, Llagostera i La Bisbal. La premsa republicana no entenia que en unes localitats s'armés la milícia i en altres no, segons les particulars amistats polítiques de les autoritats (362). En realitat, la institució va néixer coixa per la manca de confiança que despertava. El pro-governamental diari *La Crónica de Cataluña*, veia en la milícia una font de problemes perquè sempre havia dominat "el elemento perturbador". Ells estaven per una milícia purament municipal, dedicada a l'ordre públic i la salvaguarda de dipòsits militars. Així, l'exèrcit, podria dedicar-se a les operacions de guerra. Aquesta era la postura defensada també des de Capitania. Rafael Izquierdo va ser, en la pràctica, qui va dissenyar a Catalunya l'articulació entre l'element civil i el militar, amb un triple repartiment de funcions: per a les poblacions i punts estratègics, la Milícia Nacional; enfront de les partides carlines recaptadores d'impostos, les anomenades Rondes Volants i, per últim, per a la guerra formal, l'exèrcit regular.

Un dels greuges més importants contra els cossos de voluntaris, al marge

---

³⁶¹ Carta del governador militar de Lleida al Capità General, 9 de desembre de 1874. El militar feia referència al valor dels voluntaris que havien posat en fuga més d'un cop als carlins. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 86. D'altra banda, la relació de batallons francs reorganitzats, i el nombre de milícies locals existents en el districte català (en document data de 12 de febrer) a: C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, vol. x, pàgs. 218-222.

³⁶² Ens hem basat en els articles apareguts en *La Independencia*: "Cuatro palabras sobre la guerra", núm. 2366, de 7 d'octubre de 1874, i una carta tramesa des de Palafrugell el 14 d'octubre, i publicada en el núm. 2389, de 20 d'octubre de 1874. En canvi, els republicans moderats van seguir donant-hi suport als batallons francs, tot i la seva filiació constitucionalista. Però ho van fer per motius estrictament d'estratègia militar: "¿Quienes son sus confidentes? Millares y millares de personas. Las familias de los francos, sus amigos todos, viven con estos, no piensan más que en proporcionarles triunfos y ocasiones de lucimiento (...)", a *La Independencia*, núm. 2167, de 31 de maig de 1874, art. "Reorganización de Cuerpos Francos".

d'altres consideracions, va ser la facilitat amb la qual eren desarmats per les faccions carlines. Es podria dir que en bona part van contribuir a armar l'exèrcit carlí. El sistema de guerra de partides, que permetia aglutinar sorpresivament 400 o 500 combatents, va facilitar la capacitat d'intimidació sobre el voluntariat local. Aquest, sovint només va poder defensar-se darrere de fràgils espitlleres, o inclús parapetant-se dins de les esglésies. De nou, el Capità General Rafael Izquierdo va fer una lectura negativa, amb una càrrega de fons política, contra el voluntariat republicà. Segons ell, l'any 1873 es van repartir als voluntaris 31.750 fusells, 48 canons i 1.600.000 cartutxos. "Estas armas y municiones han servido en su mayor parte para las facciones carlistas, y muchas otras se hallaban abandonadas en los pueblos y, próximas; por lo tanto, a caer en poder del enemigo" (363).

En la Taula Núm. XI hem fet un recompte acurat, basat en una gran diversitat de fonts (periodístiques, militars, parts oficials...), de l'armament agafat pels carlins al llarg de la guerra. El recompte distingeix, any rera any, entre els fusells de diversos sistemes presos als cossos de voluntaris, i aquells que ho van ser a les agrupacions de tropa. Les xifres palesen que l'opinió militar i conservadora no estava ben fonamentada. Certament, l'any 1872 els carlins es van poder apoderar de l'armament de voluntaris de Granadella, Cubells, Canet de mar, Sant Ciprià o Sant Vicenç dels Horts. Algunes ocasions, però, també se'n duïen escopetes o qualsevol altre tipus d'armament del cos de sometent o el pertanyent a veïns liberals. Això sense comptar la compra d'armes i d'altres efectes realitzada en els treballs conspiratius anteriors a l'alçament. És veritat que, el 1873, les armes sostretes als voluntaris republicans es van multiplicar per tres: Bagà, Torredembarra, Oristà, Sentmenat, Cardedeu o Sils. Tot i les aparences, les pèrdues més considerables es van produir en derrotes en les quals la direcció del combat la duïa l'Exèrcit: en l'entrada a Ripoll (200 armes), Berga (1.600), l'acció de Prades (500), l'entrada a Igualada (1.000), o en la batalla d'Alpens (1.200).

Es molt probable que de l'armament repartit als pobles una cinquena o una quarta part acabés en mans dels carlins, però en absolut per responsabilitat única dels voluntaris republicans. Potser ara no té gaire sentit parlar esment sobre aquesta qüestió; però si considerem que gran part del discurs conservador contra l'experiència republicana, es va fonamentar en l'atac a l'indisciplina i l'ineficàcia del voluntariat, podem valorar en la seva justa mesura el problema. Encara més, l'any 1874 l'afluència d'armament als carlins va continuar procedint amb preferència de combats on l'Exèrcit manava en les operacions: l'entrada a Manresa (1.000 fusells) i a Vic (indeterminats), la derrota de Castellfullit (2.000) i Olot (500), la presa de la Seu d'Urgell (400), i alguns més. Per contra, els batallons francs reorganitzats per Capitània amb personal políticament fidel, no van ser més eficaços; a Tordera, el 23

---

³⁶³ Memòria ja esmentada del 4 de març de 1874, del Capità General al Ministre de la Guerra. S.H.M., 2a. secció, 4a. divisió, lligall 84.

TAULA Nº XI

ARMAMENT AGAFAT PELS COMBATENTS CARLINS PROCEDENTS DE TROPA I DEL VOLUNTARIAT LOCAL

	1.872	1.873	1.874	1.875	Total
Fusells Voluntaris	264	830	774	320	2.188
Fusells Tropa	5	4.200	4.100	550	8.860
Matxos	0	55	68	2	125
Cavalls	0	93	154	2	249
Canons	0	4	66	0	70

Font: Elaboració pròpia

de març, el batalló franc núm. 3 va ser completament derrotat per Francesc Savalls, i va perdre tot el seu armament.

El paper dels legitimistes francesos i europeus en el finançament i trasllat per la frontera rossellonesa d'armes i subministres va ser també capital. El primer any de guerra, entre l'abril de 1872 i el març de 1873, les autoritats franceses van capturar un total de 1.177 fusells, de diversos sistemes. Al seu costat baionetes, cartutxeres, motllos per a fer bales, uniformes, etc. Les autoritats catalanes descobriren també amagatalls d'armes i municions a Manresa o a Terrassa. Fins i tot, com vam veure en el capítol anterior, des de la guarnició de Barcelona es feien tractes de vendes de material de guerra als agents carlins. Pel que hem pogut constatar a través de la documentació consular a Perpinyà o la del Prefecte en la mateixa localitat, sobretot es van passar municions (uns 450.000 cartutxos en total), i uniformes (gairebé un miler). Tots els testimonis asseguren que a França es va constituir un mercadeig de prenes i d'armament provinent de la guerra franco-prussiana. Molts uniformes carlins portaven encara els botons amb les inicials G.M (Garde Mobile) ⁽³⁶⁴⁾.

En algunes ocasions els carlins van voler dotar-se d'aparells de guerra més sofisticats. Sembla comprovat l'existència de màquines de fer cartutxos en les muntanyes del Bisaura (Vidrà, Sant Quirze de Besora...). L'abril de 1873 es va descobrir un intent de desembarcament a Roses de 24 metralladores procedents d'Anglaterra. En un altre moment el Consolat espanyol a Perpinyà advertia de l'existència d'un obrer químic francès a Ripoll, que treballava en un aparell que llençava coets. Efectivament, la facció Savalls el va utilitzar en el seu atac a Sant Celoni el 6 de desembre de 1874. Van llançar entre 400 i 500 coets des d'una bateria improvisada, portada per 16 mules i carregada la seva major part amb bótes de petroli ⁽³⁶⁵⁾.

En definitiva, es pot afirmar que va tenir un enorme pes en l'armament carlí el trasvassament de les armes capturades en accions de guerra, sobretot les de l'Exèrcit o les dels destacaments vigilats per ells. Resta per avaluar amb molta més precisió la proporció que correspon a l'armament capturat o aquell que va ser objecte de compra. Els 11.000 fusells que hem comptat com a capturats són

---

³⁶⁴ Carta del Ministre d'A.A.E.E. espanyol Vega de Armijo al seu col·lega francès el Duc de Noailles, Madrid 11 d'octubre de 1874. Archives Nationales de Paris, F 7 / 12.576.

³⁶⁵ Carta del Capità General José López Domínguez al Ministre de la Guerra, el 6 de desembre de 1874. S.H.M., 2a.-4a., lligall 86. El fet està verificat per la informació que va donar al respecte *La Crónica de Cataluña*, núm. 569, 9 de desembre de 1874: "Este aparato tiene la forma de trípode, con una palanca en su centro que sirve para dar dirección al cohete. La palanca se halla sujeta por un fuerte resorte una vez tiene ya puntería, y en su centro unapleza de cobre endonde se adapta el cuerpo del tubo. Este tubo sirve de cartucho y varía su metal según sea la materia inflamable que ha de contener. Los de petróleo son de hoja de lata con agujeros en su alrededor. Hay otros de cobre con pequeña metralla dentro. Su tamaño varía también, llegando algunos a pesar una 15 libras". La guarnició de Sant Celoni va poder capturar l'aparell i uns 200 tubs i coets.

possiblement una tercera part dels que van utilitzar els carlins al llarg de la guerra. Una estimació que hauria de valorar també el seu deteriorament, l'ús d'escopetes particulars, les armes agafades per les columnes liberals, les presentades pels indultats i un llarg etcètera de situacions diverses.

La fortificació de les poblacions va marcar profundament l'estat ja de per sí molt crític de les hisendes municipals. Al mateix temps, va esdevenir una de les notes característiques del paisatge de pobles i ciutats, i de la vida quotidiana dels seus habitants. En el Mapa anterior indicàvem aquelles localitats que es van fortificar al llarg de la guerra, així com les enderrocades per l'acció de les faccions, tot i que les dades sobre aquest segon aspecte són molt fragmentàries. En ciutats com ara Mataró, Manresa o Igualada, va ser habitual de conuiu amb un munt de barricades en els carrers més cèntrics. Les defenses eren d'una qualitat molt diversa: els edificis principals com ara l'ajuntament o l'església se solien fortificar amb espitlleres o amb planxes de ferro. Donades les dificultats per a fortificar tot el recinte del nucli urbà, en poblacions eixamplades la dècada dels 60s., la mesura preventiva més normal va consistir en tapiar els forats de les cases abandonades i situades en els ravals exteriors. Quan es podia, es reforçaven les defenses construint tambors i fortins als afores. El total de poblacions fortificades en cada província va ser el següent: en la de Girona 39, en la de Barcelona 36, en la de Lleida 13, i en la de Tarragona 45. D'entre totes aquestes es van enderrocar 9 en la de Girona, 13 en la de Barcelona, 3 en la de Lleida i 3 més en la de Tarragona. Un total, per tant, de 133 poblacions fortificades i 28, com a mínim, d'enderrocades ⁽³⁶⁶⁾ (Apèndix V).

Un cop fet aquest parèntesi sobre les peculiaritats de l'armament carlí i el seu lligam amb el voluntariat liberal, es fa necessari tractar sobre la creació del cos amb participació civil més important entre 1874 i 1875, les anomenades Rondes Volants. El seu origen remet al projecte de Rafael Izquierdo de 12 de febrer de 1874. L'objectiu principal de les rondes era actuar contra l'aparell militar i administratiu carlí, responsable de les exaccions, del reclutament i del creixent control polític sobre les poblacions.

Pel seu cantó, el carlisme català, un cop superat un primer estadi organitzatiu, en base al sistema de partides, també va subdividir les seves funcions: ara, els batallons es dedicarien als combats i les operacions d'envergadura, i les petites agrupacions d'homes armats es concentrarien al cobrament d'impostos, la recollida de quintos o el sabotatge de les comunicacions liberals. Aquests petits grups van prendre una forma diversa al llarg de la guerra, exceptuant la peculiar organització de la província de Girona. Els carlins, per tant, havien adoptat amb anterioritat a les forces liberals, el sistema de rondes encapçalades per comandants d'armes o amb l'auxili dels cos de mossos d'esquadra carlí. Aquests cossos van ser presentats per

---

³⁶⁶ Les relacions més completes de fortificacions a C.E.M.E, *Narración militar...* op. cit., vols. X pàgs. 13 i 183, i XI, pàg. 494.

l'opinió liberal com a "gavillas de foragidos y merodeadores", gent sense opinió política de cap classe, disposades únicament al robatori i l'extorsió.

Les Rondes Volants liberals es van formar seguint l'estructura dels partits judicials. Cadascuna aplegava 240 homes, tots pertanyents a la comarca, subdividits en seccions de 60 homes. Depenien del comandant militar del partit o del cap de columna que ho precisés, i el servei es limitava a recórrer els pobles de la seva demarcació. L'oficialitat s'escollia a partir de l'acord dels alcaldes dels pobles respectius, però la darrera paraula la tenia el Capità General. Les rondes s'estengueren ràpidament. En la província de Barcelona es van formar en tots els seus partits; en la de Tarragona a Falset, Montblanc, Vallis, Reus, Tortosa i el Vendrell; en la de Girona Olot, Santa Coloma de Farners, la de la capital, Figueres i La Bisbal, i, per últim, en la província de Lleida les rondes volants de Balaguer, Cervera, Lleida i la Seu d'Urgell. Malgrat això, moltes d'aquestes no es van poder constituir per la gran extensió de territori controlat pels carlins el 1874. No oblidem que el proposat per Rafael Izquierdo no era més que un projecte. No va ser fins el mes de juny quan va ser aprovat pel president del poder executiu de la República, el general Juan de Zavala, amb la condició que les despeses fossin cobertes amb un repartiment per a cada partit (367).

Més endavant Capitània General va agrupar totes les milícies liberals sota un mateix comandament, va crear la "Subinspección de Rondas Volantes, Cuerpos Francos y Fuerzas Móviles de Cataluña", dirigida per Victorià d'Ametller i Vilademunt. Aquest havia estat especialment actiu com a governador militar de la província de Lleida, en els primers mesos de 1874, i poc després va ser cridat a Barcelona per a dirigir la nova organització. Ametller havia nascut a Banyoles el 1818, i 30 anys després lluitava al costat dels carlins en la guerra dels matiners com un dels caps principals de les partides progressistes-republicanes. Ara, el 1874, concebia les rondes volants com unes veritables guerrilles dedicades a l'extermini de les petites partides carlines. Entre els seus objectius les rondes havien d'aconseguir dels pobles "el respeto a la autoridad legítima y la sumisión de los pueblos al gobierno constituido; la aprehensión de los malhechores, la seguridad de las comunicaciones, la protección de las vías férreas y, por último, el hacer la guerra al enemigo con su movilidad y sus estratagemas (...)". De vegades les rondes també van ajudar a l'Exèrcit a fer les operacions de la quinta, el cobrament de l'impost dels consums restaurats l'estiu de

---

³⁶⁷ El projecte imprès i signat per Rafael Izquierdo, Barcelona 12 de febrer de 1874, a S.H.M., 2a.-4a. lligall 84. El decret de creació a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 154, de 28 de juny de 1874. L'ordre d'Izquierdo havia sortit amb caràcter provisional en el mateix butlletí, núm. 46, de 22 de febrer.

1874, i el servei de guies ⁽³⁶⁸⁾.

El mes de desembre l'inspector de forces irregulars Victorià d'Ametller encara estava ocupat nomenant oficials de les rondes. Aquestes s'havien desenvolupat moltíssim per tot el territori. A Girona s'havia creat la de Ribes de Freser; a Barcelona la de Valldrera, la de Caldes de Montbuí, la de Rubí o la de Tona; per últim, a Tarragona, havien sorgit rondes a Vila-seca, Puigdollí, Cambrils i el Morell. Com veiem, les rondes volants no es creaven només en el partit judicial, sinó també en el marc de la localitat. El seu paper dissolent les rondes carlines, impedit els bloquejos i el pagament de contribucions, estava essent molt eficaç. El seu concurs va ser saludat pràcticament per tots els corrents polítics. Des de les pàgines de la premsa alfonsina, la constitucional i la republicana moderada, les activitats de les rondes volants van ser vistes com un dels senyals més evidents del canvi de signe que s'estava produint en la guerra. L'organització de les forces irregulars va anar acompanyada d'altres mesures, com ara la creació d'un sometent liberal el 8 de desembre. Abraçava les comarques del Vallès, la costa de llevant (Maresme) i el Baix Llobregat, i va ser dirigit significativament per Joaquim Mola i Martínez. Tal vegada un clar precedent del que succeiria un any després.

Victòria d'Ametller es va distingir durant el seu mandat a Lleida per iniciar la desarticulació de l'aparell administratiu carlí. La mort del comandant d'armes d'Arbeca i la derrota de la ronda carlina de les Garrigues, amb l'empresonament del cap del batalló 3r. de Lleida, Pau Gonzàlez Pinyol, natural de Llardecans, hi van ser els fets més destacats. A partir de l'estiu, les rondes volants liberals van començar a fer-li la guerra als recaptadors de contribucions carlins. El mes de juny van ferir greument en la població de Forés a Josep Vila (a) Rellotger, delegat de contribucions a la província de Tarragona. El mes de juliol la ronda volant de Cardona va eliminar la comandància d'armes de Súria en una acció per sorpresa, preparada durant la nit; el mes d'agost els voluntaris de Manresa van matar el comandant d'armes de Talamanca (a) Dido i, el mes de setembre, va ser capturat el recaptador d'impostos carlí a Banyoles, Narcís Serra.

Per la seva banda, la ronda volant de Berga va fer una bona destrossa en sorprendre el 19 de novembre a Maçaners (Berguedà), als tinents coronels Josep Capdevila -cap de la cavalleria de Lleida i germà del governador de la Seu d'Urgell-, Pere Pino -comandant del segon batalló de Tarragona, i que va morir en el lloc-, i al fiscal carlí de la província de Tarragona l'advocat de Valls, Esteve Cisteré i Cisteré, secretari el 1870 de la seva junta catòlico-monàrquica. Un dia després va ser liquidat el comandant militar de Tremp i el seu assistent, per la ronda liberal de Graus (Osca), manada pel cèlebre manco de Sopeira. Per últim, sense voler ser exhaustius del tot,

---

³⁶⁸ Vegeu el document datat de 3 de novembre de 1874 reproduït a *La Independència*, Barcelona núm. 2420, 6 de novembre. Segurament és el que conté l'articulat més llarg, amb 28 epígrafs, on es detalla l'organització, funcions, formes de comunicació, etc.

caldria remarcar la mort de Joan Tenas i Vinyeta, d'ofici manyà i natural de Sant Quirze de Besora, delegat de contribucions carlí a la Cerdanya. Aquesta vegada la ronda volant de Puigcerdà el va capturar, resultant mort quan va intentar fugar-se durant el trajecte. No és estrany, doncs, que Rafael Tristany dictés ordres molt severes contra les rondes volants, en una circular datada a Solsona el 13 de març de 1874.

Tal vegada, però, la zona on el carlisme estava més castigat era la de Tarragona. L'extraordinària energia del governador militar, Manuel de Salamanca, va aconseguir abans que cap altra província restablir el sistema de comunicacions i reparar les fortificacions malmeses. Després d'un cert èxit amb les operacions de la quinta practicades durant l'estiu, Salamanca va prendre Amposta (23 de setembre) i la va fortificar. Setmanes després les faccions visqueren una altra derrota a Masdenverge (Montsià). Alhora, l'arribada a Tortosa dels generals liberals Joaquim Jovellar i Soler, i Eulogi Despujol i Dusay, va ser un cop mortal pel carlisme del sud de l'Ebre. Abans ho havia estat pel Maestrat, on venien de destruir la mestrança de Vilafermosa (Alt Millars), seu també de la Diputació carlina del Centre. Es donava la circumstància que Despujol era fill d'un antic membre de la junta carlina de Berga (Josep Maria Despujol, Marquès de Palmerola), i germà d'Ignasi Maria Despujol, l'hereu de la família i president durant uns anys de l'I.A.C.S.I.

Les accions militars de Despujol i Jovellar van anar destinades a la destrucció paulatina dels forts carlins situats a la riba dreta del riu, i la inutilització de les barques que utilitzaven els carlins per passar d'un costat a l'altre de l'Ebre, algunes capaces de transportar desenes d'individus. El mes de desembre va ser tot un presagi dels negres horitzons que es presentaven a les faccions. El cabdill Josep Carnicer, de Tivissa, va morir en una sorpresa feta en la comarca del Priorat. Josep d'Esplugues, Baró de Zafra, i president de la diputació carlina del Maestrat, va morir afusellat el dia 13 a la Sènia (Montsià). Uns dies abans també va morir un cabill tortosí, Carles Arcau (a) Batet. A l'altre extrem de la província, a Montagut (Querol, Alt Camp), la ronda volant de Valls es va internar on "hacía más de dos años no habían visto un soldado". En la seva acció van detenir Vicente Figuerola i Rebascall, comandant d'armes de Santa Coloma de Queralt i de Pontils, i Joan Mercader, encarregat de la remonta carlina de Tarragona, entre d'altres. Els presoners van morir finalment en tractar d'escapar-se, segons la versió oficial (369).

La marxa positiva de la guerra en terres tarragonines i lleidatanes va coincidir amb un canvi de signe en les operacions a tota la península. En el Centre, els anteriors combats favorables per les armes carlines van capgirar-se en acabar l'any. En efecte, el mes de gener de 1874 les faccions comanades per Santés havien pogut entrar a Albacete. El mes de juliol les dirigides pel germà del pretendent havien entrat a Conca,

---

³⁶⁹ Carta del Capità General José López Domínguez al Ministre de la Guerra, 29 de desembre de 1874. S.H.M., 2a.-4a. lligall 86.

per contra, però, el setge de Terol va acabar en un fracàs estrepitós. La sortida d'Espanya d'Alfonso de Borbón, i les divisions internes que també corcaven el carlisme valencià, van desembocar en una greu crisi en tot aquest territori.

Per altra part, en el nord basc-navarrès la mort en la batalla d'Abarzuza (27 de juny), del general en cap Manuel Gutiérrez de la Concha, Marquès del Duero, va significar un cop duríssim per a les expectatives liberals. El Govern es va voler recuperar preparant una gran ofensiva. A partir del mes d'octubre, els generals Laserna, primer, i Serrano, després, van treballar en operacions de caràcter logístic a una escala mai vista fins aleshores. La historiografia no ha posat el suficient èmfasi en aquests treballs i en el context polític en els quals es van donar. Les maniobres del transport de tropes per ferrocarril van ser les més grans fetes mai per l'exèrcit espanyol. L'aprovisionament de places com ara la de Vitòria i la preparació del contingent de la reserva extraordinària, formaven part d'una campanya que volia donar el cop de gràcia a les tropes de Carles VIIè. L'opinió pública liberal i els membres del partit constitucional estaven pendents dels seus resultats. També a Catalunya, on els esdeveniments del nord eren vistos amb impaciència, convençuts que serien més decisius que tot el que passava a la muntanya catalana.

El cop de Sagunt i l'inici del règim de la Restauració borbònica no poden marginar-se d'aquest context. L'anada del Duc de la Torre al Nord, el reconeixement de la República d'ordre per part d'alguns governs europeus (França, Anglaterra), així com el préstec concedit al govern pel Banc de París són, tot plegat, elements a tenir en compte en l'anàlisi política. Tornem a insistir, la victòria sobre el carlisme era un factor de primera importància en la consolidació del règim militar. Per a qualsevol observador intel·ligent, la derrota del partidaris de D. Carlos era una qüestió de temps. Plantejada així, la guerra carlina va ser una lluita contra-rellotge entre els partidaris d'un règim presidit per la constitució de 1869, o la d'aquells que preferien provocar una catarsi política, i depurar els seus continguts més perillosos amb un nou i jove rei.

6.2. L'apogeu del carlisme armat català i els seus problemes interns.

La història del carlisme català durant 1874 transcorre entre grans contrastos. Arriba a dominar en poblacions que ni tan sols durant la primera guerra havia aconseguit penetrar, i adopta una actitud ofensiva amb les tropes liberals. La seva organització militar vol assolir una estructura molt més en sintonia a la dels exèrcits moderns. En el terreny administratiu apareixen noves institucions que volen donar compte de l'assumpció de l'autoritat en el camp civil i fiscal. Podem afirmar, doncs,

que el carlisme viu els seus moments més bons, el seu apogeu. Amb tot, la seva evolució al llarg d'aquest any emet una ombra de dubte sobre la seva capacitat real d'incidir en la societat catalana. Els límits que va mostrar per ampliar el seu espai polític van ser sempre molt grans; bàsicament s'havien manifestat ja durant l'etapa 1868-1872. Tot i els seus progressos en l'aspecte militar, el carlisme català no va preparar l'assalt a cap de les quatre capitals de província, al marge dels trastorns ocasionats a totes, i els bloquejos als quals va estar sotmesa la ciutat de Girona.

Els problemes que van colpejar el carlisme van tenir continuïtat donant en l'àmbit de la direcció. El nou any heretà ben viu l'enfrontament duríssim existent entre el germà del pretendent, D. Alfonso, i el cap de les faccions gironines, Francesc Savalls. Molt més que un assumpte privat entre dues personalitats antagòniques, el conflicte va expressar un complex de problemes de més gran abast. Tal vegada el principal d'ells es resumeix en la diferent concepció que cadascú tenia sobre la mena de guerra més convenient a fer, així com la relació que s'havia d'establir entre els caps i els seus subordinats. Concepcions i cultures distintes, producte d'un coneixement massa divergent sobre les experiències i les tradicions bèl·liques que havien funcionat a Catalunya al llarg del segle.

En aquest apartat ens ocuparem en primer lloc de desenterinyar l'evolució de la direcció militar catalana. Ens veiem obligats a fer-ho en la mesura que els nous plantejaments organitzatius impulsats el 1874 van estretament lligats a les lluites intestines de la jerarquia. L'estudi del desenvolupament bèl·lic carlí anirà acompanyat d'una breu al·lusió a l'esforç polític-institucional, plasmat en la regularització de la seva hisenda i en la creació de la Diputació. Per últim, amb l'extensió de la influència carlina sorgiran altres problemes de caire econòmic i polític-militar, que posaran de relleu els límits reals de la seva opció. La veritable paradoxa és que mentre els Capítans Generals es queixaven de la llastimosa situació de l'exèrcit governamental, els observadors carlins no eren més optimistes. Aquests es planyien igualment sobre les dificultats de tipus organitzatiu i administratiu que els aclaparaven, i sobre les picabaralles existents entre els cabdills. En el futur, el carlisme militant veurà 1874 com l'any de les ocasions perdudes.

Si recapitem una mica la situació del carlisme català la tardor-hivern de 1873, arribarem ràpidament a la conclusió que el seu creixement no va ser tan espectacular com hom anunciava. Els carlins s'havien fet més poderosos malgrat la política de la direcció, a pesar dels agitats enfrontaments que van travessar el nucli dirigent. Recordem que els actes d'insubordinació més clars van donar-se el mes de setembre, protagonitzats per batallons gironins contra la política militar impulsada per Alfonso de Borbón. La destitució de Savalls va desencadenar tota una sèrie d'intrigues en les quals van ocupar un espai rellevant el joc d'anades i vingudes des de la muntanya catalana a la Caserna Real d'Estella, residència provisional del pretendent. El retorn de Francesc Savalls amb el títol de Marquès d'Alpens concedit per Carles VIIè, va ser entès per D. Alfonso com un insult a la seva autoritat, al marge d'una insòlita manca

de confiança del propi germà. Així les coses, Alfonso amb la seva esposa van traslladar-se els mesos d'octubre i novembre a Estella, on va presentar la seva dimissió. L'infant exigia per a fer efectiu el seu retorn a Catalunya, sotmetre Savalls a un consell de guerra i fer pública la seva resolució. Mentrestant, la direcció militar del carlisme no va quedar òrfena; D. Alfonso va deixar Rafael Tristany com a cap interí de l'exèrcit carlí català.

El cabdill gironí va rebre l'ordre de presentar-se a la Caserna Reial el mes de novembre, però sagaçment va enviar un delegat que advertí prèviament D. Carlos que la seva absència de Catalunya podria representar "la ruina del partido". Els mesos següents van ser d'una total interinitat en la direcció. D'un costat, Tristany era cap interí però sense coordinar-se amb els batallons de Savalls, que actuava autònomament. De l'altre, els infants s'esperaven el dictamen o una ordre taxativa de Carles VIIè. Des de novembre de 1873 al mes d'abril de 1874, D. Alfonso i Maria de las Nieves van romandre amagats en els palaus i les hisendes dels amics legitimistes del Rosselló. Alfonso de Borbón, ferit en el seu orgull, no volia entrar a Catalunya abans que Savalls no fos reprès, i es fes públic el motiu del seu càstig. Es a dir, fins que es restablís la seva autoritat. D'aquesta manera, el conjunt de la direcció carlina, tant els militars com l'opinió dels notables del partit, va estar pendent aquells mesos de la sortida del conflicte.

Segons l'opinió de la major part de dirigents, calia anar cap a la conciliació entre D. Alfonso i Savalls. Però aquesta solució l'infant no estava disposat a acceptar-la. Un dels primers intents d'arreglar les desavinences per part de Carles VIIè, va ser atorgar al seu germà el comandament de l'exèrcit carlí del Centre, que tot just s'estava formant i que tenia bones perspectives, malgrat la presa de la plaça de Cartagena pel Govern. El projecte, datat el 31 de gener de 1874, disposava també que Rafael Tristany -fins aleshores cap interí-, ocupés definitivament la direcció del carlisme català, prestigiat com estava després de la presa de Vic. Per tant, el projecte podia ser vist com un intent de separar D. Alfonso dels conflictes en els quals s'havia vist envoltat a Catalunya, i una relativa victòria del sector favorable als cabdills tradicionals.

De fet, Alfonso de Borbón havia estat nomenat mesos abans, l'estiu de 1873, general en cap de l'exèrcit carlí de València. Com a tal només havia pogut realitzar algunes indicacions als seus subordinats, però sense entrar massa de ple en la seva organització. A partir del mes de gener i des del seu "exili", D. Alfonso va comunicar-se amb el nou cap dels carlins valencians, Manuel Palacios, amb el qual pretenia reorganitzar completament els batallons de més enllà del sud de l'Ebre. Ara, segons el projecte de Carles VIIè, l'exèrcit del Centre comanat pel seu germà passaria a encarregar-se d'un territori molt més vast que no pas el valencià, sumant les forces aragoneses i les castellanès d'aquesta banda de la península. Alfonso de Borbón es va negar rotundament a acceptar la proposta del pretendent, perquè per a ell era fonamental conservar la direcció conjunta de Catalunya i del Centre. La justificació que

va donar és molt il·lustrativa de la percepció que tenia de la situació bèl·lica del Principat, i del lloc estratègic que aquest havia d'ocupar en els seus plans militars.

Per a D. Alfonso era tan important conservar la direcció del carlisme català perquè sense aquesta li seria molt difícil emprendre els seus treballs en el sud. Li calia una base segura -Catalunya- amb la qual establir comunicacions fiables des del Maestrat a la frontera francesa. La seva dona, María de las Nieves, reconeix en la seva obra tantes vegades citada que el seu marit no manava a Catalunya, i que no tenia totes les garanties que les comunicacions funcionessin eficaçment per a la seva caserna general. El Principat actuaria així com una mena de base d'operacions des de la qual estendre paulatinament l'espai bèl·lic cap a les províncies valencianes i manegues. El projecte era encara més ambiciós. Formava part d'un pla estratègic en el qual, mentre D. Carlos havia d'apoderar-se de Madrid des del Nord, ell entraria a Madrid per Andalusia. El seu desig era organitzar expedicions servint-se de l'exèrcit del Centre, la meitat de l'exèrcit carlí de Catalunya manat per Martí Miret, i les faccions de Lucio Dueñas i el brigadier Villalaín en la serra del Guadarrama i Conca. Encara que a posteriori aquests projectes ens semblin desproporcionats i fora de lloc, D. Alfonso estava convençut de la necessitat de formar un sol exèrcit, amb administracions separades, però amb un mateix pla estratègic.

Mentre les faccions catalanes, pensava l'infant, ja estaven armades, municionades i organitzades, els batallons del Baix Aragó eren encara molt febles. La seva percepció dels assumptes carlins catalans és que anaven molt bé, i que quedava molt per a fer en el Centre. Alfonso de Borbón va demostrar desconèixer la realitat catalana. Malgrat els avenços innegables de les faccions seria massa agosarat pensar que la causa del liberalisme a Catalunya estava perduda. Ell, en canvi, considerava que "con solo dos golpes, nos pondremos en Barcelona, si sabemos aprovechar el tiempo y las circunstancias" (370).

Tampoc no mesurava bé el que significava utilitzar prestats per a fer combinacions militars els batallons catalans, reacis com eren a sortir no només de Catalunya, sinó de la seva província. Així mateix, els treballs que havia encetat feia mesos en l'organització del carlisme català, volia fer-los servir com a model per a l'exèrcit del Centre. En carta de 28 de gener, D. Alfonso va manifestar a Manuel Palacios que donaria la mateixa organització a València que la proporcionada a Catalunya, és a dir, una vegada superat l'estadi de partides, passar a enquadrar els batallons en brigades provincials i divisions militars.

A més a més, es proposava vestir l'exèrcit carlí de Catalunya de la mateixa

---

370 Vegeu pormenoritzadament aquests treballs a María de las Nieves de BORBON, *Nuestra campaña...* op. cit., vol. II, pàg. 182. L'autora d'aquesta obra tampoc no tenia una idea més exacta que el seu marit sobre la geografia política catalana. Més endavant, en comentar una excursió de Savalls per l'Empordà, va referir-se a "este país, muy carlista", desconeixent l'ascendent republicà federal majoritari entre els seus habitants (pàg. 217).

manera que el de València i l'Aragó: boina vermella, brusa blau marí fosc i pantaló blau cel, amb un viu diferent per a cada província. Uns colors més adients per aquesta classe de guerra, donat que alguns cossos vestien amb cridaneres camises vermelles, per a diferenciar-se de l'enemic des de lluny. Al marge d'això, els uniformes formaven part de l'ofensiva disciplinària d'Alfonso. Unes normatives que els oficials carlins eren els primers en ignorar, vestint estrofolàriament com a figurants d'opereta. En la pràctica, doncs, la vestimenta, que no deixava de tenir unes clares referències simbòliques, va dependre més d'un conjunt de factors entre els quals hi contribuïren l'arribada o no de remeses d'uniformes provinents de França, els gustos i costums locals, que no pas el desig i la voluntat ordenancista d'Alfonso i els seus consellers (371).

Entre els mesos de febrer i abril de 1874, les relacions en el triangle establert entre D. Carlos, el seu germà i Francesc Savalls, van arribar a un dels seus punts més aguts. Al mateix temps que D. Alfonso seguia treballant en el perfeccionament de les faccions catalanes i valencianes, el seu germà Carlos continuava fent propostes per arreglar les divisions i els interessos contraposats en la direcció catalana. Mentre Alfonso volia posar al costat de Rafael Tristany a militars de carrera, aquest va permetre que Francesc Auguet substituís Savalls el temps que aquest havia d'estar en una nova entrevista amb el seu rei. Rafael Tristany va ser durament amonestat per D. Alfonso per malbaratar els seus plans en els quals Martí Miret manaria la brigada de Barcelona, i Francesc Auguet només la de Girona i no totes dues. A més, Alfonso advertí Tristany que "Savalls no pertencia ja al ejército de Cataluña, que nunca volvería allí (...)"(372).

S'explica, doncs, la contrarietat de l'infant quan es va assabentar de la solució donada per Carles VIIè a les diferències existents entre el seu germà i Savalls. Una altra vegada un seguit de comissions en viatge al Nord va precedir les cartes i explicacions de cadascun dels afectats. D. Carlos, des de la caserna general de Sodupe (Navarra) el 17 de febrer, va signar una real ordre en la qual es deia que Francesc Savalls havia estat objecte d'una amonestació severa, i que havia estat arrestat durant tres dies. El pretendent es limitava a trobar una sortida conciliatòria i magnànima a Savalls, li deia que, malgrat les seves faltes ell li perdonava, i li demanava que ell fes el mateix, és a dir, que enviés una carta a Alfonso de Borbón per a pregar-li el perdó.

---

371 Com a fet destacat, el batalló de zuaus vestia amb el mateix uniforme que el cos de zuaus pontificis a Roma. Els uniformes de les brigades de Barcelona, Lleida i Girona sembla ser que van ser iguals (els proporcionats pels infants): boina vermella, jaqueta i pantalons blaus, polaines, sarró i flassada; l'uniforme de la brigada de Tarragona consistia en "el traje de los labradores del país, con el gorro llamado barratina". Una descripció a C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit. vol. X, pàg. 326. Significativament, els oficials mai no van portar les estrelles com a signe del seu grau.

372 *Ibidem.*, pàg. 229.

L'ordre emesa des de Sodupe representava un cop molt dur a les pretensions d'Alfonso, ja que estava en contradicció amb els nomenaments que havia fet respecte els caps de província. Aquest es veia desautoritzat pel seu propi germà, i dubtava si "entrar sin tardanza en Cataluña y echar en el acto a Savalls, o retirarse, *in continenti* y por completo, del mando (...)". De seguida va voler presentar la dimissió, però era frenat pels consellers i amics que l'acompanyaven en el seu amagatall del Rosselló. Un altre fet de caràcter bèl·lic va venir a complicar la situació. La victòria carlina del Toix-Castellfollit de la Roca-, atorgada públicament a Francesc Savalls, va fer augmentar moltíssim la popularitat del cabdill gironí. Inclús D. Carlos va recomanar-li al germà prudència després del succés.

Finalment, la solució que es va trobar a aquesta enrevessada història va ser la de obligar Savalls a passar tres setmanes desterrat a Perpinyà. En la seva estada havia de demanar perdó a l'infant, i permetre que aquest entrés primer a Catalunya fent públic, a través de la premsa i de les ordres del dia, el càstig que li havien infligit. Resumint, el 31 de gener de 1874 D. Carlos va crear l'exèrcit del Centre, format per les forces de València i l'Aragó. Posteriorment, el 20 de febrer, el pretendent va ratificar al seu germà l'encàrrec de reunir sota un sol comandament els exèrcits carlins dels antics territoris de la Corona d'Aragó, sota el títol oficial de "Real Ejército del Centro y Cataluña".

La posterior entrada dels infants a Catalunya, la nit del 26 d'abril, gràcies a un contrabandista carlí que els va passar per la Cerdanya, va ser una història del tot rocambolesca. Es va estendre el rumor que Savalls havia disposat homes de confiança per la ratlla fronterera, disposats a matar els infants tan bon punt aquests haguessin entrat a Catalunya sense ell. Els assessors d'Alfonso van viure aquells moments terroritzats. El fet de travessar amb cotxe la frontera per la Cerdanya i no per Camprodon, es devia al fet que Savalls dominava aquella població, i preferien córrer el perill de ser agafats pels voluntaris de Puigcerdà, al risc de caure en una emboscada dels trabucaires de Savalls. María de las Nieves va comparar la particular entrada a Catalunya amb la fugida de Varennes... "sólo que menos trágico, puesto que nadie nos detuvo". A l'altra banda esperava el batalló de zuaus, addicte a l'autoritat dels infants (373).

L'aristocràtica parella va estar-se a Catalunya entre el 27 d'abril i el 30 de maig. En aquesta ocasió anaven seguits pel brigadier Francisco Moya y Marín, com a cap d'Estat Major, Galetà Freixa, com a cap d'operacions, i Bernardo Lafuente, secretari de campanya. Aquest darrer era un home d'una certa edat. Havia actuat en

---

373 Ibidem. pàgs. 290-306. El mateix Alfonso de Borbón va escriure una carta a Francesc Savalls on l'advertia que coneixia les amenaces que s'havien fet sobre la seva vida i la de la seva dona (en 24 d'abril de 1874). Al mateix temps, sembla que l'ambient que es va viure aquells dies a Perpinyà, entre els refugiats carlins, va ser fortament contrari a la decisió dels infants de no partir al costat de Savalls, i humiliar-lo més amb el càstig.

la primera guerra a l'Aragó i València, en el cos d'Estat Major. Posteriorment, va fer d'intermediari entre els carlins catalans i el comte de Montemolín. Per últim, havia conviscut amb D. Alfonso a Roma i per aquesta raó ja li havia donat algun càrrec de confiança, com ara el de director de la frontera catalana l'agost de 1873. Com veiem els infants continuaven envoltant-se de militars d'escola. Per altra part, durant aquestes setmanes van donar una sèrie d'ordres que van tenir certa transcendència perquè van establir els trets principals de la nova organització carlina fins a l'acabament de la guerra. Aquest cop la seva permanència a Catalunya serà transitòria. En la seva marxa cap el Maestrat van passar per Ripoll, la recentment "alliberada" Vic, Prats de Lluçanès -on el dia 6 van assistir a una dissortada acció, Solsona, i tota una sèrie de poblacions més petites en les comarques de l'Anoia, la Conca de Barberà, l'Urgell, les Garrigues, fins a perdre la seva pista per localitats de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

La voluntat d'Alfonso de Borbón era organitzar certs sectors de l'exèrcit carlí que havien assolit pocs progressos, com ara l'hisendístic i les armes d'artilleria, la cavalleria, enginyers i la sanitat militar. El 10 de maig, a Prats de Lluçanès, va donar a conèixer com quedava l'organització definitiva dels carlins catalans (vegeu de nou l'Organigrama II, en el capítol 3r.). En primer lloc, Alfonso ostentava el càrrec de general en cap dels exèrcits de Catalunya i del Centre, i destinava Rafael Tristany com a comandant general del Principat. En segon lloc, feia realitat el seu intent anterior d'agost de 1873 de substituir amb brigades les comandàncies de caràcter provincial. Per damunt de cada brigada existiria una major coordinació gràcies a la figura del cap de divisió (una divisió englobava dues brigades). D'aquesta manera Francesc Savalls, com a cap de la I. Divisió, podria reunir quan ho jutgés convenient les brigades de Girona (Francesc Auguet) i de Barcelona (Martí Miret). Per la seva banda, Francesc d'Asís Tristany, germà de Rafael, va ser nomenat cap interí de la II. Divisió, que aplegava Ramon Tristany, un dels altres germans de la nissaga com a cap de la brigada de Lleida, i Josep Moore i Arenas, cap de brigada de Tarragona ⁽³⁷⁴⁾.

L'ordre destinava al capdavant del migrat cos de cavalleria el brigadier Manuel Vilageliu i Clavell, nascut a la madrilenya localitat d'Aravaca, d'una família d'origens catalans. Havia participat en la primera i segona guerres, i el 1872 va ser nomenat comandant general d'Andalusia. Arran dels fracassos en el sud de la península va ser cridat per ocupar aquest càrrec en el Principat. El cos d'artilleria va ser confiat provisionalment al coronel Francesc Segarra i de Ferran, membre destacat dels cercles conspiratius carlins a Barcelona després de 1868. Per al cos d'enginyers va ser nomenat Lluís de Mas i Poudevila; nascut a Vic i amb 50 anys, pertanyia a una família

---

³⁷⁴ L'ordre era de 10 de maig de 1874 (Caserna General del Centre i Catalunya a Prats de Lluçanès), i es va publicar el 24 de maig de 1874 en el núm. 26 d'*El Estandarte Católico-Monárquico. Organo oficial de los Reales Ejércitos del Centro y Cataluña*, Campament carlista (probablement des de l'impremta instal·lada en una masia de Santa Maria de Besora o de Vidrà).

d'arrels carlines i catòliques importants. Nét de la monja canonitzada Joaquina de Vedruna, el seu pare havia estat intendent carlí a Catalunya durant la primera guerra. Lluís de Mas havia format part com a subcomissari regi el 1869 de l'organització conspirativa a Vic. Anys després, durant la Restauració, continuarà figurant com a president de la junta carlista local. El cos d'enginyers va ser poc nombrós, tot i que experimentà un cert augment, com el d'artilleria, després de la caiguda de la Seu d'Urgell.

Per últim, com a metge subinspector del cos de sanitat es va escollir Juan Adzerol i Estrader, metge del regiment de Bailén amb seu a Vilafranca, del qual desertà mesos abans per passar-se als carlins. Altres disposicions van afectar la creació d'un conjunt d'establiments d'ensenyament per a cadascuna de les armes de l'exèrcit. El mes de març es va anunciar la instal·lació d'un col·legi d'infanteria per a cadets a Alpens, que reunirà un centenar d'alumnes i serà dirigit per Ramon Rovira i Xiribet. En la mateixa línia, el mes de juliol, es va crear un Col·legi teòrico-pràctic de cavalleria, amb seu provisional a Sant Boi de Lluçanès, i que va tenir com a instructor principal Antoni Illa (a) Ton de la Grossa.

L'hivern de 1873-1874, doncs, lluny de ser un parèntesi en la maquinària organitzativa del carlisme, va donar llum a una nova estructuració del seu exèrcit. Tanmateix, al costat de la creació de centres de formació per a joves oficials, es va desenvolupar tot un altre paquet de mesures conduents a millorar la presència carlina sobre el territori. Entre aquestes cal fer notar l'aparició d'ordenances que va acompanyar la creació de diverses institucions: els comandants militars, els comandants d'armes, el cos de Sometent i el dels Mossos d'Esquadra. Dins d'aquest paquet de noves mesures d'estructuració interna, caldria subratllar la dissolució de les rondes carlines, realitzada també durant 1874. Fem-ne un breu repàs.

El càrrec de comandant militar havia aparegut des de l'inici de la guerra, però tan sols en les comarques més transitades per les partides. El desenvolupament de l'engranatge militar va fer que augmentés la seva presència i extensió per tot el territori català. Si bé al principi la seva funció era la de ser l'auxili principal dels cabdills a cada comarca, amb el transcurs de la guerra es van anant definint millor les seves atribucions. Per tant, l'increment del carlisme va fer cada cop més necessari una certa divisió de treballs: els brigadiers i els caps de divisions es concentrarien en les operacions, i els governadors i comandants militars es dedicarien als assumptes de l'administració i govern de la seva demarcació. La normativa més clara que regulà el paper de cadascuna d'aquestes, la va donar Rafael Tristany mentre gaudia del càrrec de Comandant General de Catalunya, a través de dues disposicions: la del 21 de gener i la del 22 d'octubre de 1874 ⁽³⁷⁵⁾. El capitost d'Ardèvol va adaptar algunes de les

---

³⁷⁵ Una transcripció, tot i que incompleta, de la normativa que fa referència als caps de districte i els comandants militars a C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.* vol. X, pàgs. 335-337 (la del 21 de gener); la segona, sencera, a *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, núm. 7, Sant Joan de les Abadesses 9

disposicions que poc abans havia emès Martí Miret per a la província de Barcelona, i ara les feia extensives a tot el Principat.

Es va establir així tota una jerarquia de comandaments que permetia atendre la necessitat de controlar més sòlidament el territori. Cada província tindria un governador militar. El de Barcelona va ser Josep Altimires i Marçet, propietari pagès de Santa Maria d'Oló (Bages), un dels cabdills aixecats el 1872. La seva residència habitual estava en el poble veí de Sant Feliu Sasserra. El governador militar de Girona va ser Josep Savalls i Massot, germà gran del cèlebre general. En la província de Lleida Josep Ferrer (a) Capredó, un altre dels de la primera onada de 1872. Comerciant ambulat a Balaguer havia fet la primera i la segona guerres. Per últim, a Tarragona, Josep Casanovas i Saurí. Esporàdicament, hi havia d'altres governs militars en llocs que per la seva categoria o per la seva importància estratègica tenien un rang especial. Aquestes van ser la Seu d'Urgell, Olot i Gandesa. Per sota dels governadors militars, en cada districte judicial o comarca, s'establiria un comandant militar. El darrer esglaió l'ocuparia l'anomenat comandant d'armes, depenent de l'anterior, i que també havia aparegut al llarg de 1873 fent el paper d'apèndix local del carlisme.

Un dels comandants militars que va fer una carrera més ràpida va ser Josep Casanovas i Saurí. Natural de Gombrèn (Ripollès), va ocupar primer el districte de Berga, i després el conjunt d'Igualada, Vilafranca, Vilanova i Sant Feliu de Llobregat. El setembre de 1874 va ser nomenat finalment governador militar de la província de Tarragona. Un altre comandant militar, encarregat dels cantons de Granollers i de Mataró, va ser Ramon Aimeric i Sirvent (a) Pena. Nascut a Palau de Plegamans i amb 64 anys, havia participat en la primera guerra. La seva residència habitual, en no poder funcionar des de cap de les dues ciutats, va ser la població d'Aiguafreda i els seus voltants. L'objectiu d'unes comandàncies com aquestes era molt divers: reclutament de voluntaris, recollir els dispersos després del combat, perseguir els desertors i els malfactors, fer respectar la propietat i donar suport als delegats de l'administració. Eren, per tant, la darrera anella en la cadena d'ordres carlina, i un pont indispensable d'informació entre la direcció i la resta de la població.

Una altra iniciativa va ser la institucionalització del cos de sometent per a tot Catalunya, el 24 de març de 1874. Cada comandant d'armes havia de ser cap d'alguns dels sometents que quedaven sota la seva responsabilitat. L'ordre no pretenia més que ampliar la influència que el carlisme armat havia conquerit a finals de 1872 entre els sometents de l'alta muntanya. El seu concurs va obtenir bons resultats en totes les operacions que les columnes liberals van voler fer sobre Olot, al llarg de 1874. Com a auxiliars de les partides i excusa per a enquadrar militarment la població, sabem que els seus treballs d'organització estaven força desenvolupats en

---

de gener de 1875 (ordre del 22 d'octubre, des de Prats de Lluçanès).

comarques com ara el Solsonès, el Cardener i l'Anoia (376).

Per últim, caldria afegir la creació del cos de Mossos d'Esquadra el mes de juny de 1874, encara que en funcionava un de semblant exclusivament per a la província de Girona des de principi de 1873. Es va regir pel reglament de l'extingit cos dissolt el 1868 i va vestir el mateix uniforme que aquells. El seu cap era Marc Abadal, pagès benestant d'Avinyó (Bages); amb 72 anys, havia participat en les dues anteriors guerres, ocupant càrrecs de significació en el conflicte matiner. En la tercera part d'aquest treball, capítol 11è, tractarem del funcionament i el paper que van exercir tots aquests cossos: comandants d'armes, sometents i mossos d'esquadra. El seu estudi ens permetrà conèixer de més a prop la pràctica política del carlisme, i la lluita pel control administratiu que va entaular amb les institucions de l'estat liberal.

Després d'aquest esforç d'institucionalització tan considerable, potser sorprèn l'ordre de dissolució d'un dels cossos que més mal havien fet a la política militar dels diferents Capitans Generals: les rondes carlines. Aquest era un cos irregular que havia aparegut en una data incerta, com a resultat del procés de creixement del nombre de combatents. Per aquest motiu es va fer necessari segregat un reduït grup armat a la recaptació d'impostos i el bloqueig de poblacions. El 30 de març de 1874, es va decretar la seva eliminació a causa de les repetides queixes que sobre el seu comportament havien arribat a l'autoritat carlina. "Son causa de desmoralizacion y de costumbres nada militares", deia Rafael Tristany, calia evitar un efecte contagiós "cual es el hábito de independecia, incompatible con la Ordenanza y de perniciosa incuria (...)" (377).

Es tractava del reconeixement implícit que la conducta de les delegacions carlines no va ser del tot bona amb la població. Malgrat això, el buit que les rondes van deixar el van continuar omplint les companyies dels batallons, més vinculades a la jerarquia del comandament. Per a l'opinió pública liberal en general, entre 1874 i 1875, no es diferenciava gaire si es tractava de les antigues rondes, de companyies de batalló soltes, o de l'acció de qualsevol comandant d'armes local. Aquestes "rondes" apareixien vinculades al nom del seu cap o a l'àrea on actuaven. Coneixem una "Ronda de las Afueras de Barcelona", la ronda carlina d'Alforja o la de Castellterçol; també s'esmenta la d'en Massagué, la d'en Jaume Estort o la d'en Cassellas, cap de la ronda carlina de Blanes. Al cap i a la fi, els greuges de moltes poblacions, on els interessos de negociants i fabricants sortien perjudicats per la política de bloquejos, van

---

³⁷⁶ La reproducció del "Reglamento Provisional para el Cuerpo de Somatenes", signat per Rafael Tristany a Calaf, 24 de març de 1874, a *El Estandarte Católico-Monárquico*, núm. 22, Campament carlista, 19 d'abril de 1874.

³⁷⁷ Ordre de Rafael Tristany el 30 de març de 1874, des de Torrelles de Foix (Alt Penedès), signada per Eugenio R. Serrano Casanova, el seu secretari: *El Estandarte Católico-Monárquico*, Campamento Carlista, núm. 21, 13 d'abril de 1874.

continuar existint, d'una manera o altra. Les repercussions de la mesura s'han de buscar, segurament, en l'ordre intern dels afers carlins.

L'estat de forces carlines l'abril de 1874 (Taula núm. XII) era en conjunt d'uns 10.150 homes. La seva estructura encara obeïa a la de les partides transformades nominalment en batallons. La província que més havia crescut era sense dubte la de Girona. Les fonts del Cos d'Estat Major de l'Exèrcit la situen amb 3.900 homes d'infanteria i 150 de cavalleria. Un informe del governador militar liberal Manuel Buceta ens pot ajudar a perfilar un xic més el caràcter d'aquest contingent. El to alarmista de la carta responia fidelment a la realitat de la província. El Govern no recaptava els impostos, ni reclutava els quintos. Ans al contrari, eren els carlins els qui estaven construint la seva pròpia administració, molt escadussera, però efectiva al cap i a la fi.

Durant el dies que Francesc Savalls havia estat a Olot aquest no havia perdut el temps. En primer lloc, va col·locar al seu germà al capdavant del govern militar de la província. Tot seguit va començar a organitzar el sistema de correus, les duanes i nomenar caporals i subcaporals del cos de sometent, "en analogia de cómo estaban organizados antes", en paraules de Buceta. Les conseqüències de la derrota liberal del Toix havien estat múltiples i havien contribuït a incrementar notablement les fileres carlines. Segons els càlculs de Manuel Buceta els carlins de Girona estaven integrats per aquestes forces: Francesc Auguet 700 homes, Josep Vila i Crivillers (a) Vila del Prat 500, Felip de Sabater 500, la nissaga de Calella composta per Manel Puigvert (a) Soques amb 400, i el seu germà petit Tomàs Puigvert amb 500; seguien Salvador Soliva 200, el cos de carrabiners de les duanes del Ripollès i l'Alt Empordà 200 homes, el cos de mossos d'esquadra gironins 150 més, les rondes 200, el cos d'artillers 50, i la cavalleria 240. En total 3.640 individus (en la Taula apareixen 4.200). De totes formes el còmput de Buceta no es quedava curt. Després de la derrota del general Nouvilas, Savalls estava formant un batalló exclusivament amb personal d'Olot. Havien ingressat ja uns 200 dels antics voluntaris, molts d'ells probablement amb mètodes coercitius, i un nombre indeterminat de soldats presoners. Si afegim el concurs d'alguns batallons procedents de la província de Barcelona -on també s'havia format el nucli d'un batalló amb 150 homes, exclusivament de Vic-, i les agrupacions dels sometents, les forces de què disposava Savalls podien superar els 5.000 homes (378).

Disposem d'un altre estat de forces corresponent al mes de setembre de 1874 (Taula Núm. XIII). En aquest cas es registra clarament la nova organització carlina de divisions, brigades i batallons, endegada oficialment a partir del mes de maig. La unitat tàctica i administrativa de l'infanteria carlina era el batalló. Unes unitats que no eren homogènies arreu de Catalunya. Generalment els batallons comptaven amb 6

---

³⁷⁸ Novament carta de Manuel Buceta al Capità General de Catalunya, Francisco Serrano Bedoya, Girona, 6 d'abril de 1874. S.H.M., 2a.-4a., lligall 85.

TAULA Nº XII
ESTAT DE LES FORCES DELS BATALIONS CARLINS CATALANS L'ABRIL DEL 1874

BARCELONA					GIRONA			
CABDILLS	TROPA	CAVALLS	PECES D'ARTILLERIA	CABDILLS	TROPA	CAVALLS	PECES D'ARTILLERIA	
Miliet	800	100	1	Argués	800	100	3	
Moore	1200			Sabatèr	600	100	2	
Zuauz	300	80	2	Vila del Prat	600	100	2	
Marfano de la Coloma i Josep d'Artisa	200			Galceran	500			
				Soliva	500			
				Clemens	500			
				Parveta	400			
TOTAL PARCIAL	2600	150		TOTAL PARCIAL	3900	300	7	
YARRAGONA				LLEIDA				
CABDILLS	TROPA	CAVALLS	PECES D'ARTILLERIA	CABDILLS	TROPA	CAVALLS	PECES D'ARTILLERIA	
Baró	500			Camaldís i Francesc Tristany	1000			
Quico	700			TOTAL PARCIAL	1000			
Valls, Capellà de Flix, Segarra, ... (Maestrat)	1000							
TOTAL PARCIAL	2200			Barcelona	2600	150	9	
				Tarragona	2200			
				Girona	3900	300	7	
				Lleida	1000			
				TOTAL CATALUNYA	9700	460	10	

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración Militar..., op. cit., vol. X, pág. 367-369. Hem de considerar que les fronteres provincials són en part convencionals. Els batallions solien moure's entre diverses províncies; així el de Moore cap a la banda de Tarragona, els del sud de l'Ebre cap al Maestrat, els de Camats i Francesc Tristany cap a Ossa, i, els de Clemens cap al Berguedà, i Soliva cap al Maresme. Les forces de Girona estaven manades per Francesc Savalls, i a la resta de Catalunya, Rafael Tristany, com a Cap interí del Principat.

TAULA N° XIII
ESTAT DE FORCES I ORGANITZACIÓ CARLINA CATALANA EL SETEMBRE DEL 1874.

COSSOS	BATALIONS I COMPANYIES	SOLDATS	ESQUADRONS	CAVALLS	BATERIES	PECES D'ARTILLERIA	TOTAL HOMES
Quarter General	1	800	1	80	1,5	6	880
I Divisió 1ª Brigada de Barcelona	6	2820	1	80	0,5	2	2900
I Divisió 2ª Brigada de Girona	4	2160	1	80	1	4	2260
II Divisió 3ª Brigada de Lleida	5	2830	1	80			2910
II Divisió 4ª Brigada de Tarragona	5	1580	1	80			1660
COSSOS ESPECIALS							
Artilleria plaça Seu d'Urgell	2 Cies.	160				44	160
Enginyers	2 Cies.	160				10	160
Mossos d'Esquadra	4 Cies.	500					500
Duaners/carabiners (Camprodon)	6 Cies.	300					300
Invalíds (Alpens)	1 Cia.	80					80
Comandàncies d'Armes	Més d'un centenar	500					500
TOTALS	21 Batallions, 15 Cies	11890	5	400	3	66	12290

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., ... op. cit., vol. X, pàgs. 323-325. En aquest període les forces de Barcelona i Girona disposaven de 400 homes per a cada batalló, 500 o 600 els de Lleida, i 300 els de Tarragona.

companyies, però el primer i segon de Girona en tenien 8. Tampoc no tots els batallons tenien el mateix nombre d'homes; mentre els de Lleida podien arribar als 500 o 600 homes, els de Tarragona només a 300.

El total de carlins armats i organitzats a finals d'estiu s'elevava a 12.300, aproximadament. Es pot apreciar un lleuger augment de 2.000 homes respecte les xifres d'abril i de setembre, que pot ser atribuïble a la millor disposició del carlisme a les terres de ponent. Sabem que uns pocs centenars d'homes d'origen valencià i aragonès que lluitaven a Catalunya, van aprofitar la marxa de D. Alfonso per formar part de dos batallons expedicionaris i tornar a la seva terra. També va marxar el batalló de Gandesa encapçalat per Josep Agramunt, capellà de Flix. Potser aquest lleuger increment es devia al sistema particular de servei militar practicat per les faccions. En un article publicat a la premsa barcelonina republicana *La Independencia*, i titulat "Estrategia carlista", s'explicava que el nombre de carlins variava segons la conveniència dels seus dirigents. Mesos abans, els batallons havien deixat "la montaña libre para que se repusiera de toda clase de vituallas para la campaña de verano, como ahora para la de invierno". Així mateix, feia uns mesos havien llicenciat una part dels seus homes per a treballar en les feines de la sega, i ara ho feien amb els que anaven a fer la verema. Resta una incògnita el saber com perjudicaven o afavorien aquests canvis en l'operativitat de les seves forces. Alhora, saber si aquest clima un xic relaxat dels vincles de filiació va canviar amb el transcurs de la guerra. Coneixem, però, que Rafael Tristany va donar una ordre general el 8 de setembre que reforçava els lligams dels voluntaris amb seu cos. A partir d'aleshores, tot individu havia de tenir el permís expedit reglamentàriament pel seu cap, sense el qual seria tractat com a desertor ⁽³⁷⁹⁾. En definitiva, l'evolució dels contingents indica que el l'augment de les forces carlines s'estava desaccelerant. Tot un símptoma dels límits del moviment.

En canvi, el que sí queda clar en la Taula anterior és que les comarques lleidatanes van triplicar el seu contingent en poc menys d'un any. Ara tenien més de 3.000 homes sobre les armes, esperonats per la conquesta de la Seu d'Urgell i la consolidació d'altres punts com ara el Solsonès i la muntanya del Pallars. Es podria dir que la tercera guerra havia "esclatat" en les terres de Lleida a finals de 1873 i al llarg de 1874. Diversos testimonis ho corroboren. D'entrada, l'activíssima persecució que van encetar les autoritats liberals, va respondre entre d'altres coses, a l'augment del bándol carlí. Durant la primavera va tenir lloc alguna acció atrevida de guerra, com l'excursió protagonitzada per Francesc d'Asís Tristany en l'Alt Aragó. Tanmateix, durant l'estiu van aparèixer notícies sobre la incorporació de propietaris influents a les faccions. El mes de maig s'anunciava que 25 grans propietaris de les rodalies de

---

³⁷⁹ L'article "Estrategia Carlista", va ser publicat a *La Independencia*, Barcelona, núm. 2332, de 19 de setembre de 1874. L'ordre de Tristany, emesa des de la Seu d'Urgell, a *El Estandarte Católico-Monárquico. Periódico Oficial de los Reales Ejércitos del Centro y Cataluña*, Campamento carlista, núm. 44, 27 de setembre de 1874.

Cervera, dirigits per Antoni Cases, havien aixecat una partida concentrada a Palou de Sanaüja. Mesos abans es comunicava que la família Orteu, de la Pobla de Segur, havia decidit marxar al capdavant de les faccions. Marià d'Orteu i d'Aimeric, en qualitat de cap d'estat major de la brigada de Lleida, provenia d'una família d'importants antecedents en el carlisme. El seu pare, Jacint d'Orteu i d'Altimir, havia col·laborat el 1822 amb el Baró d'Eroles. Durant la primera guerra va ser governador militar de Talarn i vice-president de la Junta de Berga, mentre Marià romania al seu costat com ajudant de camp ⁽³⁸⁰⁾.

L'evolució del carlisme català durant la resta de 1874, restarà lluny de ser tan bona com ho era en els camps de batalla. D. Alfonso entrarà finalment al Maestrat a principi de juny. En la seva absència, Rafael Tristany ocuparà el mes d'agost la direcció del carlisme català com a General en cap. La separació posterior de l'exèrcit reial del Centre i de Catalunya, així com el nomenament a finals d'any com a Capità General d'Antonio Lizárraga, van marcar uns mesos en els quals la direcció carlina continuarà patint les habituals crisis i divisions internes. Alfonso de Borbón va voler marxar tenint-ho tot lligat i ben lligat ⁽³⁸¹⁾. Les darreres instruccions fetes per l'infant a Rafael Tristany les va donar el 17 de maig des de Solsona. Aquestes deixaven clara la voluntat d'Alfonso de presentar l'exèrcit carlí com una força d'ordre i legalista. En primer lloc li recomanava que els caps militars havien d'obrar coordinats i en harmonia, per poder actuar conjuntament en operacions combinades contra l'enemic. En el consell existia implícit una crítica al cabdillisme i la indisciplina manifestada l'any anterior: "cimentarás sólidamente el principio de autoridad, algún tanto relajado".

La resta de recomanacions publicades en la premsa carlina feien esment a la necessitat d'arreglar l'administració i els pagaments d'impostos que els pobles devien als carlins. Per impedir els abusos, tots els batallons havien de donar rebuts degudament complimentats als ajuntaments i propietaris. Els deutes que tingués l'exèrcit carlí els resoldria la figura del Visitador General d'Hisenda, tot i que en la pràctica aquesta mai no va reeixir. Així mateix ordenava que acabés d'arreglar el servei d'hospitals i el de correus. Havia de crear també un servei d'informació, dedicat

---

³⁸⁰ La notícia de la incorporació dels propietaris segarrencs a *El Volante de la Guerra. Organó Oficial del Ejército Real de Valencia*, Vistabella, núm. 9, 20 de maig de 1874. La que fa referència a Marià d'Orteu i el seu germà Agustí a *El Batallador Legitimista. Periódico Oficial de las Provincias de Lérida y Tarragona*, núm. 3, 29 de novembre de 1873. Un llibre amb un to divulgatiu i superficial a LI. SANCHEZ I VILANOVA, *Las guerres carlistes i la repercussió que tingueren al Pallars*, La Pobla de Segur, Casa Torres, 1986. Sembla que Marià d'Orteu, amb el pas dels anys, es va casar amb una filla del general liberal Manuel Llauder. El 2 d'octubre de 1874 Marià d'Orteu va ser castigat per no haver tancat la casa de joc existent a Bossòst (Vall d'Aran). Per ordre del ministeri de la guerra carlí a Zumàrraga, li van degradar en el càrrec de brigadier, i li van fer passar de coronel a la 1a Divisió de Barcelona i Girona.

³⁸¹ D. Alfonso explicava al seu germà com deixava la situació de les armes carlines a Catalunya en carta de 22 de maig de 1874. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869.

a formar "una estadística política de todos los pueblos de Cataluña". Les ambicioses propostes es van tancar amb l'encàrrec de crear una "Diputación de Cataluña", amb atribucions civils, administratives i judicials. El seu principal objecte seria "la recaudación de contribuciones del Principado", sense interposar-se en els afers pròpiament militars.

Aquesta era la primera vegada que apareix en la darrera guerra una referència nítida a la creació d'una Diputació. Cal fer notar que l'ordre d'Alfonso no feia cap esment a la qüestió foral, i que la disposició com a tal no va dur-se a la pràctica més que sota unes altres condicions i un altre context. El decret definitiu de creació de la Diputació carlina vindrà datat a Estella el 26 de juliol. No obstant això, s'haurà d'esperar fins el dia 1 de novembre per a instal·lar-la definitivament a Sant Joan de les Abadesses. Les atribucions de la institució van ser profusament publicades en la premsa carlina dos mesos abans, moment durant el qual també van tenir lloc en diferents poblacions les celebracions per a la recuperació dels furs. Sense oblidar que s'havia trigat més de dos anys a desenvolupar la declaració del pretendent, de 16 de juliol de 1872, on prometia la devolució del codi foral a catalans, aragonesos i valencians (382).

Deixant de banda els projectes organitzatius d'Alfonso de Borbón, la seva experiència al capdavant dels carlins del Centre es va perllongar durant poc temps. El 9 d'agost Carles VIIè va decretar la separació dels dos exèrcits, el de Catalunya i el del Centre, amb el pretext que el creixement de les forces valencianes i aragoneses feien innecessària la seva agregació a les catalanes. També va al·legar problemes estratègics, ja que l'Ebre limitava les operacions combinades entre cadascuna de les tropes. Com a conseqüència de la separació, Rafael Tristany va ser nomenat General en Cap de l'exèrcit carlí de Catalunya, càrrec que venia ocupant en la pràctica des del mes de juny (383).

L'infant va trigar a respondre una ordre que considerava errònia, i no va ser autoritzat a abandonar Espanya fins després de dos mesos. L'exèrcit del Centre representava l'avantguarda del català. Dues peces que formaven part del mateix projecte d'Alfonso de domini de l'est peninsular. Durant el seu mandat havia fet "neteja" entre diversos caps carlins que segons ell no se sotmetien a la disciplina, com ara Tomàs Segarra i Vergès. La brigada que manava es va insubordinar el mes de

---

³⁸² Les ordres d'Alfonso de Borbón adreçades a Rafael Tristany, des de Solsona el 17 de maig de 1874, van ser publicades en *El Estandarte Católico-Monárquico. Organo oficial de los Reales Ejércitos del Centro y Cataluña*, núm. 28, Campamento carlista 7 de juny de 1874.

³⁸³ El decret signat el 9 d'agost des de Zumàrraga, va ser donat a conèixer a l'opinió pública en l'ordre del dia del 19 de setembre, i va aparèixer publicat en la premsa a través d'*El Estandarte Católico-Monárquico*, núm. 45, Campamento carlista, 3 d'octubre de 1874.

juliol amb motiu de la destitució ordenada per D. Alfonso (384). Senyal que els problemes entre els cabdillatges tradicionals i els militars ordenancistes no van ser exclusius de Principat. L'infant volia ser especialment inflexible, després de l'experiència catalana, amb qualsevol conat d'indisciplina. El 30 de maig des de Gandesa autoritzava als caps de batalló d'afusellar al que propalés veus de traïció, "o trate por algún otro medio de emplear la seducción pra que se altere la disciplina o la subordinación en las tropas".

En la nòmina favorable als treballs D. Alfonso, també hem d'afegir les expedicions de guerra realitzades amb un cert èxit, com ara la de Conca, i l'organització de l'administració i de la intendència. Ara tot plegat quedava sense recompensa. Ferits en el seu orgull, els infants van decidir sortir del país a finals del mes d'octubre per la frontera andorrana. En passar aquells dies per la Seu d'Urgell, el bisbe Josep Caixal i Estradé els va donar, significativament, el tracte de reis (385). El batalló de zuaus que els havia fet d'escorta, amb 800 places, es va integrar primer a les forces tarragonines de Josep B. Moore, i després va anar a Ponts (la Noguera), on es va dissoldre. Alguns d'ells van formar part d'un nou batalló titulat *Guías de D. Francisco* (Tristany), els altres tornaren al Centre, o s'incorporaren a la resta de batallons catalans.

Tal vegada una de les raons amagades de la separació van ser les resistències de la major part de caps de divisió i de brigada catalans a traspassar l'Ebre. En efecte, no era res desacostumat que Francesc Savalls es negués a desobeir una ordre d'Alfonso, però sí que ho fes el mateix Rafael Tristany. Encara més quan poc temps enrera s'havia decretat que tot cap que es resistís a passar l'Ebre seria considerat com un desertor. Aquest fet va motivar que D. Alfonso cridés Tristany al seu costat per uns dies, i que l'amonestés verbalment. En una altra ocasió, el cap de la brigada de Barcelona Martí Miret, fidel servidor de l'infant, va voler marxar amb alguns dels seus batallons al Centre; en aquesta ocasió Francesc Savalls el va renyar molt durament per no haver seguit els conductes d'ordres reglamentaris. Una excusa com

---

384 Segons un informant que escrivia des d'Ulldecona, la destitució de Segarra (natural de Traiguera, Baix Maestrat), va provocar una onada de protestes i desercions d'efectes considerables: "La noticia de la destitución de éste se ha recibido en todos estos pueblos con extremo desagrado, en vista de las verdaderas simpatías que dicho Jefe ha sabido captarse con su sensato comportamiento". Carta d'un tal Vaquer, 10 de juliol de 1874, B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6881.

385 La resposta d'Alfonso al seu germà, el 20 d'octubre des de Gandesa, va ser llegida públicament com una ordre del dia, la qual cosa molestà profundament als delegats del pretendent. Vegeu-ne la transcripció a Melchor FERRER, *Documentos de D. Alfonso...op.cit.*, pàgs. 122-123.

una altra per tal de contrariar la política d'Alfonso de Borbón (386).

Contràriament al que la literatura mitològica carlina va donar a entendre anys més tard, la imatge que Rafael Tristany tenia entre els seus companys d'armes no era gaire favorable (387). El més negatiu de tots ells va ser Antonio Dorregaray, nomenat aleshores general en cap de les forces del Centre, en substitució del germà del pretendent. Segons Dorregaray, després d'haver escoltat a Camprodon "las distintas personalidades que aquí predominan (...), son muchísimas las quejas que se producen contra el general D. Rafael Tristany, por su completa apatía y disposiciones, que sólo producen la absoluta paralización de las operaciones, y la imposibilidad de que los demás gefes prosigan las suyas". Que aquesta impressió deuria estar un xic estesa ho prova el fet que el mateix Alfonso de Borbón comentés al seu germà que "Tristany, aunque bueno, no tiene energía, es muy flemático, y quiere estar bien con todos, lo cual es imposible (388). Sigui com sigui, el cert és que Rafael Tristany, durant el seu mandat va haver de patir diverses recaigudes en la seva salut. Aquests mesos va residir en la ciutat de Solsona, descansant de les seves fadigues, convertit ara en el seu quarter general; de la mateixa manera que altres cabdills es recuperaven en els banys d'Artes o en la tranquil·litat d'una bona pairalia.

Per a sortir de la situació d'indefinió en la qual s'havia entrat amb l'actitud de Tristany, el 30 de novembre va ser nomenat Antonio Lizárraga y Esquíroz Capità

---

³⁸⁶ Alfonso de Borbón va escriure una carta a Francesc Savalls, des de Xerta el 8 de juny, en els següents termes: "En atención a no haber dado cumplimiento a mis órdenes el general D. Rafael Tristany, Comandante General de Cataluña, vengo a disponer que dicho General se presente enseguida en mi Cuartel General. Hasta su regreso a Cataluña, deberá cada Jefe de división encargarse de la suya respectiva, poniéndose de acuerdo entre ellos para las operaciones, comunicándose directamente con mi Cuartel General". B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6881. La carta recriminatòria de Savalls a Miret, el 14 de setembre des d'Olot, a J. BOLOS, *El carlismo en Cataluña...* op. cit., pàgs. 104-106. Martí Miret va disculpar-se davant d'Alfonso en una carta des de Prats de Lluçanès, el 10 d'octubre de 1874. Aquest havia ideat un pla d'organització de la brigada de Barcelona que Savalls li tirà per terra. *Ibidem*, pàgs. 106-108.

³⁸⁷ La sublimació de la figura de Rafael Tristany va culminar en l'anomenada "pelegrinació de la lleialtat", organitzada per traslladar les despulles del cabdill des de Llorda al cementiri del seu poble nadiu, Ardèvol, el mes d'abril de 1913. Vegeu el llibre de Domingo CIRICI VENTALLÓ, *La Peregrinación de la Lealtad. Don Jaime en España y los jaimistas en el extranjero. Episodios. Recuerdos de una hermosa gesta*, Madrid, Imp. del El Correo Español, 1913.

³⁸⁸ La carta de Dorregaray des d'Olot, el 27 de desembre de 1874, adreçada a Carles VIIè. L'escripta per Alfonso el 15 de maig i des de Solsona. Totes dues a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869. Algunes de les ordres emeses per Tristany van tractar dels canvis de noms d'alguns alts oficials. Va nomenar Albert Morera i Barceló i Modest de Batlle com a encarregats de l'Estat Major de la primera divisió; al capità Lluís de Delàs i de Foxà com auxiliar d'Estat Major de la mateixa divisió i, per últim, el comandant Juan Muñoz com a cap d'Estat Major de la brigada de Girona. A J. BOLOS, *La guerra civil...* op. cit., pàg. 105.

General de Catalunya. Al seu temps, Rafael Tristany va ser cridat per anar al nord i servir d'ajudant de camp de Carles VIII. Ara bé, en realitat Tristany no va marxar del Principat. Als pocs dies, per contra, Lizárraga va ser destinat a ocupar la capitania general del Centre, càrrec que va desempeñar entre el dia 6 i 28 del mes de desembre. Mentrestant el general solsoní va continuar figurant com a general en cap de l'exèrcit català.

D'origen navarrès i amb 57 anys, Lizárraga va ser un d'aquells militars professionals de passat tèrbol entre els veterans carlins que havien patit l'exili. Dels acollits al conveni de Bergara, considerat com una traïció entre els carlins de "pedra picada", Lizárraga va rebre la creu de San Fernando de mans del govern isabelí, pel seu comportament en la guerra contra els matiners el 1847 i 1848. El trobem també a Catalunya, mantenint l'ordre contra els sublevats el 1867. El 1868, amb el canvi polític, Antonio Lizárraga va manifestar les seves preferències carlines. El mes de gener de 1874 va ser nomenat Comandant General d'Aragó i enviat al Centre a les ordres de D. Alfonso ⁽³⁸⁹⁾. Per la seva devoció religiosa, era conegut amb el sobrenom de "el Santón".

La proposta de nomenament pot sorprendre perquè se suposa que, donats els seus antecedents, despertaria recels entre els seus subordinats. Al contrari, sembla que la seva arribada a Catalunya va ser benivolguda per les diverses sensibilitats existents, tot i que desconeixem la reacció del sector savallista. D'un costat va atraure les simpaties dels més polititzats en sentit catòlic, per exemple els futurs membres de la Diputació carlina, ja que Lizárraga era un devot reconegut, i per aquesta via podia cobrir el buit simbòlic deixat pels infants. D'un altra, diverses comissions es van adreçar a D. Carlos demanant-li el relleu de Tristany i el nomenament d'un nou cap que no fos català, i superar així les constants divisions internes. Un dels consellers secrets del pretendent, Narcís Cargol, va ser un dels que més va influir en la presa de la decisió. Cargol havia estat capità carlí en la primera guerra, i antic prior de l'hospital civil i militar de Barcelona. Des de feia alguns anys vivia retirat a Bezières, però mantenia bons contactes amb el carlisme gironí. Des de la ciutat francesa rebia cartes de dirigents carlins que es queixaven de la conducta poc enèrgica de Tristany; aquest, semblava estar manipulat per un brigadier instal·lat recentment a Catalunya i molt poc popular, Alejandro Argüelles.

Fos com fos, Antonio Lizárraga va tornar a ser destinat a Catalunya el 28 de desembre de 1874, en qualitat de Comandant General del Principat. Tristany fou un altre cop convidat a passar al Nord com ajudant del pretendent. Malgrat tot,

---

³⁸⁹ Els nomenaments d'Antonio Lizárraga i Rafael Tristany a *El Iris. Periódico católico-monárquico*, Olot, núm. 34, de 15 de desembre, i núm. 36 de 19 del mateix mes. Una petita biografia del militar de Pamplona a Reinaldo BREA, *Notas de Historia*, Imp. de Josep L. Foguet, Tortosa 1902. Per últim, Lizárraga va morir a Roma el 17 de desembre de 1877, on vivia acompanyat del bisbe Josep Gaixal.

aquesta vegada tampoc hi anirà. Durant uns mesos la interinitat es va ensenyorir de la direcció carlina perquè Tristany no admetia el seu relleu. Els problemes al voltant de la direcció van esdevenir, doncs, tot un símptoma del pas d'un carlisme amb senyals de crisi però robust, i el declivi viscut els mesos posteriors ⁽³⁹⁰⁾.

La visió que Lizárraga tenia del Principat l'estiu de 1874, abans d'aproximar-se a l'escenari català, era fortament negativa. Va trobar el país desanimat fins el punt que si continuava el mateix estat de coses, podien "hasta dejar las armas". Les divisions internes entre els distints cabdills eren la principal dificultat. Tampo no se li ocultava l'animadversió existent envers l'infant D. Alfonso. En aquest ambient, la possible creació d'una Diputació apareixia com una sortida cap endavant enmig de les tensions i fractures personals. Lizárraga era conscient que podria jugar un cert paper conciliador i volia estudiar "las medidas que más le convengan (a D. Carlos), para salvar a Cataluña de la catástrofe que la amenaza". En arribar a Sogorb (Alt Palància), manifestà que "no es el genio de estos leales habitantes tan altivo y rebelde como el de los catalanes (...)" ⁽³⁹¹⁾.

Les vicissituds per les quals va travessar Francesc Savalls i la seva força la segona meitat de 1874, poden servir per a deixar constància del tipus de problemes que aclaparaven les faccions carlines. Cal recordar que el cabdill gironí no havia sortit gaire ben parat de la darrera gran baralla amb Alfonso de Borbón. Arrestat el mes d'abril durant uns dies a Perpinyà, va ser destinat a manar la 1a Divisió de Catalunya. El 3 de juny va enviar una carta al germà del pretendent, que pel to distès que utilitza sembla indicar una voluntat sincera d'apaivagar els problemes anteriors. Savalls, instal·lat a Olot i fruïnt del seu descans, estava disposat a desmentir públicament els rumors que corrien sobre les dissensions entre ell i Alfonso. "No dudo, que si han podido existir contrariedades, aunque pasajeras, las han originado ciertos agentes procedentes de los clubs revolucionarios, que es conveniente y necesario despreciarlos y rechazarlos". El comentari era un subtil suggeriment contra els consellers d'origen polític isabelí que l'envoltaven. De totes maneres, l'infant el va posar a prova manant-li

---

³⁹⁰ Per a conèixer les interioritats del carlisme, vegeu la correspondència entre Lluís d'Argila i Antonio Pirala; en concret la carta enviada des de Cete el 7 de desembre de 1877. B.R.A.H., fons A. Pirala lligall 9/6878. Lluís d'Argila va entrar a Catalunya com a especialista en la construcció de trinxeres i amb el rang de coronel. En l'exili va fer amistat amb Francesc Savalls, amb qui estava en contacte. Anteriorment havia servit al Nord com a comandant interí del segon batalló de Navarra. Per la seva banda, Alejandro Argüelles era un jove militar asturià, de 35 anys. Pertanyent a l'arma d'enginyers, va ser enviat per a millorar les fortificacions de la Seu d'Urgell. Tot seguit va ser afegit al costat de Rafael Tristany com ajudant de camp, encara que als pocs mesos marxà de nou a les províncies basques. El 1892 va ser nomenat president del cercle tradicionalista de Madrid, i el 1898 president de la junta regional carlista d'Astúries.

³⁹¹ Hem utilitzat dues cartes d'Antonio Lizárraga adreçades a Carles VIIè. La primera, des de Camprodon, el 28 de juny de 1874; la segona, des de Sogorb (Castelló), del 16 de setembre del mateix any. Els dos documents a B.R.A.H., Fons A. Pirala 9/6869.

que passés immediatament al Centre amb les seves forces, ordre que no va complir (392).

La personalitat de Francesc Savalls i el seu enfrontament amb l'infant van despertar, lluny ja de la seva aurèola de 1872, una forta oposició. Els agents del governador militar liberal de Girona, Manuel Buceta, van avisar-lo que Martí Miret i altres caps reprovaven l'actitud de Savalls, "tanto política, por las barbaridades que está cometiendo, como moral, porque saben de cierto que remite cuantiosas sumas cada momento a Francia, haciéndose millonario". Fos quina fos la veritat, Capitanía General feia temps que havia descobert que la tradicional divisió entre els cabdills podia donar-li excel·lents resultats. En les informacions de Manuel Buceta hi constava que una part notable de la direcció carlina volia la destitució de Savalls, així com els consellers d'Alfonso i la majoria dels refugiats carlins a la frontera. Els rumors que circulaven sobre Savalls entre els mateixos dirigents advertien que "si no se separaba a las buenas, quizás le sucedía lo mismo que a Carlos de España, que le asesinaron ellos mismos sobre un puente del Segre" (393).

El carlisme català va representar un autèntic maldecap per al pretendent carlí i els seu cercle de consellers al nord. Tan bon punt rebien una comissió a favor del seu germà, com una altra que defensava la política de Francesc Savalls. Tanmateix, sembla segur que la tendència anti-savallista va créixer amb el pas del temps. Els fracassos militars davant de Puigcerdà, la repercussió dels afusellaments en massa comesos en la comarca del Ripollès, i les dificultats econòmiques de la seva hisenda, van disminuir paulatinament el crèdit que tenia entre els seus partidaris. La victòria de Savalls a Castelló d'Empúries, del 3 i 4 de novembre, no va fer més que compensar parcialment el seu desprestigi. Aquesta vegada, va derrotar una columna liberal en terreny pla, fent presoners uns 130 individus, inclòs el seu cap, el brigadier Antón Moya, i dues peces d'artilleria Krupp (394).

El cert és que les forces de Francesc Savalls patien cada cop més problemes. A la tardor es va estendre entre els voluntaris de la muntanya nord-catalana diverses epidèmies contagioses. Alhora, les queixes per l'impagament dels sous van explotar del tot. Després de l'intent fracassat d'entrar a Vic, a principi d'octubre, les faccions

---

³⁹² Carta des d'Olot, 3 de juny de 1874. La resposta s.d. ni lloc, es pot consultar també a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869.

³⁹³ Carta de Manuel Buceta a Francisco Serrano, Girona 20 d'abril de 1874. També hi afegia que "parte de la facción de esta provincia desea que cese Savalls de mandarlos, y parte que quiere que sea y continúe siendo seu Gefe, y naturalmente tal disidencia antes de pasar mucho tiempo ha de dar buenos resultados a favor del Gobierno (...)". S.H.M., 2a.- 4a. lligall 85.

³⁹⁴ El part oficial signat per Francesc Savalls i adreçat a la Diputació del Principat, Olot 9 de novembre de 1874, a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6883.